

Казахстанский институт
стратегических исследований
при Президенте
Республики Казахстан

Қоғам & Дәуір

www.kisi.kz

3/2023

ҒЫЛЫМИ - САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

Көпполярлы әлемдегі «жұмсақ күш» – мәдени дипломатия туралы философиялық ойлар

Гүлхан Нұрадин,
Гүлнар Ранова

Қазіргі Қазақстандағы діни процестің сараптамалық бағалары

Елена Бурова,
Аяжан Сағиқызы,
Әсел Назарбетова

Қазақстандағы интермәдениеттілік – аралуандылық туралы ойларға жауап

Жанар Накипбаева,
Айгүл Садуақасова

Қазақстандағы саяси қақтығыстарды шешудегі медиация рөлінің өзектілігі

Рүстем Бектұрмов,
Бағыш Ғабдулина,
Талғат Қалиев

Мемлекеттік қызметшілер мен халықтың өзара іс-қимылындағы коммуникациялық кедергілер: кейстерді талдау

Бауржан Бокаев,
Жазира Искиндинова,
Алия Айтқожина,
Жадыра Жанжигитова

Жапонияның мемлекеттік қызметі жүйесін реформалау

Бақдаулет Ақын,
Тимүр Дадабаев

Қазақстан және солтүстік теңіз жолы: қиындықтар мен перспективалар

Айдархан Дауылбаев

Сандық БАҚ қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігінің факторы ретінде

Карлығаш Нугманова,
Эльмира Кагазбаева,
Шынар Сейтнұр

Қазақстандағы ауыл әкімдері сайлауының қорытындысы: саясаттанулық талдау

Әсемай Силам,
Теңгеш Қаленова,
Гаухар Абдрахманова,
Қарғаш Жанпейісова

«Жұмсақ күш» феноменінің саяси стратегия ретінде зерттеудің теориялық аспектісі

Гүльсара Қаппасова,
Гани Ельмұратов,
Мейрамгүл Алтыбасарова,
Мадина Рахимбаева

ISSN 2414-5696

9 772414 569169

Астана

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ
Қазақстан Республикасының
Пәсізденіп қалмауындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді

Бас редактор
Алмас Арзықұлов,
ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ-дің жетекші
ғылыми қызметкері

Редакция мекенжайы:
Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қаласы,
Бейбітшілік көшесі, 4
ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20
Факс (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz
www.kisi.kz
www.journal-kogam.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде 2003 ж.
19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы
№ 4526-Ж күәлік берілген.

ISSN 2414-5696 (print)
ISSN 2788-5860 (online)

doi.org/10.52536/2788-5860

Индекс 74007

Журнал саяси ғылымдар саласы бойынша
ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін
жариялау үшін Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі білім және
ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету
комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар
тізбесіне енеді.

МАЗМҰНЫ

Гүлхан Нұрадин, Гүлнар Ранова
Көпполярлы әлемдегі «жұмсақ күш» – мәдени
дипломатия туралы философиялық ойлар 6

**Елена Бузова, Аяжан Сағиқызы,
Әсел Назарбетова**
Қазіргі Қазақстандағы діни процестің
сараптамалық бағалары 16

Жанар Накипбаева, Айгүл Садуақасова
Қазақстандағы интермәдениеттілік – әралуандылық
туралы ойларға жауап. 29

**Рустем Бектрумов, Бағыш Ғабдулина,
Талғат Қалиев**
Қазақстандағы саяси қақтығыстарды шешудегі
медиация рөлінің өзектілігі. 38

**Бауржан Бокаев, Жазира Искиндинова,
Алия Айтқожина, Жадыра Жанжигитова**
Мемлекеттік қызметшілер мен халықтың өзара
іс-қимылындағы коммуникациялық кедергілер:
кейстерді талдау 46

Бақдаулет Ақын, Тимур Дадабаев
Жапонияның мемлекеттік қызметі жүйесін
реформалау. 55

Айдархан Дауылбаев
Қазақстан және солтүстік теңіз жолы:
қиындықтар мен перспективалар 65

**Карлығаш Нугманова, Эльмира Кагазбаева,
Шынар Сейтнур**
Сандық БАҚ қазақстанның ақпараттық
қауіпсіздігінің факторы ретінде 75

**Әсемай Силам, Теңгеш Қаленова,
Гаухар Абдрахманова, Қарғаш Жанпейісова**
Қазақстандағы ауыл әкімдері сайлауының
қорытындысы: саясаттанулық талдау 91

**Гульсара Каппасова, Гани Ельмуратов,
Мейрамгуль Алтыбасарова, Мадина Рахимбаева**
«Жұмсақ күш» феноменінің саяси стратегия
ретінде зерттеудің теориялық аспектісі 105

СОДЕРЖАНИЕ

Гүлхан Нурадин, Гульнар Ранова
«Мягкая сила» в многополярном мире - философские
размышления о культурной дипломатии 6

**Елена Бузова, Аяжан Сагиқызы,
Асель Назарбетова**
Экспертные оценки религиозного процесса
в современном Казахстане 16

Жанар Накипбаева, Айгүл Садуақасова
Интеркультурализм в Казахстане:
ответ на размышления о многообразии 29

**Рустем Бектрумов, Бағыш Ғабдулина,
Талғат Қалиев**
Актуальность роли медиации в разрешении
политических конфликтов в Казахстане 38

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Пәсімінен тыс бағамдағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

Бауржан Бокаев, Жазира Искиндиrowa, Алия Айтқожина, Жадыра Жанжигитова Коммуникационные барьеры при взаимодействии государственных служащих и населения: анализ кейсов	46
Багдаулет Акын, Тимур Дадабаев Реформирование государственной службы Японии.	55
Айдархан Дауылбаев Казахстан и северный морской путь: проблемы и перспективы	65
Карлыгаш Нугманова, Эльмира Кагазбаева, Шынар Сейтнур Цифровые СМИ как фактор информационной безопасности Казахстана	75
Әсемай Силам, Тенгеш Каленова, Гаухар Абдрахманова, Каргаш Жанпейсова Итоги выборов сельских акимов в Казахстане: политологический анализ	91
Гульсара Каппасова, Гани Ельмуратов, Мейрамгуль Алтыбасарова, Мадина Рахимбаева Теоретический аспект исследования феномена «мягкой силы» как политической стратегии	105

CONTENTS

Gulkhan Nuradin, Gulnar Ranova «Soft Power» in a Multipolar World - Philosophical Reflections on Cultural Diplomacy.	6
Elena Burova, Ayazhan Sagikyzy, Asel Nazarbetova Expert Assessments of the Religious Process in Modern Kazakhstan	16
Zhanar Nakipbayeva, Aysel Sadvokassanova Interculturalism in Kazakhstan: a Response to Thinking About Diversity.	29
Rustem Bektrunov, Bagysh Gabdullina, Talgat Kaliev The Relevance of the Role of Mediation in the Resolution of Political Conflicts in Kazakhstan	38
Baurzhan Bokayev, Zhazira Iskindirova, Aliya Aithozhina, Zhadra Zhanzhigitova Communication barriers in the interaction between civil servants and the public: case analyses	46
Bakdaulet Akyn, Timur Dadabaev Reforming the Japanese Civil Service System	55
Aidarkhan Dauylbayev Kazakhstan and the northern sea route: problems and prospects	65
Karlygash Nugumanova, Elmira Kagazbaeva, Shynar Seitnur Digital media as a factor of information security in Kazakhstan	75
Silam Assemay, Tengesh Kalenova, Gaukhar Abdrahmanova, Kargash Zhanpeiisova Election results of rural akims in Kazakhstan: political analysis	91
Gulsara Kappasova, Gani Yelmuratov, Meiramgul Altybassarova, Madina Rakhimbaeva Theoretical aspect of studying the phenomenon of «soft power» as a political strategy.	105

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

- Ерлан ҚАРИН** – редакция алқасының төрағасы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кеңесшісі, саяси ғылымдарының кандидаты
- Алмас АРЗЫҚҰЛОВ** – бас редактор, ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының жетекші ғылыми қызметкері, тарих магистр
- Уямо ТОМОХИКО** – Хоккайдо университеті жанындағы Славян зерттеулер орталығының профессоры (Жапония), Ph.D
- Уильям ФИЕРМАН** – Индиана университетінің профессоры (АҚШ), Ph.D
- Сон ЮНХУН** – Ханкук университетінің профессоры (Оңтүстік Корея), Ph.D
- Нұрлан СЕЙДІН** – ҚР БҒМ ҒК «Ғылым ордасы» РМК бас директорының ғылыми жұмыстар және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі орынбасары, тарих ғылымдарының кандидаты
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты директорының орынбасары, Ph.D
- Ғани ҚАРАСАЕВ** – ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының бөлім басшысы – бас ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының докторы
- Ботагөз РАҚЫШЕВА** – «Қоғамдық пікір» зерттеу институтының директоры, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты
- Айгүл САДУАҚАСОВА** – Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары, әлеуметтану ғылымдарының докторы

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

- Ерлан КАРИН** – председатель Редакционного совета, Государственный советник Республики Казахстан, кандидат политических наук
- Алмас АРЗИКУЛОВ** – шеф-редактор, ведущий научный сотрудник Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, магистр истории
- Уямо ТОМОХИКО** – профессор Центра славянских исследований Университета Хоккайдо, Ph.D (Япония)
- Уильям ФИЕРМАН** – профессор университета Индиана, Ph.D (США)
- Сон ЮНХУН** – профессор Ханкукского университета, Ph.D (Южная Корея)
- Нурлан СЕЙДИН** – заместитель генерального директора по научной работе и международной деятельности РГП «Ғылым ордасы» КН МОН РК, кандидат исторических наук
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – заместитель директора Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
- Гани КАРАСАЕВ** – главный научный сотрудник – начальник отдела Института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук
- Ботагоз РАКИШЕВА** – директор исследовательского института «Общественное мнение», кандидат социологических наук
- Айгуль САДВОКАСОВА** – заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований, доктор социологических наук

THE EDITORIAL BOARD

- Yerlan KARIN** – Chairman of the Editorial Board, State Counsellor of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Political Sciences
- Almas ARZIKULOV** – Chief Editor, Leading research fellow of KazISS under President of Kazakhstan, Master of History
- Uyamo TOMOHIKO** – Slavic-Eurasian Research Center, University of Hokkaido (Japan), Ph.D, Professor
- William FIERMAN** – Department of Central Eurasian Studies, Indiana University Bloomington (USA), Ph.D Professor
- Song YONGHONG** – University of Hankuk, Ph.D (South Korea), Professor
- Nurlan SEIDIN** – Deputy Director General for Scientific Work and International Activities RSE «Gylym ordasy» CS MES RK, Candidate of Historical Sciences
- Alua ZHOLDYBALINA** – Deputy Director of KazISS under President of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (Ph.D) in «Political science»
- Gani KARASAEV** – Chief Researcher – Head of the Department of the Institute of State History of the KN of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences
- Botagoz RAKISHEVA** – Director, “Public Opinion” Research Institute, Candidate of Sociology
- Aigul SADVOKASOVA** – Deputy Director of the Institute of Applied Ethnopolitical Research, Doctor of Sociology

Гүлхан Нұрадин¹, Гүлнар Ранова²

*¹ М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің
қауымдастырылған профессоры (доцент)*

gnuradin@mail.ru

² М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің аға оқытушысы

gulnara-ranova@mail.ru

(Тараз, Қазақстан)

КӨПОЛЯРЛЫ ӘЛЕМДЕГІ «ЖҰМСАҚ КҮШ» – МӘДЕНИ ДИПЛОМАТИЯ ТУРАЛЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙЛАР

Аңдатпа. Бұл мақалада халықаралық қатынастардың жаңа саяси-мәдени принциптерінің негізіне философиялық шолу жасалады және мәдениеттің жаңа тұжырымдамалық өзегі мен контексті ретінде қызмет ететін "Homo culturalis" - адамның мәдени тіршілік иесі ретіндегі идеясына оралу көзқарасы арқылы бекиді. Қақтығыстарға толы әлемнің гегемониясына деген ұмтылыс көпполярлы әлемді қайта-қайта тығырыққа тіреді. Мақалаға негізделген Джозеф Найддың «жұмсақ күш» тұжырымдамасы қоғамдық дипломатияның негізін құрайтын жұмсақ күш принциптерін ілгерілету арқылы бейбіт өмірге қол жеткізу және қалыпты өмірді сақтау құралдарын пайдалануда маңызды рөл атқарды. Бейбіт өмірді қалыптастыру мақсатында құбылмалы болашаққа көшудің маңызды алғышарттарын білдіретін саяси құбылыстар жаһандық ауқымда өзара тиімді әлеуметтік-мәдени коэволюцияны дамытудың негізі бола алады.

Түйін сөздер: жұмсақ күш, қатаң күш, мәдени дипломатия, көпполярлы әлем.

Гүлхан Нурадин, Гүлнар Ранова

«МЯГКАЯ СИЛА» В МНОГОПОЛЯРНОМ МИРЕ – ФИЛОСОФСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ

Аннотация. В этой статье дается философский обзор основ новых политико-культурных принципов международных отношений и подкрепляется подходом к возвращению к идее "Homo culturalis" - человека как культурного существа, служащего новым концептуальным ядром и контекстом культуры. Стремление к гегемонии мира, наполненного конфликтами, снова и снова ставило многополярный мир в тупик. Концепция «мягкой силы» Джозефа Ная, основанная на статье, сыграла важную роль в достижении мирной жизни и использовании средств поддержания нормальной жизни путем продвижения принципов мягкой силы, лежащих в основе публичной дипломатии. Политические явления, представляющие важнейшие предпосылки перехода к изменчивому будущему с целью формирования мирной жизни, могут стать основой развития взаимовыгодной социокультурной коэволюции в глобальном масштабе.

Ключевые слова: мягкая сила, жесткая сила, культурная дипломатия, многополярный мир..

Gulkhan Nuradin, Gulnar Ranova
«SOFT POWER» IN A MULTIPOLAR WORLD – PHILOSOPHICAL REFLECTIONS ON CULTURAL DIPLOMACY

Abstract. This article provides a philosophical overview of the foundations of the new political and cultural principles of international relations and is supported by an approach to returning to the idea of "Homo culturalis" - man as a cultural being serving as a new conceptual core and context of culture. The pursuit of the hegemony of a world filled with conflicts has again and again put the multipolar world in a dead end. Joseph Nye's concept of "soft power", based on the article, played an important role in achieving a peaceful life and using the means to maintain a normal life by promoting the principles of soft power underlying public diplomacy. Political phenomena, which represent the most important prerequisites for the transition to a changeable future in order to form a peaceful life, can become the basis for the development of mutually beneficial socio-cultural co-evolution on a global scale.

Key words: *soft power, hard power, cultural diplomacy, multipolar world.*

Кіріспе

Көпполярлы әлемдегі әр мемлекеттің әлемдік мәдени саясатқа негізделген және соның басты қағидаттарына жүгінетін өзіндік мәдени саясаты бар. Ол мемлекеттің мәдениет саласындағы қызметіне негіз болатын әрекеттік принциптері, басқару тәжірибелері мен рәсімдерінің жиынтығы ретінде түсініледі, алайда барлық елдерге сәйкес келетін бірыңғай мәдени саясат болуы мүмкін емес. Әрбір мемлекет өзінің мәдени саясатын өзінің алдына қойған мәдени құндылықтарына, мақсаттарына және таңдауына сәйкес анықтайды. Алайда «адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына» жүгіне отырып қазіргі заманғы әлем үшін әрбір адамның, халықтың, ұлттың өзіндік ерекшеліктері мен бірегейлігін сақтау, олардың жеке немесе саяси құқықтарын, діни немесе сенім бостандығын білдіруді құқықтық мәдениет шеңберінде талқылау арқылы ғылымды мәдениеттің бір бөлігі ретінде қарастыру маңыздылығы негізге алынды. Себебі қазіргі таңдағы адамзаттың қызығушылығы мен алаңдаушылығының салдарлары әлемді индустрияландыру және механикаландыру мақсатындағы көптеген түпкі себептерге ие. Шын мәнінде адамзат индустрияландыру бағытында дамыған сайын материалдық игіліктерден гөрі шығармашылық қызметке қажеттілік бар екенін түсініп гуманизмнің жаңа қырларын ашуы тиіс. Мұндай әрекет қазіргі әлемнің технологиялық жетістіктерін мәдениеттің жетістіктерімен үйлестіруге жаңа ынталандыру тетіктерінің пайда болуына алып келді.

Адамның жердегі жақсы өмірге деген өмір бойғы ізденісі шындалған сайын оған жетудің жаңа жолдары көптеп ашылуда. Демек, оны анықтау жұмысы қиындай түседі деген сөз. Шапшаң дамып жатқан технология физикалық өмір сүру жағдайларын өзгерте отырып, таңқаларлық қарқынмен дамып қана қоймайды, сонымен қатар әлеуметтік институттар барған сайын күрделене түседі және адамның бақылауынан алшақтайды. Адам жасаған барлық дүние тек жақсылықтың нышанын білдірмейді. Нәтижесінде қазіргі адам мен оның ұрпақтары қандай әлемде өмір сүруі керектігін анықтайтын тағдырлы шешімдер қабылдау кезінде адамшылық ой-тұжырымдарға деген қажеттілік артады.

Зерттеу әдістері

Бұл мақалада философия, мәдениеттану, әлеуметтану және саясаттану сынды бір-бірімен тығыз байланысты қоғамдық-гуманитарлық пәндерге коллаборация жасалады. Себебі мақалада көтерілген мәселе аталған барлық пәндердің зерттеу нысандарына жанасады және әлем халықтарының татулық пен бірлікте өмір сүру қабілеттілігін арттыру тәсілі ретіндегі ынтымақтастық қарастырылады әрі тұжырымдалады. Бұл әдіс ғылымдар жіктемесі сегментінде белсенді қолданылатын білім беру индустриясындағы соңғы жаңалықтардың бірі. Алайда коллаборация әдісі бүгінде аз зерттелген сондықтан да саладағы теориялық және әдіснамалық факторларды одан әрі зерттеуге назар аудару қажет. Зерттеулерге сүйенсек, бизнес саласында осы әдіспен өзара әрекеттесуі кезінде табыстың үлес салмағы артқаны және жоғары бәсекелестік болғаны айтылады. Мақалада қоғамдық-гуманитарлық пәндер коллаборациясының механизмдерін қолданбалы ету маңызды қадам болып табылады. Мақалада «жұмсақ күш» ресурстары беретін өкілеттіктер арасындағы айырмашылық анықталады, сонымен қатар халықаралық қатынастар теориясы шеңберіндегі «жұмсақ күш» ұғымдары арасында байланыс орнатылады және күнделікті әлемдік саясатта жұмсақ күшті жүзеге асыру құралдары қарастырылады. Мақаланың мақсатына жету үшін «жұмсақ күш» тұжырымдамасын өлшеудің ең жақсы ғылыми және әдіснамалық тәсілін анықтауға тырысу қажеттілігі туындады.

Зерттеу нәтижелері

XX ғасырдың соңғы онжылдығында, әлемдік саясат құбылысының ширығып тұрған шағында американдық саясаттанушы Дж. Най «Жұмсақ күш» тұжырымдамасын көпшілікке ұсынды. Ұсыныс көпшілік тарапынан сынға да қолдауға да ие болды. Қазақ халқында «Жылы-жылы сөйлесең, жылан інінен шығады, қатты-қатты сөйлесең мұсылман діннен шығады» деген халық даналығы бар. Халық даналығына сүйене отырып кез-келген конфликтті ситуацияда сұхбаттасу, келісім сөздер жүргізу, икемдеу және икемге көну, сый-сияпат беру, мақтау, мәртебесін асыру, екі жақты пайдалы ұсыныс беру сынды әдіс-тәсілдердің адам мен адамды, ел мен елді, халық пен халықты жақындастыратын, қарым-қатынасын түзейтін тетік және бірлік пен

татаулықтың кепілі бола алатындығына көз жеткізуге болады. Дж. Най ХХІ ғасырдағы жаһандану процестерінің нәтижесінде мемлекеттердің әлемдік саяси ықпалын күшейту құралы іспеттес халықаралық қатынастардың жана полицентрлік жүйесін қалыптастыру жағдайында әскери-саяси күш және экономикалық ресурстармен қатар жүретін мемлекеттің «жұмсақ күші» тұжырымдамасы ретінде қарастырылды.

Ол өзінің тұжырымдамасына үш негізгі компонентті енгізді:

1. Мемлекеттік құндылықтар жүйесінің тартымдылығы;
2. Мемлекеттік мәдениеттің тартымдылығы;
3. Мемлекеттің сыртқы саясаттың әскери емес тетіктерінің тиімділігі

[1]. Жалпы саясаттағы «жұмсақ күштің» сипаты оның көздерімен өлшенеді және анықталады. Дж. Най пікіріне жүгіне отырып, батыстық көзқарас бойынша мәдени дипломатия дегеніміз қоғамдық дипломатия, яғни белгілі бір мемлекетті мекендейтін халықтар, қала берді көпполярлы әлемдегі барлық ұлттар мен ұлыстар арасында толерантты қарым-қатынас құрып, олардың өнер туындылары, әдеби мұралары мен мәдениеттің басқа да компоненттерін құрметтеу, мемлекетаралық қатынастарды нығайту, әлеуметтік-мәдени ынтымақтастықты арттыру, мемлекеттің ұлттық мүдделерін ілгерілету және оның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету деп тұжырымдауға болады.

Осы тұста Дж. Най мырзаның мемлекет күшін екі түрге бөліп қарастырғанын айта кеткен дұрыс болары анық.

Біріншісі, «қатты күш» («hard power») - әскери, қатал режимде орындалады. Бір мемлекеттің екінші мемлекетке деген үстемдігін, қысқа мерзімдегі тікелей ықпалын білдіреді.

Екіншісі, «жұмсақ күш» («soft power») - әлемдік саясаттың өзгермелі сипатына жауап береді, ұзақ мерзімге және жанама әсерді білдіреді. [2, 19 с.]. Алайда кейбір әдебиеттерде Дж.Найдың «ақылды күш» («smart power») - есеппен, ақырын орындалатын экономикалық күш деген үшінші атауы да кездесіп қалады. Дегенмен «жұмсақ күш» атауы 2004 жылдан бері қарай көпполярлы әлемнің сыртқы және ішкі саясатының мәдени дипломатиялық қағидасы ретінде ғылыми айналымға еніп кетті. Осы тұста «бірполярлы мемлекет» құру саясатының дұрыс емес екендігі әлем алдында өзінен-өзі айқындала бастады. Әлем «көпполярлы мемлекет» болу арқылы бейбітшілік принциптерін бекітеді. Жаһандық сын-қатерлер мен қауіптер, соның ішінде халықаралық терроризм, аймақтық қақтығыстар, есірткі трафигі, заңсыз көші-қон сынды толып жатқан әлемдік мәселелердің барлығы дерлік өркениеттің дұрыс өрбімеуі, ондағы қателіктер мен ақаулар болып табылады.

Бүгінгі таңда халықаралық қатынастар немесе мемлекеттік қызметке тікелей қатысы жоқ адамдардың арасында да Дж. Найдың қалаған нәтижеге жетудің үш жолы кең тарап кетті. Бұл әдісті кез-келген жұмыс беруші өз кәсіпорнында қолдана алады және оның тиімділігі халық арасында кең таралған. Әрбір жұмыс беруші өзінің қол астындағы жұмысшыларының әлеуетіне қарай бір жолды таңдауға немесе жолдарды кезекпен қолдану арқылы нәтижеге жету мүмкіндігі бар. Сонымен:

Біріншісі, «қамшы» - мәжбүрлеу немесе бақылауды күшейту, жазалауды қолдана отырып нәтижеге қол жеткізу;

Екіншісі, «тәтті тоқаш» - марапаттау немесе мақтау арқылы нәтижеге жету;

Үшіншісі, «тартымдылық» - басқалардың да сіздің қалағаныңызды қалайтындай ету сезіміне жеткізу арқылы нәтиже көру [3].

Саясаттану ғылымдарының докторы, профессор О.Г.Леонова пікірінше Дж. Найдың ерекше құндылығы – оның тек теоретик қана емес, сонымен қатар практикалық саясатпен де айналысуы, бұл оған теория мен практиканы біріктіруге мүмкіндік берді және ол оның идеялары мен көзқарастарына ерекше сенімділік береді. 2004 жылы Дж. Най «Soft Power: the means to Success in World Politics» еңбегін жариялады, онда ол жаһандық саясат процесінде елдің жұмсақ ықпалы идеясын егжей-тегжейлі әзірледі, оның мәні мен мазмұнын сипаттады, оның ақпараттық қоғам дәуіріндегі рөлі мен маңыздылығын негіздеді. Саясаткер Дж. Най «жұмсақ күш» терминін қолданып, елдің саяси және мәдени ықпал ету идеясын тұжырымдамаға айналдырды. Кейіннен бұл термин көпшіліктің назарын аударып, саяси дискурста тез еніп, әлемдік көшбасшылар, батыс елдерінің билеуші элитасы, ғалымдар, сарапшылар мен журналистер кеңінен қолдана бастады. Кітаптың түпнұсқасы ретінде Дж. Най оқырмандардың кең ауқымы үшін қол жетімді емес, ал аударма әрқашан оның ойларының мәнін дәл көрсете алады, біз бастапқы дереккөзге жүгініп, оның негізгі ережелерінің бастапқы мағынасын тағы бір рет нақтылауға тырысуымыз керек деп санаймыз [4, 101-102 с] деп тұжырымдаған.

Отандық ғалым К.Ш. Төлеуова «1920–1930 жылдары КСРО басшылығының саясаты мемлекеттің Батыстағы жағымды имиджін қалыптастыруға бағытталған болатын. Сыртқы саяси мақсаттарына қол жеткізу үшін кеңестік басшылық мәдени дипломатия әдістерін де қолданды. Мәдени дипломатия тұжырымдамасының табиғаты екі жақты: дипломатия ұғымының өзі қатаң және нақты шектерді талап ететін болса, мәдениет бұл ұғымға қандай да бір шығармашылық реңк әкеліп, мәдени дипломатияны сыртқы саясаттың өзіндік арнаулы құралына айналдырды» [5, 50 б.] деп баяндай келе сол кездердегі жұмсақ күштің қалай қызмет еткендігінен хабар береді.

Ресейлік ғалым И.В. Радиков «жұмсақ күш» бейнесін қалыптастыру мақсатын көздеген мемлекеттің халықтық имиджін жақсартуға бағытталған ақпараттық, діни және насихаттық сипаттағы түрлі басымдықпен жүргізілетін іс-шараларын «жасанды» жол ретінде қарастыра келе «жұмсақ күштің» бейнесін қалыптастыратын үш негізгі бағытты көрсетеді. Оның біріншісі қоғамдық дипломатия болса, екіншісі мемлекеттік, яғни қалыптасқан дәстүрлі дипломатия, ал үшіншісі болса шет елдердің дамуына көмек көрсету бағдарламалары мен гуманитарлық көмек көрсету [2, 21 с.] бағыттары болып табылады. И.В. Радиков көрсеткен жолдардың тұрмыстағы көрінісі айқын. Ел ішінде түрлі әлеуметтік мәселелер көтеріліп қоғамдық резонанс туындаған шақтарда қоғамның рөлі мен орны анық байқалады. Кейбір жағдайларда мемлекеттік дипломатиядан гөрі қоғамдық дипломатия тез әрі ұтымды нәтижеге қол жеткізеді. Әрбір бай мемлекет кедей мемлекеттердің есебінен

баюда, сондықтан олар өз өтемдерін өтегісі келеді, кедей мемлекеттердің алдында өздерін қарыздар сезінеді, оны сыпайы, ресми атаумен «гуманитарлық көмек» деп атайды. Норвегиялық экономист Э.С.Рейнерт «Бай елдер қалай бай болды және кедей елдер неге кедей болып қалады» [6] атты экономистер мен саясаткерлер арасындағы танымал еңбегінде байлық пен кедейліктің ара жігін ажыратуға тырысады. Ол бай елдердің еркін сауда арқылы емес, үкіметтің араласуы, протекционизм және стратегиялық инвестициялардың үйлесімі арқылы бай болғанын ашып көрсетеді және түсінікті тілде баяндайды. «Адамзат кедейлік үшін аса ірі құн төлейді. Сәбилер мен балалар өлімінен, алдын алуға болатын аурулардан, азаматтық соғыстар мен ресурстардың жетіспеушілігінен туындаған қақтығыстар және жалпы түрлі жағдайларға байланысты жоғалған өмір жылдары адамдарға азап пен қайғы-қасірет әкеледі» [6, 18 с.].

«Мәдени дипломатия» саласының тұжырымдамалық аппараты тым күрделі. Мәдениет - бұл «жоғары», яғни әдебиет, өнер, білім және бұқаралық мәдениетті қамтитын қоғам үшін маңызды мағынаға ие құндылықтар жиынтығы. Мәдени дипломатияны іске асыру процесінде мемлекеттік басқармалар дәл осы аталғандарды өзге шетелдік аудиторияға көрсетуге тырысады. Мәдени дипломатия - бұл қоғамдық дипломатияның негізгі құрамдас бөлігі, ол халықаралық қоғамды ақпараттандыру, қолдау, дамыту, білім беру және мәдениет саласындағы басқа да халықтармен байланыс жасау арқылы өзге елдерге тартымдылық бейнесін көрсету. Қоғамдық дипломатияны ұстанушылар мемлекеттік құрылымдар және физикалық тұлғалар, яғни кәсіби дипломаттар, сондай-ақ үкіметтік емес және белгілі бір коммерциялық ұйымдар. Өзара тәуелді әлемнің жаһандануы жағдайында, бұқаралық коммуникация технологияларының таралуы әр түрлі елдерден келген адамдардың қарым-қатынасын жеңілдетеді, осылайша мәдени дипломатия халықаралық қатынастарды қамтамасыз етудің ерекше маңызды аспектісі болып табылады. Оның негізі - бейбітшілік пен тұрақтылық. Осыған байланысты қазіргі уақытта барлық ірі мемлекеттер мәдени дипломатияны өздерінің сыртқы саясатына қосуға тырысады, стратегиялар жоспарлар құрып оны ұтымды пайдалануды көздейді [7, 136-137 с.].

Дж. Найдың айтуынша: шетелдік иммигранттар, шетелдік студенттер, туристер, спорт, ойын-сауық индустриясы, Нобель сыйлығының лауреаттары, өмір сүру деңгейі, гуманитарлық көмек, интернет-хосттар саны, қоғамдық дипломатияның маңыздылығы мен дамуы [3] сынды тетіктер жұмсақ күштің негізгі атрибуттары.

«Portland» агентствосы 2015-2019 жылдар аралығында халықаралық «Soft Power 30» рейтингін жасады. Төмендегі 1 - кестеде рейтингтің алғашқы ондығының топтамасы құрастырылып отыр. Рейтингтің атауында тұрғандай оған 30 ел қатысты. Кестедегі 2019 жыл бойынша алғашқы ондықтағы елдерден бөлек Италия, Норвегия, Испания, Дания, Финляндия, Австрия, Жаңа Зеландия, Белгия, Солтүстік Корея, Ирландия, Сингапур, Португалия, Польша, Чехия, Греция, Бразилия, Қытай, Венгрия, Түркия және Ресей қатысты.

1-кесте. «SOFT POWER 30» рейтингі

30 мемлекет	2015	2016	2017	2018	2019
Франция	73.64	72.14	75.75	80.14	80.28
	4 орын	5 орын	1 орын	2 орын	1 орын
Ұлыбритания	75.61	75.97	75.72	80.55	79.47
	1 орын	2 орын	2 орын	1 орын	2 орын
Германия	73.89	72.60	73.67	78.87	78.62
	2 орын	3 орын	4 орын	3 орын	3 орын
Швеция	66.49	66.97	69.32	74.77	77.41
	9 орын	9 орын	9 орын	8 орын	4 орын
АҚШ	73.68	77.96	75.22	77.80	77.40
	3 орын	1 орын	3 орын	4 орын	5 орын
Швейцария	67.52	67.65	70.45	74.96	77.04
	7 орын	8 орын	7 орын	7 орын	6 орын
Канада	71.71	72.53	72.90	75.70	75.89
	5 орын	4 орын	5 орын	6 орын	7 орын
Жапония	66.86	67.78	71.66	76.22	75.71
	8 орын	7 орын	6 орын	5 орын	8 орын
Австралия	68.92	69.29	70.15	72.91	73.16
	6 орын	6 орын	8 орын	10 орын	9 орын
Нидерландия	65.21	64.14	67.89	73.79	72.03
	10 орын	10 орын	10 орын	9 орын	10 орын

Мәлімет <https://softpower30.com/> сайтынан алынып құрастырылды.

«Мәдени дипломатия» халықаралық қатынастарға, дипломатияға және трансшекаралық байланыстарға қатысты көптеген тектіктерді толықтай сипаттай алады. Мәдени дипломатия термині бастапқыда мәдениетті дипломатиялық мақсатта пайдалану ретінде анықталғанымен қазіргі кезде дәстүрлі дипломатиялық тарихтан асып түсетін қолданушыларды, ұйымдарды, мәселелерді, бағыттар мен институттарды қамтитын ірі тұжырымдамаға айналды. Мәдени дипломатия, шын мәнінде, мәңгілік тақырып және ежелгі дәуірден бері мемлекеттер мен империяларды басып алған тақырып. Ежелгі құрмет жүйелері, империялық сыйлықтармен алмасу, итальяндық және испандық соттардағы өнер саясаты, XIX ғасырдағы корольдік сапарлардың салтанаты, сондай-ақ мәдени алмасудың заманауи бағдарламалары - мұның бәрін мәдени дипломатияның бір түрі деп санауға болады. Алайда мәдени дипломатиялық қадамдар мен оны жасаушы кейіпкерлер әрдайым әртүрлі болып келеді. Іс жүзінде империяның немесе ұлттық мемлекеттің атынан немесе мүддесі үшін саналы немесе еріксіз әрекет ететін кез келген адам өзін қазіргі таңда «мәдени дипломат» ретінде көрсете алады. Мемлекеттік қызметкерлермен қатар бұл тізімге кәсіпкерлер, туристер, студенттер, ғалымдар, актерлер, дәрігерлер, жур-

налистер, ветеринарлар, қауымдастықтар, музыканттар және тағы да басқалар кіреді. Мәдени дипломатияның ұзақ мерзімді стратегиялық іс-қимыл жоспары табиғи апаттардан, дағдарыстардан және қақтығыстардан зардап шеккен аудандардағы мәдени мұраны қорғауға, қалпына келтіруге қатысты болуы керек. Мәселенің маңыздылығы мен күрделілігін, бастысы қоғамға деген қажеттілігін оқу орындарының арнайы дипломат маман дайындауы, мәдени дипломатия бағытындағы арнайы курстардың сұранысқа ие екендігінен байқауға болады.

Монографияның «Көпполярлы әлемдегі «жұмсақ күш» атауына ие мәдени дипломатия» атты тараушасын қорытындылай келе мәдени дипломатияның болашақ сипаттамалары қандай болуы мүмкін немесе қандай болуы керек деген сауалға жауап ретінде «Мәдени дипломатия пән ретінде және тәжірибе: тұжырымдамалар, оқыту және дағдылар» атты Сиена университеті арасындағы серіктестік туралы келісім аясында дайындалған 2016 жылғы қорытынды есепке сүйене отырып мәдени саясат саласындағы диалог және зерттеулер нәтижесін ұсынуға болады.

- **Ұзақ мерзімді тәсіл.** Өзара қарым-қатынас арқылы елдер арасындағы мәдени алшақтықтарды жою, мемлекеттік субъектілерден гөрі өзара түсіністік пен мәдени алмасу арасындағы тікелей келіссөздер әлдеқайда көп уақытты қажет етеді;

- **Көп деңгейлі өзара әрекеттесу.** Мәдени дипломатия ұйымдар, көпұлтты корпорациялар, қалалар, провинциялар мен аймақтар сынды мемлекеттік емес субъектілер мен олардың арасындағы үкіметтік емес субъектілерді қоса алғанда өзара іс-қимылдың әртүрлі деңгейлеріндегі көптеген тәуелсіз мүдделі тарапарды тартуы керек;

- **Елдің ерекшелігі.** Мәдени дипломатия көптеген тәжірибелермен өзіндік институционалдық тәсілдерімен сипатталуы керек. Әр елдің өзіндік мәдениеті бар сияқты, олардың мәдени дипломатияға деген де өзіндік көзқарастары бар.

* Мәдени дипломаттың дағдылары мен құзыреттері: мәдени дипломаттың мәдениетаралық сезімталдығы, әртүрлілікке ашықтығы, тыңдау қабілеті және интеллектуалды қызығушылығы болады деп күтілуде;

* Мәдени дипломатияны оқыту: көпшілікке мәдени дипломатияны ресми оқыту болып табылады [8].

Жалпы мәдени қатынастар жүйесі Еуропалық Одақтың сыртқы саясатының құралы ретінде 17 жыл бойы күн тәртібінде болды. Жылдар бойы жүргізілген процесс нәтижесіндегі жүздеген құжаттар мен бастамалар мәдени дипломатияның басымдыққа ие болуы керектігінен хабар береді. Идеологиялық негізгі сипаттамасы «Философия» деген атауға ие мәдени дипломатия институты (ICD) 1999 жылы АҚШ-та, ал оның еуропалық филиалы 2004 жылы Берлинде құрылды. Көпполярлы әлемнің мәдени дипломатиялық бейнесін ұзақ мерзімге сақтауға тырысқан философиялық ойға негізделген іс-әрекеттер адамзат болашағының оңтайлы жолы болмақ. Американдық саясаткер Милтон Каммингстің «Мәдени дипломатия – бұл өзара түсіністікке ықпал ету мақсатында ұлттар мен халықтар арасындағы идеялармен, ақпаратпен, өнермен, тілмен және мәдениеттің басқа аспектілерімен алмасу» деген қанатты

сөзімен аяқтауға болады. Демек, мәдени дипломатия – ол мемлекеттің сыртқы келбеті, өзгелер тануға ықпал ететін сыртқы формасы.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, саяси құндылықтар жұмсақ күштің қайнар көзі ғана емес, сондай ақ экономикалық және елдің сыртқы саясатымен тығыз байланыстағы қатаң күш атрибуттарын да қамти алады. Тіпті қазіргі цифрлық дәуірде де «қатаң күш» әлі де өзекті. Мәдениет – қарапайым халық үшін жағымсыз қатаң күштен аулақтататын жалғыз элемент. Мақалада жұмсақ күшті дәлірек бағалауға мүмкіндік беретін атрибуттар мен көздердің кең ауқымы бар екені айтылды. Атрибуттар билік емес, алайда теориялық тұрғыдан билік үшін аса маңызды. Мәдени дереккөздің негізгі проблемасы -оның айырмашылығында болып отыр. Әрине, әрбір елдің өзіндік ерекше мәдениеті бар, оны бір-бірімен салыстыруға болмайды. Мұндай жайт, әр елде бар дереккөздерді қажеттілігіне орай дәл таңдауды талап етеді.

Кез-келген процесті басқару мен бағалаудың ең қиын тұсы – оның өлшемі. Сәйкесінше, өлшемі анықталған кез-келген процесті басқаруға және бағалауға болады. Жұмсақ күшті өлшеудің қиындықтары - оның негізгі тетігі деп есептелетін көздерінен туындайды, яғни адамдардың қарым-қатынасын бағалау әдістемесінің жетіспеушілігі бірден сезіледі.

Әлемдік тұрғыда мемлекеттердің тартымдылығы туралы сауалнамалар жүргізіп, рейтинг жасайтын арнайы компаниялар бар. Біздің ойымызша мұндай нәтижелер жұмсақ күш деңгейін анықтай алмайды. Сауалнамаларда тартымдылықты анықтау тетіктері ретінде көрсетілетін көздер үлкен ауқымының бір бөлігі ғана. Дереккөздер әртүрлі елдерде әртүрлі болуы мүмкін, дегенмен, материалдық және материалдық емес көздер жұмсақ күш потенциалының кешенін құрайтынын негізге ала отырып, мемлекеттің жұмсақ күшінің әлеуетін салыстыру үшін өлшеудің стандартты әдіснамалық тәсілі айқын болу қажеттілігі байқалады. Мұндай жайт, яғни арнайы стандарттың болмауы қатаң күштің жұмсақ күшке қарағанда әлі де болса басымдылығының бар екенін бағамдауға болады. Мемлекетаралық басымдылық пен беделділік әлі де болса қатаң күштің басымдылығы мен беделіне байланысты анықталады.

Қатаң күш пен жұмсақ күшпен қоса «ақылды күш», «гармониялық күш» деген жаңа атауларда ғылыми айналымда жүр. Оларда негізгі екі күштің қоғамдағы орны мен рөлін анықтау үшін өз қажеттіліктерін туғызып отыр.

Қорытындылай келе, мақаламызға арқау болып отырған «жұмсақ күш» пен «қатаң күштің» диалектикалық байланысы бар деп тұжырымдауға болады. «Жұмсақ күш» - отбасындағы ананың, әйелдің рөлін сомдаса, «қатаң күш» ер адамның, әкенің рөлін сомдай алады. Сөзі кесімді, созбалақтауға уақыты жоқ, өз күшін кез-келген уақытта қолдана алатын, жазалай алатын, қатал, бірақ соғұрлым табыс табушы, отбасының беделін анықтаушы әке рөлі – саясаттағы қатаң күш. Ал конфликтті ситуацияларда тігісін жатқызып, отбасындағы кикілжіндерді әкеге білдіртпестен шешуге ұмтылатын, жазадан гөрі мақтау арқылы нәтижеге жетуді көздейтін, нәзік әрі жайлы, отбасының татулығы

мен бірлігіне жауап беруші ана рөлі – саясаттағы жұмсақ күш. Екеуінің де отбасындағы рөлі зор, қызметтері әртүрлі. Әке мен ананың симбиотикалық бірлігі, екеуінің диалектикалық байланысы ғана толық отбасының формасын бере алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Nye Joseph Jr. Propaganda Isn't the Way: Soft Power // The International Tribune. January 10, 2003. P. 17.
2. Радиков И., Лексютин Я. «Мягкая сила» как современный атрибут великой державы // Мировая экономика и международные отношения, 2012, № 2, с. 19–26. DOI:10.20542/0131-2227-2012-2-19-26
3. Nye J., Wang Jisi. The Rise of China's Soft Power and its Implications for the U.S. / Power and Restraint: a Shared Vision for the U.S. – China Relationship. Eds. R. Rosecrance, Gu Guoliang. N.Y., 2009. P. 23–24.
4. Леонова О.Г. Джозеф Най и «мягкая сила»: попытка нового прочтения // Социально-гуманитарные знания. 2018. -101-114.
5. Төлеуова К.Ш. Мәдени дипломатия мемлекеттің «жұмсақ күші» ретінде // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. Халықаралық ғылыми-талдау журналы. № 1 (60), 2017. - 47-55 бб.
6. Рейнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными [Текст]/ пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова; Гос. ун-т–Высшая школа экономики.–М.: Изд. дом Гос. ун-та–Высшей школы экономики, 2011.–384 с.–(Экономическая теория).–1000 экз.–ISBN 978-5-7598-0816-9 (в пер.).
7. Цвык Г.И. Культурная дипломатия в современных международных отношениях (на примере России и Китая) // Вестник РУДН. Серия: всеобщая история. 2018. Т. 10. № 2. С. 135–144. DOI: 10.22363/2312-8127-2018-10-2-135-144.
8. Cultural diplomacy as discipline and practice: concepts, training, and skills. 2016. Report prepared under the Partnership Agreement between the University of Siena, Department of Social, Political and Cognitive Sciences, and the European Union National Institutes for Culture / EUNIC Global under the framework of Crossroads for Culture: Enhancing EU Member states transnational and international cooperation, Working Package 1 – Culture Policy Dialogue and Research.

REFERENCES:

1. Nye Joseph Jr. Propaganda Isn't the Way: Soft Power // The International Tribune. January 10, 2003. P. 17.
2. Radikov I., Leksjutina Ja. «Mjagkaja sila» kak sovremennyj atribut velikoj derzhavy ["Soft power" as a modern attribute of a great power] // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija, 2012, № 2, с. 19–26. DOI:10.20542/0131-2227-2012-2-19-26
3. Nye J., Wang Jisi. The Rise of China's Soft Power and its Implications for the U.S. / Power and Restraint: a Shared Vision for the U.S. – China Relationship. Eds. R. Rosecrance, Gu Guoliang. N.Y., 2009. P. 23–24.
4. Leonova O.G. Dzhozef Naj i «mjagkaja sila»: popytka novogo prochtenija // Social'no-gumanitarnye znanija. 2018. -101-114.
5. Төлеуова К.Ш. Мәдени дипломатия мемлекеттің "жұмсақ күші" ретінде // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. Халықаралық ғылыми-талдау журналы. № 1 (60), 2017. - 47-55 бб.
6. Рейнерт, Je.S. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными [Текст]/ пер. с англ. N. Avtonomovoj; pod red. V. Avtonomova; Gos. un-ta–Vysshaja shkola jekonomiki.–M.: Izd. dom Gos. un-ta–Vysshaj shkoly jekonomiki, 2011.–384 с.–(Jekonomicheskaja teorija).–1000 jekz.–ISBN 978-5-7598-0816-9
7. Cvyk G.I. Kul'turnaja diplomatija v sovremennyh mezhdunarodnyh otnoshenijah (na primere Rossii i Kitaja) // Vestnik RUDN. Serija: vseobshhaja istorija. 2018. T. 10. № 2. S. 135–144. DOI: 10.22363/2312-8127-2018-10-2-135-144.
8. Cultural diplomacy as discipline and practice: concepts, training, and skills. 2016. Report prepared under the Partnership Agreement between the University of Siena, Department of Social, Political and Cognitive Sciences, and the European Union National Institutes for Culture / EUNIC Global under the framework of Crossroads for Culture: Enhancing EU Member states transnational and international cooperation, Working Package 1 – Culture Policy Dialogue and Research.

Елена Бурова¹, Аяжан Сағиқызы², Әсел Назарбетова³

¹ Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор
e-mail: bee1958@bk.ru

² Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор
e-mail: ayazhan@list.ru
(Алматы, Қазақстан)

³ Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институтының ғалым хатшысы, PhD
e-mail: aselnaz78@mail.ru
(Астана, Қазақстан)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНИ ПРОЦЕСТІҢ САРАПТАМАЛЫҚ БАҒАЛАРЫ

Аңдатпа. Қазіргі қазақстандық қоғамда үш онжылдық ішінде діннің әлеуметтік институт ретіндегі рөлі мен маңызы қайта қарастырылуда. Мақалада авторлардың Қазақстандағы қазіргі заманғы діни процесті талдауға байланысты өздері жүргізген, кейін қайта жаңартылған және түсіндірілген, әлеуметтанулық мониторингтің нәтижесі бойынша алынған деректерге сараптамалық түсініктері мен талдаулары берілген. Зерттеуде діни процесті сараптамалық қабылдау мен түсінудің ерекшеліктері анықталды. Сонымен қатар, SWOT талдау жүргізілді, зайырлы мемлекет типі мен діни әртүрлілікті ескере отырып, дін саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру бойынша ұсынымдар тұжырымдалды.

Түйін сөздер: халықтың діндарлығы, діни үдеріс, зайырлылық, дінге қатысты саясат, сараптамалық бағалау.

Елена Бурова, Аяжан Сағиқызы, Асель Назарбетова
**ЭКСПЕРТНЫЕ ОЦЕНКИ РЕЛИГИОЗНОГО ПРОЦЕССА В СОВРЕ-
МЕННОМ КАЗАХСТАНЕ**

Аннотация. В современном казахстанском обществе на протяжении трех десятилетий происходит переосмысление роли и значения религии как социального института. В статье представлены экспертные восприятия и оценки современного религиозного процесса в Казахстане, которые реконструированы и проинтерпретированы в контексте данных социологического мониторинга, проводимого

авторами. Выявлены особенности экспертного восприятия и понимания религиозного процесса. Проведен SWOT – анализ, концептуализированы рекомендации по реализации государственной политики в сфере религии с учетом светского типа государства и религиозного разнообразия.

Ключевые слова: религиозность населения, религиозный процесс, светскость, политика в отношении религии, экспертные оценки.

Elena Burova, Ayazhan Sagikyzy, Asel Nazarbeto
EXPERT ASSESSMENTS OF THE RELIGIOUS PROCESS IN MODERN KAZAKHSTAN

Abstract. In modern Kazakh society, the role and significance of religion as a social institution has been rethinking for three decades. The article presents expert perceptions and assessments of the modern religious process in Kazakhstan, which are reconstructed and interpreted in the context of sociological monitoring data conducted by the authors. The features of expert perception and understanding of the religious process are revealed. A SWOT analysis was carried out, recommendations for the implementation of state policy in the field of religion were conceptualized, taking into account the secular type of state and religious diversity.

Keywords: religiosity of the population, religious process, secularism, policy towards religion, expert assessments.

Кіріспе

Діннің біріктіруші институт ретіндегі мүмкіндіктері жеткілікті дәрежеде. Дегенмен де оны оң бағалай отырып, сарапшылар діни бірегейлікті қоғамның негізгі біріктіруші факторы ретінде қарастырмайды. Сонымен бірге, сарапшыларды мемлекеттіліктің дамуының діни векторын жақтайтындардың санының қарқынды өсуі алаңдатады.

Сарапшылардың талдауы бойынша, діннің біріктіруші / ажыратушы әлеуетін қарастырғанда сарапшылар, оқытушылар, ғалымдар, журналистер, мемлекет және қоғам қайраткерлері көбінесе оның ажыратушы факторына жоғары дәрежеде сыни көзқараспен қарайды.

Сарапшылар қауымдастығы зайырлы/діни өзіндік бірегейлілік критерийі бойынша да, бір конфессия ішіндегі келіспеушіліктер бойынша да когнитивті диссонанспен ерекшеленеді. Осы және басқа да мән-жайлар дін мен діни институттардың рөлін қайта бағалауға, діндар адамдардың санының көбеюіне, қоғамның зияткерлік мәдениетінің төмендеуіне, мемлекеттің жалпы менталитетке идеологиялық тұрғыдан ықпалын жоғалтуына ықпал етеді және алғышарттар жасайды.

Жалпы Қазақстандағы діни үрдістерді талдау бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижелері бірнеше ұжымдық монографияларда, ғылыми мақалаларда жарық көрді [1-4]. Бұл зерттеу де сол еңбектердің жалғасы

болып табылады. Соңғы жылдары ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтында жарық көрген ұжымдық монографияларда қазақстандық бірегейлік мәселесі терең, жан-жақты зерттелген [5-6].

Зерттеу әдістері

Сараптамалық жартылай құрылымдық сұхбаттар 2021, 2022, 2023 жылдары сарапшылардың үш тобымен өткізілді: 1) өздерін ешбір конфессияға жатқызбайтын ғылыми және педагогикалық қоғамдастықтың өкілдері, ҮЕҰ басшылары, қоғамдық пікір көшбасшылары, журналистер; 2) дін саласындағы мемлекеттік саясат мәселелерімен айналысатын, уәкілетті органда жұмыс істейтін мемлекеттік қызметшілер, әкімдіктердегі мамандар; 3) әртүрлі конфессиялардың өкілдері, яғни діни топтардың қызметшілері, теологтар, діни оқу орындарының оқытушыларын құрайтын өздерін белгілі бір конфессияға жатқызатын респонденттер. Қазақстанның барлық өңірлерін қамтитын 245 сарапшыдан сұхбат алынды. Сараптамалық сауалнамалардың нәтижелері SPSS өңдеу құралдарымен, мазмұнды талдау, дискурстық талдау, салыстыру, тұжырымдамалау әдістерімен түсіндірілді, SWOT талдауы жүргізілді.

Ғылыми және практикалық мәселелер

Қазіргі замандағы жаңғыру жолындағы қоғамдар діни субъектілер мен институттардың жеке және ұжымдық деңгейде әсер етуіне қажетті өмірлік әлеуетті қалыптастырған, діннің жаңғыруын бастан өткеруде [7; 8 б.]. Діни дүниетаным, құндылықтар, дәстүрлер дінге бет бұрған әрбір бесінші қазақстандықтың өмір салты ретінде айқындалады. Халықтың діндарлығы біртекті емес, аймақтық, жас, этномәдени ерекшеліктері бар. Шынайы діндарлықпен қатар квази-діндарлық тарап, дін дәстүрлі/жаңа дихотомияда қабылданады. Халықтың діндарлығы мен діни үдріс әртүрлі өлшемдер мен көріністерге ие. Діни үдерістің қазақстандық шындыққа тән ерекшеліктерімен бірге өңірлік және жаһандық үрдістер де орын алды. Діни үдерістің негізгі тенденциялары әртүрлі қарқындылыққа, ауқымдылыққа, әсерге ие.

Зайырлылыққа қатысты мемлекеттің саясатын бағалау, діни ахуалды дамыту, зайырлы/діни тепе-теңдік келешегі туралы сарапшылар қауымдастығының пікірлері екіұшты және қарама-қайшы.

«ҚР Дін саласындағы саясаты бүгінгі күннің қажеттіліктеріне сәйкес келе ме?» деген сұраққа сарапшылардың үштен екісі (68,4%) «діни процестерге әсер ету және зайырлы/діни белгілері бойынша бөліну қаупін болдырмау үшін саясатты үнемі жетілдіріп отыру керек» деп атап өтті. Сарапшылардың төртінші бөлігі діни әралуандықты қолдау керек деп санайды, ал әрбір бесінші сарапшы мемлекет дін саясатын жүзеге асырмауы керек деп санайды.

Дін саласындағы мемлекеттік саясат бірқатар ерекше, кейбір сәттерде бір-бірін жоққа шығаратын ерекшеліктерімен сипатталады деген пікірлер

айтылды. Бір жағынан, мемлекет дінмен «ойнайды». Мысалы, мемлекеттің үнсіз келісімімен дін адамгершілік сияқты ұғымды өз құрамына қосты. Екінші жағынан, азаматтардың діндарлығы тақырыбын қауіпсіздендіреді. Қауіпсіздендіру (секьюритизация нәтижесінде мемлекет өзіне тән емес функцияларды, мысалы, дәстүрлі исламды идеологиялық тұрғыдан қолдайды. Сарапшылардың пайымдауынша, ҚМДБ - ға ашық қолдау көрсетілуде, бұл зайырлылық қағидатын айқын бұзу және исламдануды ынталандыру болып саналады. Мемлекет азаматтардың конституциялық құқықтарын, атап айтқанда, ар-ождан бостандығын жүзеге асыру құқығымен айналысу керек, сондай-ақ мемлекет діннен бөлек болғандықтан, дін саласындағы мемлекеттік саясат исламдану процесіне де, евангелизация процесіне де ықпал етпеуі керек, бірақ заманауи, дамыған, саясаттандырылмаған, діни емес қоғамды қалыптастыру ісінде мемлекет пен дін арасындағы «алтын көпір» ретінде қызмет етуі керек.

Нәтижелер

1. Қазақстандағы діни үдерістің даму тенденцияларын сипаттай отырып, сарапшылардың едәуір көпшілігі (95%) дәстүрлі және дәстүрлі емес діндарлық өсуде деп санайды. Сарапшылардың 40%-ы дәстүрлі емес діни бірлестіктердегі миссионерлік, прозелитизм жұмысы дәстүрлі діни бірлестіктерімен салыстырғанда қарқынды екенін атап өтті. Сарапшылардың 18% - ы «діннің әсері артып келеді және бұл жаман» деп санайды, ал 52,5% диаметральды қарама-қарсы ұстанымды ұстанады: «діннің әсері артады және бұл жақсы», - дейді.

2. Діннің қазақстандық қоғам өміріне ықпалының арқасында сарапшылардың басым бөлігі қоғамның адамгершілігі мен руханиятының артқанын атап өтті. Әрбір үшінші сарапшы дін мен оның құндылықтары жаңа Қазақстанның қалыптасып келе жатқан идеологиясына ене алады деп есептейді.

3. Сарапшылардың пайымдауынша, діни құндылықтар жаңа Қазақстанның идеологиясына айналуы, конфессияаралық және этносаралық тұрақтылықты одан әрі дамытуға, толеранттылықты нығайтуға ықпал етуі мүмкін. Сарапшылардың пікірі келесідей: қоғам белсенділері мен қоғам жұлдыздарының көпшілігі дінді ұстанатын болғандықтан, алдағы жылдары дін мемлекеттік деңгейде қорғалып, насихатталуы әбден мүмкін. Ал діни дүниетанымдық негіз қазақ халқына жат болмағандықтан, қазақ қоғамында әрқашан дінге елеулі орын берілгендіктен, оның рөлі арта түседі.

4. Бірқатар сарапшылар дін мен оның құндылықтары жаңа Қазақстанның идеологиясына үзілді-кесілді кіріге алмайтындығы туралы қарама-қарсы ұстанымды дәлелді түрде қорғайды. Сұхбат қажет, бірақ діни құндылықтарды идеология деңгейіне көтеру зайырлылық принципі мен негіздеріне қайшы келеді.

5. Сарапшылардың үштен бірі діни құндылықтардың әмбебаптығын зерттеу қажет екендігіні айтады.

7. Кеңестік тәжірибенің дәстүрі салдарынан діндер / діни бірлестіктер мемлекет пен қоғам тарапынан бақылау, сақтық және сенімсіздік танытылғандықтан әлі де басты назарда. Басқа сенім өкілдеріне деген интолеранттылықтың жоғары деңгейі байқалады.

7. Бір жағынан, Қазақстан - зайырлы мемлекет, сәйкесінше діни құндылықтарды мемлекеттік идеологиялық парадигмаға енгізуге болмайды. Екінші жағынан, рухани құндылықтарды таратудың негізгі жолы болып табылады.

8. Діни сананы радикалдануы, деструктивті, кейде экстремистік бірлестіктердің көбеюі алаңдатады. Сондықтан бұл мәселеге өте мұқият қарау маңызды. Дін бір уақытта қоғамды біріктіре алады және оның бөлінуіне себеп болуы мүмкін.

9. Сарапшылар тәуелсіздік жылдарындағы діни процестің нәтижелерін жеткілікті түрде қарама-қайшы бағалайды. (1-кесте)

1-кесте. Тәуелсіздік жылдарындағы діни процестің оң және теріс салдарына сараптамалық баға

Жағымды	Қоғамдағы діндарлықтың салдары	Жағымсыз
61,9 %	Діндарлыққа байланысты инфрақұрылым пайда болды ("халал" индустриясы, діни туризм, дінге негізделген еңбек ұжымдары)	19,0%
57,1%	Дін әралуандылыққа қол жеткізілді	33,3%
57,1%	Қазақстандықтардың діни өмір салтын зерттеу барысында қоғамның моральдық жағдайы жақсарып келеді	28,6%
52,4%	Қазақстандықтардың белсенділігі артты	33,3%
47,6%	Жастар діндар бола бастады	38,1%
47,6%	Негізінен діни өмір салтын ұстанатын отбасылар пайда болды	52,4%
38,1%	Діндарлық күнделікті мәдениеттің белгісі айналды (киім, діни рәміздер, дуға ету практикасы, діни рәсім, діни күнтізбе және т. б.)	42,9%
33,3%	Қазақстан ислам әлемінің бір бөлігіне айналу	38,1%
28,6%	Мемлекеттік институттар менталитетті, құндылықтарды қалыптастыру процесінде діни институттардан төмен түр	57,1%
19,0%	Әр түрлі конфессиялардағы діни қызметкерлер ағартушылардың, психологтардың, идеологтардың функцияларын толықтырды	61,9%
9,5%	Қазақстан зайырлы ұстанымын жоғалтады және діни мемлекет мәртебесіне жақындайды	57,1%

10. Мемлекеттің дінге қатысты саясаты сәйкес келе ме деген сұраққа сарапшылардың 28,6%-ы «қоғамды исламдандыру процесіне ықпал ететіндіктен сәйкес келеді» деп, 9,5%-ы «әлемдік тәжірибеге сәйкес келмейді, өйткені ол зайырлылық принципіне сәйкес келмейді», 4,8%-ы «сәйкес келмейді, себебі ол діни процестің дамуын тежейді», - деп жауап берді. Сарапшылардың 7,1%-ы мемлекет дін саясатын мүлдем жүзеге асырмауы керек деп санайды. Сарапшылардың болжамды бағалауы бойынша, діннің қоғамдағы ықпалы таяу келешекте ұлғаятын болады (2 кесте).

2-кесте. Қазіргі уақытта, таяу (15-20 жыл) және алыс келешекте (30-40 жыл) Қазақстанның мемлекеттілігі типінің сараптамалық бағасы

Ұстанымдар	Қазіргі уақытта	15-20 жыл ішінде	30-40 жылдан кейін
Діннің қатысы аз зайырлы көпконфессиялы мемлекет	37,7%	18,0%	13,1%
Діннің ықпалы артып келе жатқан зайырлы көпконфессиялы мемлекет	39,3%	24,6%	1,6%
Мұсылман халқы басым және қоғам өміріндегі діни нормалар басым зайырлы мемлекет	11,5%	26,2%	39,3%
Тиісті құқықтық белгілері бар діни мемлекет	4,9%	6,6%	13,1%
Жауапқа қиналамын	6,6%	24,6%	32,8%

11. Орталық Азиядағы және Қазақстандағы діни ахуалды дамыту бойынша сарапшыларының берген салыстырмалы бағасы Орталық Азиядағы процестің стихиялық даму тәуекелдерінің күрделенуімен салыстырғанда (25,9%) Қазақстанда сақталып тұрған тұрақтылықты (66,2%) көрсетеді. Қазақстандағы діни процеске сыртқы қысымның сараптамалық мәлімдемесі айқын (3-кесте).

3-кесте. Орталық Азия мен Қазақстандағы қазіргі діни ахуалды эксперттік бағалау

Діни ахуалдың дамуына салыстырмалы баға беру	Орталық Азияда	Қазақстанда
Жағдай тұрақтылықты сақтауды болжайтын объективті процестерді ескере отырып дамиды	21,4%	66,2%
Жағдай стихиялық процестің тәуекелдеріне байланысты күрделі болып көрінеді, бірақ әлі маңызды емес.	25,9%	17,6%
Жағдай өздігінен дамиды, процесті басқаруға болмайды, нәтиже болжанбайды және тұрақсыздыққа ықпал етеді	19,6%	2,9%
Жағдайдың тиісті өлшемдері жоқ, процестер жасырын және олардың қарқындылығы пессимистік болжамда	17,0%	5,9%
Жағдай бағытталған әсермен дамиды, мемлекеттің ықпалынан шығады, тұрақсыздыққа әкеледі	13,4%	2,9%

Талқылау және сұрақтар

Діни жағдайды сарапшылардың түсіндіруі діннің қоғам өміріне әсерінің тиімділігін бағалауда белгісіздіктің, күмәнділіктің артуын көрсетеді. Бұл өз кезегінде діни үдерістің түсініксіздігін және діни саясат саласындағы саяси шешімдерді әзірлеу мен қабылдауда тәуекел аймағының кеңеюін көрсетеді.

Қазақстандағы діни үдерістің мықты жақтары: діни әралуандыққа қол жеткізілді: мемлекет пен діндер арасындағы қарым-қатынастардың қазақстандық үлгісінің зайырлылық қағидасы іске асырылуда: дүниетанымды

таңдауда және ар-ождан бостандығы құқығын жүзеге асыруда азаматтарға Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік беріледі.

Діни үдерістің кемшіліктері: білім берудің тәрбиелік рөлі төмендеді, білім беру жүйесінде жастардың, ал халықтың дұрыс идеологиялық әлеуметтенуі жоқ; діни және квазимемлекеттік мекемелердің рөлі артып келеді; отбасынан тыс беделді рухани тәлімгерлер жоқ; әлемге көзқарас ситуациялық сыртқы факторларға байланысты; ақпараттық ресурстар (бұқаралық ақпарат құралдары, интернет) олардың теріс мазмұнының өсуіне байланысты – бір жағынан, ал екінші жағынан, ділге, ақыл-ойға, адамгершілікке, руханиятқа екіұдай әсер етеді.

Тәуекелдер өзге мәдени құндылықтардың мінез-құлық үлгілеріне, өмірлік стратегияларға шабуыл жасауымен байланысты, бұл этно-мәдени, этноконфессиялық сәйкестікке шоғырлануды жойылуына, зайырлы нормалардың бұзылуына және қарқынды діншілденуіне, мемлекеттің қоғамның дүниетанымдық атмосферасына әсер ете алмауына әкеледі.

Мүмкіндіктер

Мамандарға дін саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша негізгі міндеттерді үш векторда қалыптастыру ұсынылды: дәстүрлі діндермен, дәстүрлі емес діндермен және деструктивті бірлестіктермен және топтармен. Жауаптарда осындай өзара әрекеттесулердің жай-күйі жазылып, дін саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру мүмкіндіктері ретінде қарастыратын ұсыныстар жасалған деп білеміз.

Қазіргі Қазақстандағы мемлекет пен діндердің өзара әрекеттесуінің негізгі міндеттері (дәстүрлі діндермен)

- Зайырлы мемлекетте барлық діндер мен тіркелген бірлестіктерден тең арақашықтық принципі сақталады. Еліміздегі дәстүрлі діндердің өз құрылымы бар, олар мемлекеттік органдармен тікелей жұмыс істейді. Біздің еліміздегі діни мерекелер мен рәсімдер болсын немесе оларды өткізу тәртібі болсын, бәрі мемлекетпен келісе отырып шешілуі керек. Дәстүрлі діндердің тұрақтылығын өзара келісім арқылы ілгерілету арқылы мемлекеттің бірлігі мен тұтастығын сақтау мақсатына жетуге болады.

- Дәстүрлі діндер қоғамдық өмірде ерекше орынға ие. Дәстүрлі діндерді қолдау арқылы болашақ саяси және діни қақтығыстардың алдын алуға болады. Дәстүрлі діндерді зерттейтін және насихаттайтын азаматтар мемлекеттік немесе үкіметтік емес ұйымдардың қолдауына мұқтаж.

- Еліміздің дәстүрлі діндерінің тұтастығын сақтау үшін мемлекеттік ұйымдармен олардың құрылымдары негізінде бірлесіп жұмыс істеу қажет. Мемлекет, егер мүмкін болса, миссионерлік қызметте жұмыс істеуге, жас ұрпақты тәрбиелеуге, сенім дәстүрлерінде дұрыс жолға бағыттауға кедергі жасамауы керек. Дәстүрлі дінді дамыту үшін қолайлы жағдай жасауға міндетті. Ынтымақтастық пен бастамалар екі жақты болуы керек. Ақпараттық салада дәстүрлі діндерді, соның ішінде теледидар, интернет және әлеуметтік желілерді танымал етудің жаңа формалары мен әдістері сұранысқа ие.

- Ханафилік ислам мен православтық христиан дінінің халықтың мәдениеті мен рухани өмірін дамытудағы тарихи рөлін мойындай отырып, конфессияаралық келісім мен төзімділікті сақтау және нығайту үшін конструктивті диалогты дамыту қажет.

- Дәстүрлі діндер ынтымақтастықты дамытуға, бірлескен іс-шаралар өткізуге, ашық диалог жүргізуге, әртүрлі дін өкілдерінің арасындағы бейбіт қатынастарды қамтамасыз етуге, дінаралық үйлесімділік пен жемісті қарым-қатынасты сақтауға шақырады.

- Қазақстан халқы Ассамблеясы шеңберінде өзара іс-қимылды сапалы түрде жетілдіру қажет, онда діни көшбасшылармен бірлесіп алуан дінилікке төзімділік мәселесін қарастыру, халықпен жұмыс істеудің негізгі бағыттарын әзірлеу, этноконфессиялық түсіністікті сақтау тиімді. Сенушілер мен атеистердің сезімдерін ескере отырып, қолайлы мемлекеттік идеологияны дамыту қажет.

- Қоғамдық өмірден, оның проблемаларынан, қарапайым адамдардан ажыратылмаған діни сала кадрларын даярлау қажет. Діни мәселелерге қатысты бағдарламаларды іске асыру үшін ҰЕҰ-ның бюджеттік портфелін жетілдіру қажет.

- Дәстүрлі діндердің тарихи-мәдени орнын айқындауды ескере отырып, оларды мемлекеттік деңгейде қолдау қажет. Дін мен дәстүрді араластырмай, ұлттық мәдени бірегейлігімізді сақтай отырып, бірлесіп жұмыс істеу қажет.

- Қазақстан – өз шекарасында дәстүрлі діндермен жақсы қарым-қатынас орната алған зайырлы мемлекет, сондықтан мұндай қарым-қатынастар жалғасып, бейбітшілік үшін жұмыс істеуі керек.

Қазіргі Қазақстандағы мемлекет пен діндердің дәстүрлі емес діндермен өзара әрекеттесуінің негізгі міндеттері.

Сарапшылар қауымдастығында мемлекет барлық жұмыс істейтін діни ұйымдармен сенімді және конструктивті қарым-қатынас орнатқандығы атап өтіледі. Бірақ сонымен бірге дәстүрлі және дәстүрлі емес діндерге қатысты мемлекеттік идеологияға қарсы сараптамалық пікір қалыптасқан: «Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тіркелген ДҰ заң алдында тең болғандықтан және дәстүрлі және дәстүрлі емес діндерге бөлінбегендіктен, «дәстүрлі емес діндер» тұжырымдамасы нені білдіретінін нақтылау қажет. Секторлық заңда («Қазақстан Республикасының діни қызмет және діни бірлестіктер туралы заңы») ханафи бағытының және православие дінінің исламның тарихи рөлін көрсетуі оларды дәстүрлі деп санамайды және жіктемейді». Сарапшылардың аз бөлігі дәстүрлі және дәстүрлі емес діндерге бөліну заңмен реттелмейтінін хабарлайды, бұл мемлекеттік саясатта және мемлекет пен діндер арасындағы, сондай-ақ діндер мен ДҰ арасындағы нақты қатынастарда қайшылықтарды тудырады және өрбітеді.

- Сарапшылар мемлекетке 1) дәстүрлі емес діндерге араласпауды, бірақ діни көзқарасына қарамастан барлық сенушілердің теңдігін қамтамасыз етуді,

2) қашықтықты сақтауды, құқықтық шеңберде мониторинг пен бақылауда бейтараптық мәртебесін қамтамасыз етуді ұсынады.

- Тағы бір көзқарас - мемлекет дәстүрлі емес діндермен жұмыс істеуі керек, өйткені олардың қоғам үшін қызметінің ашықтығы қажет, олардың не істейтіні және не уағыздайтыны туралы ақпараттың жетіспеушілігі бар.

- Қатаң ұстаным Қазақстан Республикасының заңдарын сақтау, конфессияаралық бейбітшілікті сақтау және алаяқтық әрекеттерге күдіктену – діни бірлестіктің жабылуы үшін олардың қызметін толық және тұрақты бақылауды және мониторингті ұсынады.

- Сарапшылар Қазақстан Республикасының аумағындағы миссионерлер облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдарында жыл сайын қайта тіркелуден өтуі керек екенін еске салады. Егер олардың миссионерлік қызметі конституциялық тәртіпке, қоғамдық тәртіпке, адам құқықтары мен бостандықтарына, халықтың денсаулығы мен моральына қауіп төндірсе, оларды тіркеуден бас тартады.

- Дәстүрлі емес діни қозғалыстарды ұстанатын азаматтарға (жалған салафизмді қоса алғанда) қатысты қатаң құқықтық шаралар қабылдануы керек.

- Сарапшылар мемлекеттік бақылауды күшейту қажеттілігін күн тәртібіндегі ең өзекті мәселе деп атайды. Діни қозғалыстар мен мемлекет арасындағы саяси-құқықтық қатынастар келесідей болуы керек: мемлекет діни қозғалыстарға төзімді, бірақ елдің болашағына шабуыл жасауға, белсенді прозелитизм жұмыстарын жүргізуге жол бермейді. Дәстүрлі емес діни қозғалыстарға қарсы шектеу шараларын белгілі бір тәртіппен жүзеге асыру керек.

- Азаматтардың діни сауаттылығын арттыру және дәстүрлі емес наным-сенімдерді насихаттауды шектеу, сондай-ақ ел азаматтарын алдаудан қорғайтын иммунитет қалыптастыру арқылы дәстүрлі емес діндердің негізгі қызметіне жол бермеу ұсынылады.

- Сарапшылар дәстүрлі емес діндермен ынтымақтастықтың шарттары мемлекеттік деңгейде белгіленгенін атап өтеді. Қазіргі уақытта, дәстүрлі емес діндердің деструктивті ықпалы болған жағдайда әр түрлі дәстүрлі емес діндердің қызметіне мемлекет қатаң бақылау жасай отырып, сарапшылар Қазақстан Республикасының заңнамасын қатаң сақтау негізінде әрекет етуді ұсынады. Дін саласындағы құзыретті органдардың бақылауы мен өзара әрекеттесуі Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдары негізінде жүзеге асырылуы тиіс, өйткені олардың саны жеткілікті.

- Сарапшылардың 70% -дан астамы дәстүрлі емес діндердің, тіпті тіркелгендердің де қызметіне үнемі қатаң бақылау мен мониторинг жүргізбеді ұсынады. Ал әлі тіркелмегендерге қатысты - тіркеу шараларын күшейту қажет.

• Сарапшылар мемлекет толеранттылықпен қарауы керектігін, бірақ бақылауда ұстауы қажеттігін ұсынады: дәстүрлі емес дін өкілдері мемлекеттік заңдарды сақтауы керек, бірақ қоғам мүшелерінің еркіндігіне әділетсіз араласпауы керек.

• ҚХА қызметіне дәстүрлі емес діндерді тарту, бірлескен диалог алаңдарын өткізу, өзара әрекеттесу және ең қауіпті үрдістерді анықтау, проблемалардың бейбіт жолмен алдын алу және дінаралық қатынастарды реттеу қажет.

Қазіргі Қазақстандағы мемлекет пен діндердің деструктивті ағымдармен өзара әрекеттесуінің негізгі міндеттері.

Сарапшылардың деструктивті ұйымдарға байланысты ұсыныстары олардың қызметіне тыйым салу, қатаң заңнамалық тұрғыдан реттеу, үнемі бақылау, профилактикалық шаралармен байланысты болды.

• Мемлекет деструктивті діндерді бақылайды, бірақ жаңа технологиялар мен ақпарат ағынын беру тәсілдерінің дамуына байланысты бұл әрекеттерді бақылау мүмкін емес. Бұл жағдайдан шығудың жалғыз жолы - халықтың діни сауаттылығын арттыру, дәстүрлі дінді насихаттау, алдын алу шаралары мен жастардың тәрбиесіне ерекше көңіл бөлу.

• Экстремизмге шақырулар қоғамда келіспеушілік фактілері бар екенін, жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігіне нақты қауіп төніп тұрғанын көрсетеді. Деструктивті ағымдардың пайда болуына жол бермеу, мұндай әрекеттерге толығымен тыйым салу, ұйымдастырушыларды қатаң және көпшілік алдында жазалау қажет.

• Деструктивті қызметті заңнамалық реттеуді жетілдіру және нығайту, тұжырымдамаларды неғұрлым айқын анықтау қажет. Деструктивті әсерлерді анықтау әдістерін жетілдіру және осы мақсатта - дәстүрлі емес діни қозғалыстардың қызметін қадағалау және бақылау, олардың өкілдеріне құқықтық жауапкершілікті түсіндіру, шектеу шараларын қолдану және орындалмаған жағдайда – қылмыстық және жазалау шараларын қабылдау.

• Заңды күшейту қажет. Азаматтардың санасын улауға тырысқандар қатаң жазалануы керек. Деструктивті діндерге қатысты мемлекет қатаң шаралар қабылдауы және оларды үнемі бақылауда ұстауы керек. Бірақ шаралар заңнама шеңберінде (қолдану, шектеу, бақылау) болуы керек.

• Ұлттық қауіпсіздік пен қоғамға қауіп төндіретін деструктивті ағымдардың қызметіне тыйым салып, халық арасында деструктивті діни идеологияның таралуына жол бермеу керек.

• Деструктивті діни қозғалыс өкілдерінің отбасы мүшелерімен жұмыс істеу, оларды үнемі қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету, оңалту жұмыстарын жүргізу, экстремизм мен терроризм идеологиясына қарсы иммунитет қалыптастыру, шұғыл әлеуметтік-экономикалық мәселелерді уақтылы шешу маңызды.

• Желілерді талдауды және әртүрлі мақсатты топтарға назар аударуды ескере отырып, ақпараттық топтардың жағдайларын жақсарту қажет. Халық арасында, әсіресе мақсатты және «проблемалы» топтарда білікті діни қызметкерлер мен насихатшылардың қатысуымен хабардарлықты күшейту. Жеткізу іс-шараларын тұрақты негізде өткізіңіз.

• Психологиялық және құқықтық кеңес беру, теріс діни қозғалыстардан зардап шеккен адамдарға оңалту қызметтерін көрсету. Теріс діни қозғалыстардың әрекеттерінен зардап шеккен адамдарға психологиялық, консультативтік, заңнамалық көмек көрсете отырып, діни мәселелер бойынша «жедел желінің» тұрақты жұмысын ұйымдастыру.

• Экстремизм мен терроризмге қатысты айыптар бойынша сотталған деструктивті діни қозғалыстардың жақтастарымен, сондай-ақ олардың отбасыларымен жұмысты жетілдіру қажет. Діни қатынастар саласындағы қоғамдағы радикалды және экстремистік көріністерге байланысты кез келген әрекеттерге нөлдік төзімділікке қол жеткізуге ұмтылу қажет.

• Деструктивті діни қозғалыстарға қарсы күрес тетіктерін жетілдіру үшін мемлекеттік бақылауды күшейту қажет. Әлеуметтік желілер мен веб-сайттардағы деструктивті діни қозғалыстарға қатаң шаралар қолданылсын; деструктивті дінге және жалған уағызшыларға қарсы сот ісін жүргізу керек. Алдын алу алгоритмін әзірлеу және енгізу және заңның қатаңдығы тұрғысынан түбегейлі шешімдер қабылдау қажет.

• Экстремизм мен терроризмге қатысты баптар бойынша сотталған деструктивті діни қозғалыстардың жақтастарымен, олардың отбасыларымен нақты және мақсатты оңалту жұмыстарын жетілдіру. Діни қатынастар саласындағы радикалды және экстремистік көріністерге байланысты кез келген әрекеттер үшін қоғамда абсолютті төзбеушілікке қол жеткізу.

• Радикалды діни қозғалыстардың идеологиясын жоққа шығаруға және әсіресе мақсатты және проблемалы топтар арасында ақпарат таратуды күшейтуге қабілетті білікті діни қызметкерлер мен насихатшыларды тарту.

• Деструктивті ағымдар пайда болып, жоғалып кетуге бейім, бірақ қауіп төнген жағдайда тұрақты бақылауды сақтау қажет. Потенциалды немесе деструктивті ағымдардан зардап шеккен адамдарда сыни ойлау деңгейін дамыту бойынша жұмысты күшейту, заңнаманы нақты түсіндіру, дәстүрлі бағытта деструктивті әсерге ұшырағандарды қайта бағыттау мақсатында бақылау және өзара әрекеттесу.

• Жоғарғы деңгейлі психологтарды деструктивті топтарға қатысу алгоритмдерін анықтауға үйрету. Мемлекетте радикалды және деструктивті бағыттардың ықпалын күшейтуге жол бермеу мақсатында балаларды, жасөспірімдерді және ересектерді діни сауаттылыққа және қауіпті бағыттарды анықтауды үйрету әдістерін жасау.

• Теологтардың көмегімен үгіт-насихат жұмыстарын үйрету, кеңейту. Олар ҚМДБ-ның діни уағызына құлақ асуы керек. Адамгершілік қағидаттарын сақтау керек, адамдардың құқықтары мен бостандықтарына,

мемлекеттік құндылықтарға нұқсан келтірмеу керек. Қоғамға демократиялық принциптері мен ортақ құндылықтары бар идеологияны ұсыну.

Қорытынды

Мемлекет іс жүзінде зайырлылық принципін іс жүзінде көрсетсе де, жаһандық тұрақсыздық жағдайында халық арасында идеологиялық бағдарлардың келіспеушілігі, зайырлы құндылықтар мен олардың сәйкес өмірлік нұсқауларын діни құндылықтармен алмастыру, зайырлылықты вектор және мемлекеттіліктің түрі ретінде жоғалту перспективасы сияқты қауіптерге назар аудару керек [7].

Зайырлы мемлекетте дінге қатысты страгегеманы қайта пішімдеу, көп дінді қоғам құрылымындағы діни институттардың мәртебесін анықтау бұрынғыдан да өзекті. Зайырлылықтың модернизацияланған моделіне ғана емес, сонымен қатар оның айқын аксиологиялық бағдарлануына да қоғамның сұранысы бар екені анық: консенсус, конфликтологиялық, бейтараптық қажет. Зайырлылық үлгісінде діни және діни емес өмір субъектілерінің мүдделерінің палитрасын көрсету ғана емес, сонымен қатар мүдделердің консенсусын анықтау және білдіру, дивергенция сызықтарын анықтау, ақыл-ой үзілістерінен ескерту маңызды.

Зерттеулерді қаржыландыру көзі

Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетін қаржыландыру шеңберінде жүргізілді (№АР09259797 «Қазақстандағы діндарлану процестері: ерекшелігі, тенденциялары, қоғам мен адами капиталдың дамуына әсері (пәнаралық талдау)» гранты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лебедев С. Д., Благоевич М., Шаповалова Л. В. Ревитализация религии: к пониманию перспектив современной религиозной ситуации // Социологические исследования. 2023. №8. - С. 60-75.
2. Светскость и религия в современном Казахстане: модернизация духовно-культурных смыслов и стратегий: Коллективная монография. - Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2020. – 278 с.
3. Қазақстанның тұрақты даму стратегиясы контекстінде қоғамның мәдениеті мен құндылықтарын зерттеу: ұжымдық монография. (Исследование культуры и ценностей общества в контексте стратегии устойчивого развития Казахстана: коллективная монография). – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, 2022. – 397 с.
4. Религиозные конверсии в постсекулярном обществе (опыт феноменологической реконструкции). - Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2017. – 431 с.
5. Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения, 2019. – 460 с.
6. Формирование казахстанской идентичности: проблемы и перспективы. - Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2020. – 556 б.
7. Комплексный план по реализации государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2021-2023 годы // Url:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953> (қаралған күні 14.09.2023)

REFERENCES:

1. Lebedev S.D., Blagoevich M., Shapovalova L.V. Revitalizacija religij: k ponimaniju perspektiv sovremennoj religioznoj situacii. Sociologicheskie issledovanija [The Revitalization of Religion: towards understanding the Prospects of the Modern Religious Situation. Sociological research]. 2023. №8. 60-75.
2. Svetskost' i religija v sovremennom Kazahstane: modernizacija duhovno-kul'turnyh smyslov i strategij: Kollektivnaja monografija [Secularism and religion in modern Kazakhstan: modernization of spiritual and cultural meanings and strategies]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2020. 278.
3. Kazakstannyn turakty damu strategijasy kontekstinde kogamnyn mädenieti men kundylыktaryn zertteu: uzhyndyk monografija (Issledovanie kul'tury i cennostej obshhestva v kontekste strategii ustojchivogo razvitija Kazahstana: kollektivnaja monografija). [Research of culture and values of society in the context of the strategy of sustainable development of Kazakhstan]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MNVO RK, 2022. 397.
4. Religioznye konversii v postsekuljarnom obshhestve (opyt fenomenologicheskoy rekonstrukcii). [Religious conversions in post-secular society (experience of phenomenological reconstruction)]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2017. 431.
5. Formirovanie kazahstanskoj identichnosti v kontekste zadach modernizacii obshhestvennogo soznaniya [Formation of Kazakhstan's identity in the context of the tasks of modernization of public consciousness]. Almaty, Institut filosofii, politologii i religiovedenija, 2019. 460.
6. Formirovanie kazahstanskoj identichnosti: problemy i perspektivy [Formation of Kazakhstan's identity in the context of the tasks of modernization of public consciousness]. Almaty, QR BGM GK Filosofija, sajasattanu zhәне dintanu instituty, 2020. 556.
7. Kompleksnyj plan po realizacii gosudarstvennoj politiki v religioznoj sfere Respubliki Kazahstan na 2021-2023 gody [Comprehensive plan for the implementation of state policy in the religious sphere of the Republic of Kazakhstan for 2021-2023]. Url:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953> (Accessed: 14.09.2023)

Zhanar Nakipbayeva¹, Aygul Sadvokassaova²

¹ *Postdoctoral student L.N. Gumilyov Eurasian National University,
e-mail: zhanarnakipbayeva@gmail.com*

² *Deputy Director of the Institute of Applied Ethnopolitical Research,
Doctor of Sociological Sciences
e-mail: Aigul.sad.astana@gmail.com
(Astana, Kazakhstan)*

INTERCULTURALISM IN KAZAKHSTAN: A RESPONSE TO THINKING ABOUT DIVERSITY

Abstract. This article defines the concept of interculturalism, explores its foreign applications, and outlines its primary structural components, all of which are based on data acquired through of comprehensive literature review of interculturalism. In addition, this paper considers answers to such problematic questions as "How important is interculturalism in the management of Kazakhstan's cultural diversity?", "What should be its main mechanisms?".

Түйін сөздер: *intercultural communication, intercultural dialogue, interculturalism, multiculturalism, globalization, migration, diversity.*

Жанар Накипбаева, Айгүл Садуақасова ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИНТЕРМӘДЕНИЕТТІЛІК – ӘРАЛУАНДЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ОЙЛАРҒА ЖАУАП

Аңдатпа. Бұл мақалада әдебиеттерді кешенді талдау нәтижесінде алынған мәліметтерге сүйене отырып, интеркультурализмнің мәні, оның шетелдік тәжірибесі және негізгі құрылымдық компоненттері анықталды. Сонымен қатар, осы жұмыста «қазақстандық мәдени әралуандылықты басқаруда интеркультурализмнің маңыздылығы қаншалықты? Оның негізгі механизмдері қандай болу керек?» секілді негізгі мәселелелік сұрақтарға жауап қарастырылды.

Keywords: *мәдениетаралық қарым-қатынас, мәдениетаралық диалог, интеркультурализм, мультикультурализм, жаһандану, көші-қон, әралуандылық.*

Жанар Накипбаева, Айгүль Садуақасова ИНТЕРКУЛЬТУРАЛИЗМ В КАЗАХСТАНЕ: ОТВЕТ НА РАЗМЫШЛЕНИЯ О МНОГООБРАЗИИ

Аннотация. В данной статье, основанной на данных, полученных в результате комплексного литературного анализа, определено значение интеркультура-

лизма, его зарубежный опыт и основные структурные компоненты. Кроме того, в публикации рассмотрены ответы на такие проблемные вопросы, как «Насколько важен интеркультурализм в управлении казахстанским культурным разнообразием?», «Какими должны быть его основные механизмы?».

***Ключевые слова:** межкультурная коммуникация, межкультурный диалог, интеркультурализм, мультикультурализм, глобализация, миграция, многообразие.*

Introduction

Shifting ethnic demography structure of Kazakhstani society and the escalating demand for new cultural codes; the increase in the number of conflicts involving representatives of different ethnicities and their frequent recurrence; the emergence of conflicts involving foreign workers and the increased risk of their escalation have revealed the need for new approaches and methods of managing intercultural relations in Kazakh society.

All these issues have led to the need to strengthen Kazakhstan's policy in the interethnic sphere. Especially after the recent intercultural conflicts, (Kordai conflict, conflict in the Uyghur district, conflict in Tengiz oil field, etc.), there is a recognized need for implementing novel measures that consider a rapid response algorithm, effectively address the root causes of protests and conflicts, and foster the development of stronger interethnic relations. In this regard, in 2020, the Committee for the Development of Interethnic Relations of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan was established for the development of interethnic relations, and the Institute of Applied Ethnopolitical Research was formed for the analysis, research and expert support of state policy in the field of interethnic relations.

In 2021, at the XXIX session of the Assembly, the first President Nazarbayev emphasized five principles necessary for the formation of state policy and a new identity of the nation in the coming years. One of these principles was the principle of "unity in diversity", which should be complemented by interculturalism. Although interculturalism was presented for the first time in this Session, it was officially spelled out in the Concept of Development of the Assembly of the People of Kazakhstan for 2022-2026, approved on September 15, 2022, with the support of the President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev. The Concept defined interculturalism as one of the main principles for achieving its goal: 'The purpose of the Concept of Development of the Assembly of the People of Kazakhstan for 2022-2026 (hereinafter - the Concept) is to ensure the participation of the Assembly of the People of Kazakhstan (hereinafter - the Assembly) in the development of state policy to strengthen social harmony and national unity based on the principles of Kazakhstani patriotism, civil equality, the unifying role of the state language, the idea of "unity in diversity", the permanent modernization of the nation, as well as the policy of interculturalism.

Several models of intercultural relations management have been discussed in Kazakhstan over the years, which have been called differently by different

scholars. One of the most discussed concepts was multiculturalism. However, this concept has not been officially indicated as a model for managing intercultural relations in any documented source. However, according to the Deputy Chairman of the Scientific and Expert Council of the Assembly, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Professor Z. Shaukenova [1] the concept of interculturalism is described as a strategy for managing ethno-cultural diversity, a new paradigm of social integration of multi-ethnic states.

Interculturalism can be called "a new discourse in Kazakhstan's reality". Although politicians in the country mention this concept as one of the basic principles of nation-building, scientific research is still insufficient. Although this concept is mentioned in the Concept, there are still no clearly defined mechanisms for its realization and implementation in Kazakhstani realities. Therefore, the main purpose of this article is to formulate the concept of interculturalism based on international practices, clarify its basic principles, describe effective practices, and give practical recommendations for its implementation in the Kazakhstani reality.

Methodology

The methodological part of this article consists of comprehensive literature review of interculturalism. The topic of interest is interculturalism, methods of its study, as well as the experience and practice of foreign countries in its use. The literature review is based on the publications of foreign authors. The main source base was the National Library of the Republic of Kazakhstan, the online libraries of Turkey and Russia, Web of Science, Scopus, etc. Also was analyzed the legislative framework of the Republic of Kazakhstan, statistical data on individual ethnic groups of Kazakhstan, the content of the Concept.

Research results and discussion

Scientific works on interculturalism have been increasing since 2000, for example, 70% of all articles published in the period from 2000 to 2017 were devoted to the topic of interculturalism [2, p. 503]. Nevertheless, most scientists associate the period of development of interculturalism with the publication 'White Paper on Intercultural Dialogue. Living Together as Equals in Dignity' [3] by the Council of Europe in 2008. Although the main concept in this work is "intercultural dialog", one part of the scholars considers it as a synonym of interculturalism and another as one of its elements. For example, Kastoryano [4, p. 2] notes that this work defines interculturalism as the basis of European identity. In addition, Cantle [5, p.143] concluded that intercultural dialog was the catalyst for the development of the concept of interculturalism, but interculturalism has higher requirements, it includes social, structural, and political processes in a broad sense.

According to Ted Cantle, interculturalism is a new concept that replaces multiculturalism. The concept of multiculturalism no longer enjoys political

or popular support, primarily because it has inadvertently reinforced the idea of a binary racialized divide within nations. As a result, the central focus of multiculturalism shifted towards making "accommodations" between the majority and minority groups, rather than nurturing a developmental process that encompasses the identity of all communities. In addition, the goal of interculturalism is to encourage the adaptability of identities, foster group dialogue, and create an environment conducive to the emergence of new blended identities. It also aims to cultivate a sense of belonging, encompassing a set of essential conditions for building an egalitarian and diverse society [5, p.141]. Bello V. [6, p. 23] also mentioned interculturalism as a new paradigm that replaces multiculturalism and helps to eliminate prejudices by integrating immigrants.

Zapata-Barrero presented interculturalism as a complementary paradigm to multiculturalism and national civic politics. The policy of interculturalism, in his opinion, is aimed at expanding the dialog that is absent in multiculturalism, overcoming the differences between different groups in society, forming connections and social capital, as well as citizenship [7, p. 7]. In this context, diversity is a privilege and a resource for building cooperation and rethinking a common social culture. According to Meer and Modood, while interculturalism is considered a distinct concept, it still remains an addition to multiculturalism. Nevertheless, the authors highlight several differences between interculturalism and other concepts, such as multiculturalism. Firstly, interculturalism is viewed as going beyond mere coexistence, as it places greater emphasis on interaction and dialogue. Secondly, interculturalism is perceived as being less 'groupist' or more yielding of synthesis than multiculturalism. Thirdly, interculturalism is committed to promoting a stronger sense of unity, encompassing societal cohesion and national citizenship. Lastly, whereas multiculturalism may be illiberal and relativistic, interculturalism is more likely to lead to criticism of illiberal cultural practices (as part of the process of intercultural dialogue) [8, c.177].

Taylor and Bouchard [9, p. 307] showed interculturalism as a policy that promotes harmonious relations between cultures based on intensive exchange. According to the authors, this policy describes an integration process that does not eliminate differences but rather promotes a common identity and a common culture [10, p. 286].

In addition, for Bouchard [11], Emerson [12], and Grillo [13] interculturalism is a new alternative ("third way") for societies choosing between assimilation and multiculturalism.

European researchers led by M. Emerson describe the process of interculturalism through the prism of avoiding excessive isolation and separation of ethnic minorities through their adherence to the values, history, and traditions of the host society [14]. In other words, compactly living ethnic groups socialize and adapt to the local community while preserving their cultural characteristics. This process contributes to the elimination of social distance between ethnic groups.

In addition, Zapata-Barrero R. and Mansouri F. conceptualized interculturalism as a political strategy aimed at conflict prevention and resolution, grounded in the approaches to diversity in the original global agenda. According to their perspective, dialogue-oriented interculturalism is undergoing refinement, particularly concerning peace, human rights, and political stability. This approach aims to facilitate shared visions, responsibilities, and dialogues between two or more groups, even when their relationship is distant, conflicting, or characterized by divergent views [15]. The authors note that the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the United Nations University (UNU), the European Union (EU), and the Council of Europe (CoE) have contributed greatly to the development of interculturalism. According to scholars, these leading international institutions play an important role in translating key intercultural ideas into possible strategies and policies that promote the values of interaction, exchange, and respect.

In Kazakhstan, interculturalism as a new approach to the management of intercultural relations began to operate after the concept of the Assembly, approved on September 15, 2022, with the support of the President of Kazakhstan K.-J. Tokayev. Although short texts were published in the media during this period to popularize and elucidate the significance of interculturalism, it was only within academic circles - young scholars, under the guidance of Z. K. Shaukenova, display interest in delving into its analysis.

According to the Concept of the Assembly, interculturalism focuses on the search for interests that unite various cultures and the establishment of positive interaction between representatives of different ethnic groups. At the same time, the Concept emphasizes that interculturalism acknowledges cultural differences while rejecting the formation of closed cultural communities. It places utmost importance on ensuring equality for all citizens before the law as an indispensable condition. [16].

In addition, most foreign scholars in their works compared interculturalism with multiculturalism and tried to define its main elements and principles. At present, for the successful integration of interculturalism into the Kazakhstani context, it is crucial to rely on foreign experience, differentiate approaches, and consider the principles proposed by other nations. Therefore, this paper identified the structural principles and components of interculturalism and the boundaries of its understanding, which have been proposed, and analyzed by foreign scholars and political institutions.

Conclusion

After reviewing the scientific literature, interculturalism can be comprehended as a policy aimed at fostering relationships, interactions, communication, mutual respect, and understanding among different groups through the facilitation of intercultural dialogue. This approach involves emphasizing the values of the dominant group while integrating minorities, allowing them to maintain their distinct culture, history, and values.

The literature review allowed us to identify the basic principles and elements of interculturalism. These principles and elements can contribute to the formation of an intercultural environment and the development of interethnic relations in the country.

The first principle of interculturalism is openness. Openness is realized through tensions at certain points in time that prevents the formation of communities based on the concept of "otherness". As a result, people develop a positive outlook toward multiculturalism and polyconfessionality within society. They embrace diversity and globalization as inherent features of their community, accepting them without any apprehension or fear [5, p.143]; The second principle is the orientation towards intercultural relations, common national values, and meaningful exchange between individuals of different socio-cultural origins [17]. Thirdly, relations are built on the principle of "state-citizen" rather than "state-group" [18, p.256]. Interculturalism supports diversity but criticizes the prioritization of groups and collectives, thus preventing ethnic and religious segregation, and separatist tendencies among minorities [10]. The fourth principle is the orientation towards integration for the formation of a culture based on intercultural citizenship and common values [7, p.8]. The fifth principle is focusing on the culture of the dominant group. Interculturalism eliminates the cultural asymmetry in multiculturalism aimed exclusively at the ethnocultural minority [19, p. 7], which denies the unilateral policy of supporting social minorities. It is based on integration (language acquisition, involvement in professional activities, participation in the life of local communities and associations, etc.) as a set of mutual processes involving both representatives of minorities and the majority, the host population and immigrants [20]. Bouchard [21] in this context noted that while pursuing a policy of recognizing minority cultures and fighting against their discrimination, interculturalism considers the majority culture as the main vector of integration.

Elements of interculturalism: intercultural dialog, unity and flexibility of identity [22], interaction [14], mutual respect, understanding, social integration, submission to common values, intercultural citizenship [17], pluralistic thinking expressing sensitivity to ethnocultural diversity, and rejection of any discrimination based on differences [21, P. 440].

Bouchard [22, P. 5] emphasized that in the management of cultural diversity, there are no common solutions inherent in all societies. It is impossible to use the solution of another society to solve a problem in another society. According to him, any model is based on tenets and basic attitudes, but when it comes to connections and causes, each nation has to work out a formula for itself that is fully in line with its heritage, institutions, constraints, feelings, concerns, and aspirations.

In addition, the elements of interculturalism can also be understood through the 10 core dimensions of the Intercultural Cities Index. These dimensions encompass a broad spectrum of areas requiring intervention to create conditions that nurture positive relationships among individuals from diverse backgrounds, including

national citizens. These dimensions include the assessment of city functions through an “intercultural lens” (education, public domain, residential buildings & micro districts, public services and civic administration, business and the economy, art & sports); urban safety; mediation and conflict resolution; languages; media strategy; establishing an international policy for the city; evidence-based approach; intercultural awareness training; welcoming newcomers; and intercultural governance (including participation and representation) [15].

During the years of independence, Kazakhstan has successfully developed a robust political, legal, institutional, and managerial framework, ensuring and reinforcing social consensus and national unity. Until now, the main institution responsible for ensuring inter-ethnic harmony and unity in the country has been the Assembly. Upon analyzing the content of the Assembly's Concept, it becomes evident that it is also responsible for implementing the principles of interculturalism. This Concept takes into consideration both external and internal factors that impact inter-ethnic relations in the country, aiming to prevent conflicts and foster state policies focused on inter-ethnic relations through the Assembly's efforts.

However, this document does not define several issues necessary for the implementation of the principles of interculturalism:

- In the Concept of the Assembly, the turbulence of the world economy, the rise of geopolitical confrontations, the growing impact of the ethnic religious factor in modern international conflicts, the surge in migration flows, and the increasing number of refugees were noted as external factors affecting the development of interethnic relations in the country. Internal factors include changes in the ethnic demography composition of the country and the information field. It should be noted that this document does not encompass internal factors that have a negative impact on the development of the inter-ethnic sphere, such as the increasing population of Kazakh-speaking Kazakhs and the concentrated residency of certain ethnic groups;

- The importance of intercultural dialogue, which is a basic element of interculturalism, is not emphasized;

- Only ethnic groups have been identified as the target group. Nevertheless, for Kazakhstan, four social groups are of great importance in the regulation and development of interethnic relations: ethnic groups, immigrants, repatriates, and people moving from rural to urban areas. The creation of mechanisms to overcome the cultural shock that occurs when these groups come into contact with each other contributes to the improvement of not only interethnic relations but also intercultural relations in general;

- Almost all scientists who have studied interculturalism have noted that it is focused on real practical experience. However, the activities in the Concept plans mainly include ideological work (councils, meetings, training seminars, etc.).

Finally, based on the above conclusions, several recommendations are given that may be useful in the development of interethnic and intercultural relations in Kazakhstan:

- Development of intercultural dialogue and interaction in the local environment. This promotes harmonious intergroup relations [23]. Many problems arise when people do not come into contact with certain restrictions in the form of prejudices and stereotypes [7, p. 9]. Therefore, it is important to organize concrete practical events in the development of intercultural dialogue and interaction;

- Focusing the attention of ethnopolitics on ethnic-demography changes (the growth of the Kazakh population, an increase in the migration rate of the rural population to the city) can have a beneficial effect on the development of interethnic relations in the country. The introductory part highlights the current importance of the Kazakh people as a unifying core, necessitating the development of their values, culture, and traditions as a cultural model. By considering these needs in interethnic policy, there is a higher likelihood of reducing tensions among the population;

- Locals often see foreigners as an additional threat in the labor market, because they create more competition during a period of low demand [6]. However, for Kazakhstan, foreigners are investors, cheap labor, tourists, and highly qualified specialists who are not available in the country. Therefore, it is important that Kazakhstan does not limit itself to the development of interethnic relations, but builds a policy focused on foreigners who have arrived in the country;

- Formation of the positive character of cultural diversity through its interpretation as social capital. For example, Ted Cantle talked about the potential for using diversity as social capital. According to him, the joint work or communication of different groups will contribute to the development of professional and social networks.

Research funding source

This study was realized within the framework of the project "Zhas Galym", a grant to finance the scientific research of young scientists of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan. The project title: "Interculturalism and Tolerance in Multi-ethnic Kazakhstan in the Context of Globalization and New Migration Challenges" (AP14972677).

REFERENCES:

1. "We are one big Kazakh family" Shaukenova Z., *Kazakhstanskaya Pravda*, 2023. // Electronic resource: <https://kazpravda.kz/n/my-odna-bolshaya-kazahskaya-semya/>
2. Elias A., Mansouri F. A Systematic Review of Studies on Interculturalism and Intercultural Dialogue // *Journal of Intercultural Studies*, - 41(4), - 2020. - P. 490-523
3. White Paper on Intercultural Dialogue. Living Together as Equals in Dignity. Council of Europe. 2008. Accessed 20 August 2019. // Available from: https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf.
4. Kastoryano R. Multiculturalism and interculturalism: redefining nationhood and solidarity. // *Comparative Migration Studies*, - № 6(1). - 2018.
5. Cantle T. *Interculturalism: For the Era of Cohesion and Diversity*. – Palgrave Macmillan, 2012. - P. 249.

6. Bello V. Interculturalism as a New Framework to reduce Prejudice in Times of Crisis in European Countries // *International Migration*, - №55(2). - 2017. - P. 23–38.
7. Zapata-Barrero R. Interculturalism in the Post-Multicultural Debate: A Defence. // *Comparative Migration Studies*, - №5. - 2017. - P. 23
8. Meer N., T. Modood. "How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?", // *Journal of Intercultural Studies*, - №33(2). - 2012. - P. 175–196.
9. Bouchard G., Taylor C. Building the Future: A Time for Reconciliation. Report of the Consultation Commission on Accommodation Practices Related to Cultural Differences. Québec: Gouvernement du Québec, 2008. - P. 94
10. Meer N., Modood T. Interculturalism, Multiculturalism or Both? // *Political Insight*, - №3(1). - 2012. - P. 30-33.
11. Bouchard G. Interculturalism: what makes it distinctive? Interculturalism and Multiculturalism: Similarities and Differences. - Ed. by M. Barrett. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2013. - P. 93–110.
12. Emerson M. Summary and conclusions. Interculturalism. Europe and its Muslims in Search of Sound Societal Models. - Ed. by M. Emerson. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2011. - P. 1–16.
13. Grillo R. But what is interculturalism? 2016 // https://www.researchgate.net/publication/311650122_But_What_IS_Interculturalism
14. Emerson M. Interculturalism: Europe and its Muslims in Search of Sound Societal Models. - Centre for European Policy Studies. Paperback – July 14, 2011
15. Zapata-Barrero R, Mansouri F. A multi-scale approach to interculturalism: from globalised politics to localised policy and practice // *Journal of International Migration and Integration*, - №23(2). - 2022 Jun. - P. 775-95.
16. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan about on approval of the Concept of Development of the Assembly of People of Kazakhstan for 2022-2026 dated September 2022, 15 No. 1014 // *Electronic resource: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200001014>*
17. Zapata-Barrero R. Intercultural citizenship in the post-multicultural era. - SAGE Publications, Limited, - 2019. - P. 152
18. Khodinova O. S. European interculturalism in practice: modern urban policy of France // *Power*, - 27(2). - 2019. - P. 256-261.
19. Levrau F., Loobuyck, P. Introduction: mapping the multiculturalism - interculturalism debate // *Comparative Migration Studies*, - №6(1). - 2018.
20. Pain E.A., Fedyunin S.Yu. The policy of interculturalism and the possibilities of its application in Russia // *Polis. Political studies*, - 29 (1). - 2020. - P. 117.
21. Bouchard G. What Is Interculturalism? // *McGill Law Journal*, - 52(2). - 2011. - P. 235-488.
22. Bouchard G. Interculturalism: A View from Quebec. - Paperback, University of Toronto Press. - 2015. - P. 221
23. Verkuyten, M., Yogeeswaran, K., Mepham, K., Sprong, S. Interculturalism: A new diversity ideology with interrelated components of dialogue, unity, and identity flexibility // *European Journal of Social Psychology*, - №50(3). - 2020. - P. 505–519.
24. of dialogue, unity, and identity flexibility // *European Journal of Social Psychology*, - №50(3). - 2020. - P. 505–519.

Rustem Bektrumov¹, Bagysh Gabdullina², Talgat Kaliyev³

¹Master's student Political Science Department of
L.N. Gumilyov Eurasian National University,
e-mail: rkaz07@gmail.com

²Acting Associate Professor of the Department of Political Science of the
L.N. Gumilyov Eurasian National University, PhD in Political Science,
e-mail: bagish68@yandex.ru

³Director of LLP "Institute of Applied Ethnopolitical Research",
PhD in Political Science (Astana, Kazakhstan)
e-mail: Talgat.kaliyev@gmail.com
(Astana, Kazakhstan)

THE RELEVANCE OF THE ROLE OF MEDIATION IN THE RESOLUTION OF POLITICAL CONFLICTS IN KAZAKHSTAN

Abstract. This article discusses the relevance of using mediation in resolving political conflicts in Kazakhstan. The current state of mediation in the country is analyzed, taking into account the positive international experience, and the problems and prospects for its development are highlighted. Mediation can be an effective alternative to traditional legal and political processes in resolving conflicts and promoting peaceful coexistence. The main postulates of the article include an overview of the concept and principles of mediation, a discussion of the legal foundations of mediation in Kazakhstan, as well as an analysis of the practical application of mediation in conflict resolution, taking into account international experience. In conclusion, the article emphasizes the need for wider promotion and development of mediation as an effective tool for resolving political conflicts in Kazakhstan.

Keywords: mediation, negotiations, conflicts, political process, dispute resolution.

Рустем Бектрумов, Бағыш Ғабдулина, Талғат Қалиев ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ ШЕШУДЕГІ МЕДИАЦИЯ РӨЛІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы саяси қақтығыстарды шешуде медиацияны қолданудың өзектілігі талқыланады. Оң халықаралық тәжірибені ескере отырып, еліміздегі медиацияның қазіргі жағдайы талданып, оның проблемалары мен даму перспективалары көрсетілген. Медиация қақтығыстарды шешуде және бейбіт қатар өмір сүруге жәрдемдесуде дәстүрлі құқықтық және саяси процестерге тиімді балама бола алады. Мақаланың негізгі постулаттары медиация тұжырымдамасы мен қағидаттарына шолу жасауды, Қазақстандағы медиацияның құқықтық негіздерін талқылауды, сондай-ақ халықаралық тәжірибені ескере

отырып, жанжалдарды шешуде медиацияны практикалық қолдануды талдауды қамтиды. Қорытындылай келе, мақалада Қазақстандағы саяси қақтығыстарды шешудің тиімді құралы ретінде медиацияны кеңінен насихаттау және дамыту қажеттілігі атап өтіледі.

Түйін сөздер: медиация, делдалдық, келіссөздер, жанжалдар, саяси процесс, дауларды шешу.

Рустем Бектрумов, Бағыш Габдулина, Талгат Калиев
АКТУАЛЬНОСТЬ РОЛИ МЕДИАЦИИ В РАЗРЕШЕНИИ
ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальность использования медиации при разрешении политических конфликтов в Казахстане. Анализируется современное состояние медиации в стране с учетом положительного международного опыта, выделяются проблемы и перспективы ее развития. Медиация может стать эффективной альтернативой традиционным юридическим и политическим процессам в разрешении конфликтов и содействии мирному сосуществованию. Основные постулаты статьи включают обзор понятия и принципов медиации, обсуждение правовых основ медиации в Казахстане, а также анализ практического применения медиации в разрешении конфликтов с учетом международного опыта. В заключении статьи подчеркивается необходимость более широкого продвижения и развития медиации как действенного инструмента разрешения политических конфликтов в Казахстане.

Ключевые слова: медиация, посредничество, переговоры, конфликты, политический процесс, разрешение споров.

Introduction

Over the past few decades, mediation has become a popular alternative dispute resolution method around the world. In Kazakhstan, the use of mediation in conflict resolution is steadily growing and the community recognizes its potential for improvement. As a result, mediation is becoming an increasingly important aspect of modern political processes in the Republic of Kazakhstan.

However, despite its growing popularity, there is still much to be learned about the relevance and effectiveness of mediation in the Kazakh context. What factors contribute to the success or failure of mediation efforts in Kazakhstan? How can politicians optimize the use of mediation in a country's legal system?

This scientific article is aimed at solving these issues through a comprehensive analysis of the relevance of mediation in modern political processes in the Republic of Kazakhstan. Drawing on existing research and empirical data, this article examines the theoretical and practical aspects of mediation in Kazakhstan and highlights the main opportunities and challenges for its implementation. By shedding light on the potential of mediation as a tool to improve the resolution

of political disputes, it aims to contribute to ongoing efforts to promote more effective and efficient political processes in Kazakhstan.

Research methods

The author has used a variety of methods, including literature analysis, such as the study of scientific papers, studies, and articles that relate to the topic of political conflicts and the role of mediation in their resolution in Kazakhstan. A comparative analysis was also applied as a study of examples of other countries where mediation is widely used in resolving political conflicts, and an analysis of how these methods can be applied in Kazakhstan. A case study was also considered: the study of specific cases of political conflicts in Kazakhstan that were resolved through mediation, and an analysis of how this was achieved and what were the results.

The main part

At present, especially within the current geopolitical situation, it becomes obvious that mediation successfully resolves disputes in other countries. Is mediation relevant in Kazakhstan now and what is its effectiveness?

It is necessary to find out, identify the factors affecting its effectiveness, and give recommendations for its improvement. The relevance of mediation remains undiscovered and there is a need for mediation to be effective in the local context.

Mediation is developing in Kazakhstan as a process of resolving disputes in the legal field between two or more parties by a neutral third party and is regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan “On Mediation”, which was adopted in 2011.

In recent years, mediation has become increasingly important in the political processes of the Republic of Kazakhstan. The government encourages the use of mediation as a means of resolving disputes between political parties and groups, as it is seen as a way to promote dialogue and reach a peaceful solution. Political mediation refers to the process of resolving political conflicts or crises and is often used in situations where conflict arises between different groups or factions within a society or between different countries. One of the key advantages of such mediation is the scope of the conflict being resolved, as it deals with broader political issues and conflicts.

To determine the relevance of the development of mediation in the political processes of the Republic of Kazakhstan, an analysis is carried out, which includes the study of recent political events. Now the development of mediation in political processes is very important. Mediation can foster a more peaceful political culture of cooperation and can help prevent conflicts from escalating. There is a need for continued support for the development of mediation, as well as ongoing research into its effectiveness.

However, it was also noted that there are certain challenges to the development of mediation in political processes. These include a lack of awareness of the

benefits of mediation, as well as a need for trained mediators who can effectively resolve political disputes.

What are the challenges for resolving political conflicts?

First of all, they are connected with deeply rooted ideological differences and power imbalances. These are also the problems of ensuring the impartiality and neutrality of mediators and ensuring transparency and accountability of the process and results of mediation. But there are also opportunities to solve these problems:

- The potential for mediation to reduce the cost of political conflicts, both in terms of human lives and economic resources.
- The potential for mediation to build trust and understanding between the parties, and to create opportunities for long-term reconciliation and cooperation.
- Potential for mediation to promote the rule of law and democratic values in political processes.
- The potential for Kazakhstan to act as a regional leader in developing and implementing mediation in political processes.

Let's compare the development of mediation in Kazakhstan with other countries and regions, take a few examples:

1. The United States has a long history of using mediation in political contexts, both domestically and internationally. The US approach to mediation emphasizes the importance of neutrality, confidentiality, and voluntary participation, and has been credited with resolving numerous political conflicts. A study of the US approach can provide insight into best practices for mediation in complex political environments, such as when multiple parties or competing interests are involved.

2. The Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) has developed a regional framework for the use of mediation in political conflicts that emphasizes the importance of dialogue, cooperation, and mutual respect. ASEAN's approach to mediation has been successful in resolving several high-profile conflicts in the region, including territorial disputes in the South China Sea.

3. South Africa is another country that used mediation to resolve political conflicts, especially during the transition from apartheid to democracy in the 1990s. The Truth and Reconciliation Commission, established in 1995 to combat human rights violations committed during apartheid, has used mediation as a key tool to promote dialogue, reconciliation, and accountability. Comparing the South African experience with the Kazakh context can provide insight into the role of mediation in promoting reconciliation and resolving historical grievances.

4. Norway is often cited as a model for the use of mediation in political processes. The Norwegian government has a long history of using mediation to resolve conflicts both within and outside the country. One example is the role of Norwegian mediators in facilitating the peace process between the Colombian government and the Revolutionary Armed Forces of Colombia (FARC) in 2016. Comparison of the Norwegian mediation experience with the Kazakh context can

provide insight into effective institutional and legal frameworks. and strategies for building confidence and promoting dialogue.

5. Northern Ireland: Mediation was used in peace negotiations between the British government and the Irish Republican Army (IRA) in Northern Ireland, leading to the 1998 Good Friday Agreement.

6. Colombia: Mediation was used to resolve an armed conflict between the government of Colombia and the Revolutionary Armed Forces of Colombia (FARC), leading to a peace deal in 2016.

7. Rwanda: Mediation was used after the 1994 genocide in Rwanda, when the peace agreement in Arusha was brokered by the international community, leading to the establishment of a transitional government and eventually peace.

8. Sudan: Mediation was used to end a civil war between the Sudanese government and the Sudan People's Liberation Army (SPLA), leading to the Comprehensive Peace Agreement in 2005.

In all these cases, mediation has been used to facilitate negotiations and help the parties to the conflict reach a mutually acceptable solution. Mediation has often been used alongside other measures, such as peacekeeping forces or transitional justice mechanisms, to promote lasting peace and stability. By comparing the development of mediation in political processes in Kazakhstan with these actors, it is possible to identify lessons learned and best practices that can contribute to the development of mediation in Kazakhstan. These lessons may include the importance of institutional frameworks, the need for effective training programs for mediators, the importance of inclusiveness and community participation, and the importance of promoting transparency, accountability, and respect for the rule of law.

Kazakhstan has experienced various political conflicts since gaining independence from the Soviet Union in 1991:

1. Ethnic Tensions: Kazakhstan is a multiethnic country with Kazakhs in the majority of the population, but also with a significant presence of ethnic Russians, Uzbeks, and other groups. Tensions between different ethnic groups have led to conflicts in the past. The most resonant are the events related to the pogroms against the Dungans in the Kordai region in 2020.

2. Land reform. Land ownership has been a contentious issue in Kazakhstan, and government attempts to reform the system have led to protests and clashes between farmers and landowners.

3. Opposition politics: Kazakhstan has a history of limited political freedoms, with opposition parties and activists facing restrictions. In recent decades, several opposition figures have been arrested or imprisoned, raising concerns about the state of democracy in the country.

4. Resource management: Kazakhstan is rich in natural resources, especially oil and gas, but the management of these resources has been a source of conflict. The government's efforts to develop the country's energy sector have been criticized for their lack of transparency and impact on the environment, leading to protests and opposition from civil society groups.

5. Mass protests (Kantar 2022): The beginning of the past, 2022, entered the history of modern Kazakhstan as "Qandy Qantar" - bloody January. Dissatisfaction with rising gas prices quickly escalated into thousands of anti-government protests across the country; part of the peaceful demonstrations turned into riots, which were brutally suppressed. A year later, there is no convincing explanation of how and why the events developed, but everyone agrees on one thing: the January events greatly changed the political structure of the country and divided the lives of many Kazakhstanis into "before" and "after".

In general, political conflicts in Kazakhstan have been characterized by tensions between the government and the opposition, as well as between the various ethnic and social groups in the country.

Is there any experience in the positive resolution of conflicts in Kazakhstan?

Yes, there have been several successful cases of mediation in the country, including:

1) Mediation in land disputes: In 2017, the Ministry of Justice of Kazakhstan launched a project to introduce mediation in land disputes. The project was aimed at resolving disputes related to land use, property, and other related issues. The mediation process has been successful in many cases and has helped reduce lawsuits.

2) Mediation in labor disputes: In 2018, the National Chamber of Entrepreneurs of Kazakhstan launched a project to introduce mediation in labor disputes. The project was aimed at resolving disputes related to employment contracts, wage issues, and other labor issues. The mediation process has been successful in many cases and has helped to reduce the number of labor disputes in the country.

3) Mediation in family disputes: In 2019, the Ministry of Justice of Kazakhstan launched a project to introduce mediation in family disputes. The project was aimed at resolving disputes related to divorce, child custody, and other family issues. The mediation process has been successful in many cases and has helped reduce the burden on the judiciary.

4) Mediation in inter-ethnic conflicts: In 2020, the government of Kazakhstan adopted a new law aimed at promoting inter-ethnic harmony and preventing inter-ethnic conflicts. The law included provisions for the use of mediation in inter-ethnic conflicts. The mediation process has been successful in many cases and has helped prevent the escalation of conflicts.

These successful case studies demonstrate the effectiveness of mediation in resolving disputes in Kazakhstan.

However, there are also problems with the use of mediation in Kazakhstan, including a lack of awareness of the general public about mediation, cultural barriers, and the need for greater institutionalization of mediation within the legal system. In general, despite the progress made in promoting the use of mediation in Kazakhstan, there is still room for growth and development in this area, especially in terms of raising awareness and strengthening the institutionalization of mediation within the country's legal system.

The Republic of Kazakhstan has been involved in several international mediation efforts in recent years. These efforts have focused on promoting the peaceful resolution of conflicts and supporting political stability and economic development in the region. One example of Kazakhstan's participation in international mediation is its participation in the Astana peace process in Syria. The Astana Process, launched in 2017, is a series of peace talks aimed at finding a political solution to the Syrian conflict. Kazakhstan mediated these negotiations with Russia and Turkey and provided a venue for the talks in the country's capital, Astana.

In addition, Kazakhstan has been involved in mediation efforts in Central Asia, where it has played a leading role in promoting regional cooperation and stability. Kazakhstan has facilitated negotiations between neighboring countries, including Uzbekistan and Turkmenistan, on issues such as border demarcation, water management, and economic cooperation. Overall, Kazakhstan's participation in international mediation efforts reflects its commitment to promoting peace and stability in the region, as well as its growing reputation as an international mediator. Along with this, Kazakhstan played a significant role in preventing bloodshed in Kyrgyzstan, evacuating during the overthrow of Presidents A. Akaev and K. Bakiyev and, thereby contributing to the accelerated stabilization of the internal political situation in the neighboring republic.

What needs to be done to strengthen the role of mediation in the Republic of Kazakhstan?

There is a need to raise public awareness of mediation as a tool for resolving conflicts in political processes. This can be achieved through public campaigns, workshops, and seminars aimed at informing the public about the benefits of mediation. Formal mediation programs can be established within government agencies, political parties, and civil society organizations to institutionalize mediation as a tool for conflict resolution in Kazakhstan. Special attention needs to be paid to the training and capacity building of mediators in Kazakhstan. This can be achieved through the establishment of formal training programs, certification processes, and ongoing professional development opportunities for intermediaries. The state can encourage the use of mediation by establishing mediation centers and providing financial support for mediation initiatives. Mediation should be integrated into the Kazakh legal system to ensure it is recognized as a legitimate and effective method of dispute resolution. Particular attention should be paid to mediation as the most effective way to resolve labor conflicts and disagreements. And the preference for mediation in resolving interethnic conflicts is unconditional, especially in the early stages of their occurrence or at the first signs of tension.

By taking these steps, Kazakhstan can strengthen the role of mediation in modern political processes, contribute to the peaceful resolution of conflicts, and increase the efficiency and effectiveness of political processes in the country.

Conclusion

Mediation is more relevant than ever in current times, and is a valuable tool for managing and resolving political conflicts in Kazakhstan. For example, in situations where there is a risk of civil war or widespread violence, mediation can serve as a key element to prevent further escalation of the conflict and move towards peaceful dialogue. If all parties to the conflict are ready to seek a peaceful and mutually acceptable solution, mediation becomes the most effective way to reach a compromise.

Recommendations:

1. Proactive implementation. Take steps to expand and strengthen the mediation system in Kazakhstan, taking into account its role in preventing and resolving conflicts.

2. Education and preparation. Invest in the training of mediation professionals and develop a national mediator training program to ensure the effectiveness of the process.

3. Government support. Provide political and legal support for mediation as one of the priority methods of conflict resolution at the national level.

REFERENCES:

1. Nigmatullina T.A., Ternovaya L.O., Politicheskoye posrednichestvo [Political mediation] // textbook, IP Abdullina, 2016, 369 p.
2. Konusova V.T., Razvitiye instituta mediatsii v Kazakhstane v kontekste zarubeznogo opyta [Development of the institution of mediation in Kazakhstan in the context of foreign experience] // Law and the State Journal, - №1 (70), - 2016, - p 74-80
3. Besemer Christoph. Mediation: Mediation in conflicts. M.: Spiritual knowledge, 2004. 176 p.
4. Botasheva A.K. Sovremenniy politicheskiy process kak sobyitiynaya storona politicheskoi zhizni [Modern political process as an event side of political life] // Kant, 2012. №3, pp. 111-113.
5. Ero C., Atwood R., 10 Conflicts to Watch in 2023, URL: <https://www.crisisgroup.org/global/10-conflicts-watch-2023> (Accessed: 01.01.2023)
6. Abiev E.M., Mediatsiya kak noviy trend v politicheskikh protsessah Respubliki Kazakhstan [Mediation as a new trend in the political processes of the Republic of Kazakhstan], URL: <https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-8940.13> (Accessed: 25.09.2020)
7. Velitchenko S.N., Razvitiye mediatsii v Kazakhstane: problemy i resheniya [Development of mediation in Kazakhstan: problems and solutions], URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-mediatsii-v-kazahstane-problemy-i-resheniya> (Accessed: 2013)
8. Davydenko D., Kak razreshyalis konflikty: istoricheskiye kazusy [How conflicts were resolved: historical incidents]. URL: <https://pravo.ru/review/view/6044/> (Accessed: 18.12.2008)

*Бауржан Бокаев¹, Жазира Искиндинова²,
Алия Айтқожина³, Жадыра Жанжигитова⁴*

*¹ ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының профессоры, PhD
e-mail: b.bokayev@ara.kz*

*² ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының бас сарапшысы
e-mail: zh.iskindirova@ara.kz*

*³ ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының зерттеушісі
e-mail: aliya_a_k@mail.ru*

*⁴ ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының докторанты
e-mail: z.zhanzhigitova@ara.kz
(Астана, Қазақстан)*

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕР МЕН ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНДАҒЫ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ КЕДЕРГІЛЕР: КЕЙСТЕРДІ ТАЛДАУ

Андатпа. Бұл мақалада мемлекеттік қызметшілер мен халықтың өзара іс-қимылы мәселелері қарастырылады. Коммуникациялар жөніндегі сарапшылар мен мемлекеттік қызметшілер арасында жүргізілген фокус-топтар сериясының кейстері мен нәтижелерін талдау негізінде мемлекет пен халықтың өзара іс-қимылының негізгі коммуникативтік стратегиялары талданды, Қазақстанның мемлекеттік қызметшілерінің коммуникативтік құзыреттеріне баға берілді, сондай-ақ әртүрлі нысаналы топтар бөлінісінде мемлекеттік қызметшілер коммуникациясының қазіргі кедергілері қаралды.

Зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдардың халықпен қарым-қатынасында мынадай кедергілер бар екенін көрсетті: ақпаратты қабылдау, азаматтар тарапынан мінез-құлық кедергілері, мемлекеттік қызметкерлер тарапынан мінез-құлық кедергілері, тілдік кедергілер, үлкен дәрежеде эмоционалдық кедергілер және аз дәрежеде гендерлік кедергілер.

Түйін сөздер: мемлекеттік қызметшілер, коммуникативтік құзыреттер, коммуникациялар, еститін мемлекет.

**Бауржан Бокаев, Жазира Искиндинова, Алия Айтқожина,
Жадыра Жанжигитова**

**КОММУНИКАЦИОННЫЕ БАРЬЕРЫ ПРИ ВЗИМОДЕЙСТВИИ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ И НАСЕЛЕНИЯ:
АНАЛИЗ КЕЙСОВ**

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы взаимодействия государственных служащих и населения. На основе анализа кейсов и результатов серии фокус-групп, проведенных среди экспертов по коммуникациям и государственных служащих, проанализированы основные коммуникативные стратегии взаимодействия государства и населения, дана оценка коммуникативным компетенциям государственных служащих Казахстана, а также рассмотрены существующие барьеры коммуникации госслужащих в разрезе различных целевых групп.

Результаты исследования показали, что при коммуникации государственных органов с населением существуют следующие барьеры: восприятие информации, поведенческие барьеры со стороны граждан, поведенческие барьеры со стороны госслужащих, языковые барьеры, эмоциональные барьеры в большой степени и гендерные барьеры в меньшей степени.

Ключевые слова: государственные служащие, коммуникативные компетенции, коммуникации, слышащее государство.

Baurzhan Bokayev, Zhazira Iskindirova, Aliya Aithozhina, Zhadra Zhanzhigitova

COMMUNICATION BARRIERS IN THE INTERACTION BETWEEN CIVIL SERVANTS AND THE PUBLIC: CASE ANALYSES

Absrtact. This article deals with the issues of interaction between civil servants and the population. Based on the analysis of cases and the results of a series of focus groups conducted among communication experts and civil servants, the main communicative strategies of interaction between the state and the population are analysed, the communicative competences of civil servants in Kazakhstan are assessed, and the existing barriers to communication of civil servants in the context of different target groups are considered.

The results of the study showed that the following barriers exist in the communication of state bodies with the population: perception of information, behavioural barriers on the part of citizens, behavioural barriers on the part of civil servants, language barriers, emotional barriers to a large extent and gender barriers to a lesser extent.

Keywords: civil servants, communicative competences, communications, hearing state.

Кіріспе

Қазақстанның мемлекеттік секторында мемлекеттік қызметшілердің коммуникативтік құзыреттерін қалыптастырудағы өзгеруінің болжау соңғы онжылдықтарда аса қарқынды. Мемлекет басшысы Қ. К. Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің

негізі» Жолдауында азаматтардың, белсенді азаматтық қоғамның барлық сындарлы сұраныстарына жедел және тиімді ден қою тетіктерін енгізуді және саяси күштерді шоғырландыруды көздейтін «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру қажеттілігі туындады [1].

Мемлекеттік органдардың жұмысындағы маңызды факторлардың бірі коммуникативтік дағдылардың болуы болып табылады, өйткені мемлекеттік қызметшілердің функционалдық міндеттерінің едәуір бөлігі коммуникациялармен және халықпен өзара іс-қимылмен байланысты. Осыған байланысты мемлекеттік қызметшіге қойылатын біліктілік талаптарының ішінде коммуникативтік құзыреттер түйінді болып табылады.

Коммуникациялар бойынша сарапшылар арасында жүргізілген фокус-топтық зерттеу Мемлекеттік қызмет өкілдерінің Халықпен, сондай-ақ мемлекеттік органдар ішінде коммуникацияларында проблемалар бар екенін көрсетеді. Зерттеу барысында сарапшылар бұл мәселені шешу үшін назар аудару керек әртүрлі жағдайларды атады. Мемлекеттік органдардың жұмысында коммуникацияларда қиындықтар мен кедергілердің бар екендігін бұқаралық ақпарат құралдарында және әлеуметтік желілерде көптеген мақалалар, бейнелер растайды. Соңғыларының таралуымен және олардың халық арасында үлкен танымалдылығымен мемлекеттік қызметшілердің халықпен өзара әрекеттесуінің сәтсіз мысалдары туралы айту қоғамдық резонанс тудыруы мүмкін және Мемлекеттік қызметтің белгілі бір өкілінің ғана емес, сонымен бірге бүкіл саланың имиджіне теріс әсер етуі мүмкін.

Зерттеу әдістемесі

Мемлекеттік қызметшілер мен халықтың қарым-қатынасындағы кедергілерді кешенді талдау үшін зерттеудің сандық және сапалық әдістері қолданылды. Ғалымдардың пікірінше, әртүрлі тәсілдерді қолдану жеке әдістерді оқшаулау арқылы қол жеткізуге болмайтын тереңірек ақпарат алуға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, зерттеуге аралас тәсілді қолдану зерттелетін құбылысты жан-жақты зерттеуді қамтамасыз етуге арналған [2].

Мәселен, 2023 жылдың ақпан-сәуір айлары аралығында фокустық топтық зерттеулер сериясы жүргізілді. Фокус-топтар-белгілі бір тақырыпқа бағытталған, зерттеуші бақылайтын және ықтимал бағыттайтын ұйымдасқан топтық талқылау [3]. Сонымен қатар, мақалада жергілікті және республикалық деңгейдегі 4606 мемлекеттік қызметші арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері пайдаланылды. Бұл зерттеу үшін мемлекеттік қызметшілер мен халықтың өзара іс-қимылындағы кедергілер мен проблемаларға қатысты сұрақтарға жауаптар алынды.

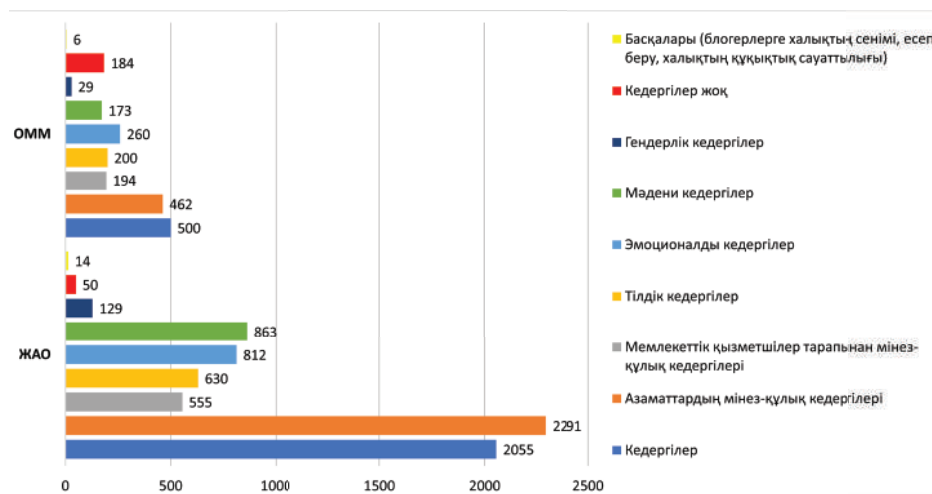
Әдеби шолу

Мемлекеттік басқарудағы тиімді коммуникацияның маңыздылығы 1950 жылдары танылды [4]. Содан бері коммуникативті құзыреттілік тұжырымдамасы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады, бүгінде білімнің

кең салаларын қамтыды. Еуропа Кеңесі коммуникативті дағдылар алты компоненттен тұрады деп санайды: тілдік дағдылар, әлеуметтік лингвистикалық құзыреттілік, дискурсивті құзыреттілік, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік, стратегиялық құзыреттілік және әлеуметтік құзыреттілік [5]. Батыс ғалымдары азаматтармен қарым-қатынас кезінде мемлекеттік қызметкерлердің қарым-қатынасында болатын бірнеше мәселелерді анықтайды. Мысалы, Гарнетт үкіметтік деңгейдегі қарым-қатынасқа сегіз кедергі келтірді: көзқарастар жүйесіндегі айырмашылықтар, физикалық қашықтық, иерархия, ақпараттық жүктеме, алаңдаушылық, тіл, алалаушылық және дұрыс емес қарым-қатынас дағдылары [6]. Отандық сарапшылар коммуникацияда проблемалық аймақтардың бар екендігін атап көрсетеді. Мемлекеттік қызметшілердің біліктілік үлгілерін зерделеу бойынша зерттеу жүргізген қазақстандық сарапшылардың пікірінше, мемлекеттік қызметшілердің біліктілігін арттыру курстарында тиімді коммуникацияны дамыту және көпшілік алдында сөз сөйлеу курсы қажет [7].

Зерттеу нәтижелері

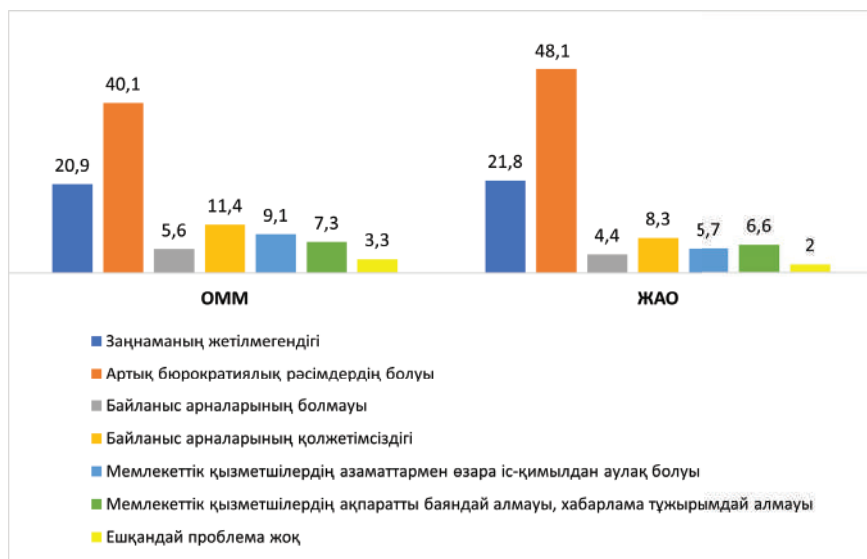
Сауалнама нәтижелері мемлекеттік органдардың халықпен қарым-қатынасы кезінде мынадай кедергілер бар екенін көрсетеді: ақпаратты қабылдау, азаматтар тарапынан мінез-құлық кедергілері, мемлекеттік қызметкерлер тарапынан мінез-құлық кедергілері, тілдік кедергілер, үлкен дәрежеде эмоционалды кедергілер және аз дәрежеде гендерлік кедергілер (1-сурет).

1-сурет. Мемлекеттік органдардың халықпен қарым-қатынасындағы кедергілер

** Зерттеу негізінде авторлар құрастырған*

Сонымен қатар, бүгінгі күні мемлекеттік қызметшілердің Халықпен коммуникативтік өзара іс-қимылын құру процесінде сұралғандардың пікірінше мынадай проблемалар бар: артық бюрократиялық рәсімдердің болуы (47 ЖБТ), заңнаманың жетілмегендігі (21,8 ЖБТ), коммуникация арналарының қолжетімсіздігі (8,9 ЖБТ), мемлекеттік қызметшілердің ақпаратты баяндай алмауы, хабарламаны тұжырымдай алмауы (6,8 ЖБТ), мемлекеттік қызметшілердің азаматтармен өзара іс – қимылдан аулақ болуы (6,4 ЖТМ), байланыс арналарының болмауы (4,7 ЖТМ) (2-сурет).

2-сурет. Мемлекеттік қызметшілердің Халықпен коммуникативтік өзара іс-қимылын құру процесінде туындайтын проблемалар
* Зерттеу негізінде авторлар құрастырған

Фокус-топтық зерттеу көрсеткендей, мемлекеттік қызметшілердің коммуникацияларды құру кезінде кездесетін бірнеше проблемалары бар. Төменде фокус-топқа қатысқан мемлекеттік қызметкерлердің кейбір жауаптары және олардың коммуникация мәселесін қалай бағалайтыны келтірілген. Мәселені неғұрлым нақты түсіну үшін жауаптар санаттарға топтастырылды:

- Мемлекеттік қызметшілердің БАҚ өкілдерімен қарым-қатынасына байланысты проблемалар: *Халықпен коммуникация құру үшін әртүрлі БАҚ алаңдарын пайдалана алмай; мемлекеттік қызметшінің сөздері БАҚ тарапынан өзгерістерге ұшырайды, бізде мұндай бұзушылық үшін жауапкершілік қарастырылмаған.*

- Кәсіби құзыреттілікке байланысты проблемалар: *кейде көпшілік алдында сөйлеу кезінде даралық қасиеттер жетіспейді; баспасөз қызметінің дәрменсіздігі; тілдік кедергі; Мемлекеттік қызметке*

іріктеудің сапалы критерийлерінің болмауы; әрбір мемлекеттік қызметші жауапкершілікті өз мойнына алуы керек.

- Жоғары тұрған басшылыққа және мемлекеттік органдағы басқару процесіне байланысты проблемалар: *қызметті бағалау тек орындалған жұмыстардың нәтижелері бойынша жүргізіледі, бұл азаматтармен жұмыс деңгейін көрсетпейді; орталық және жергілікті атқарушы билік органдарының арасындағы айырмашылықтар; мемлекеттік қызметшілерге көптеген шектеулер қойылады; шектеулердің болуы мемлекеттік қызметшілерді тіпті ашық тақырыптарда сөйлеуден аулақ болуға мәжбүр етті; кез келген кінәлілік үшін мемлекеттік қызметші жұмыстан босатылғанға дейін жауап береді; мемлекеттік қызметші қорғалмайды; орталықтан көптеген тапсырмалар.*

Коммуникация саласындағы сарапшылармен өткізілген фокус-топ ұқсас проблемаларды анықтады, сондай-ақ олардың пікірінше, коммуникациялардың тиімсіз құрылуының себептерін атауға тырысты. Сарапшылардың жауаптарын проблемалар топтарына бөлуге болады, олардың арасында ұсынымдық сипаттағы ескертулер бар:

- Мемлекеттік органдар ішіндегі коммуникациялар проблемасы: *сыртқы және ішкі коммуникациялар арасында айырмашылықтар бар; құзыреттерді мемлекеттік қызметшілердің санаттары бойынша, лауазымдар деңгейі бойынша бөлу қажет министрліктердің ішіндегі коммуникациялар жолға қойылмаған; әрқайсысы өз қабілеттеріне қарай байланыс жасайды, бұл тиімсіз коммуникацияға немесе батыраңқы ақпаратқа әкеледі, біркелкілік жоқ;*

- Арнайы білім мен құзыреттіліктің болмауы: *сауатты жаза алатын мамандар жоқ; тілдік кедергі; бірінші тұлғалардың жеке аккаунттары жеке бренд ретінде пайдаланылады; үлгі тіліндегі мәселе; классикалық байланыс арналарын қолдау; мемлекеттік қызметшілердің құзыреттерін дамытуға аз көңіл бөлінді.*

- Халықпен эмпатия мен қарым-қатынастың болмауы: *күрделі терминологияға байланысты халық ақпаратты қабылдамайды; жазылымнан бас тарту, түсініктеме беруді сұрау нақты жауап алмау; эмпатияның болмауы, мүмкін сыртқы қиындықтар әсер етуі мүмкін, қоршаған орта қатты әсер етеді; клиентентрілік, адам орталықтылығы, кері байланыс болуы керек.*

Қорытындылай келе, мемлекеттік қызметтегі коммуникативтік өзара іс-қимыл жөніндегі кейстерді қарау кезінде келешекте жанжалды жағдайлар туындауы және мемлекеттік қызметшілердің имиджіне теріс әсер етуі, халықтың мемлекеттік органдардың қызметіне сенімсіздік тудыруы мүмкін бірнеше түйінді проблемаларды бөліп көрсету қажет:

- Мемлекеттік қызметшілердің камера алдында сөйлеу дағдыларының болмауы;

- Жауаптардан бас тарту, мемлекеттік органның ұстанымын айтудан қорқу;

- Өтініштерге жауап беру кезінде халықты түсіну қиын нақты терминологияны қолдану;
- Үлгі бойынша жауаптар (басқаша айтқанда, «жазылымнан бас тарту»);
- Эмпатия сезімінің болмауы.

Ұсыныстар

Мемлекеттік қызметшілердің коммуникативтік құзыреттерін үнемі дамыта отырып, коммуникацияда проблемалардың туындауын болдырмауға болады. Мемлекеттік қызметкерлер мен халықтың өзара іс қимылының қарастырылған жағдайларын талдай отырып келесі ұсыныстарды бөліп көрсетуге болады:

- Өзін-өзі дамыту, біліктілігін арттыру арқылы коммуникативтік дағдыларды тұрақты оқыту (бұл әсіресе жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік қызметшілеріне қатысты);
 - Мемлекеттік органның ресми ұстанымын білдіру үшін арнайы оқытылған кәсіпқой – баспасөз хатшыларын, пиар-қызметтерді тарту;
 - Мемлекеттік органдардың ресми ұстанымын ақпараттың бұрмалануынсыз және халық үшін қате түсіндірусіз жариялау үшін БАҚ-пен өзара іс - қимыл жасау;
 - Қоғамда туындаған проблемаларды және оларды шешу тәсілін (уақытын) міндетті түрде жариялау үшін әлеуметтік желілерді жүргізу;
 - Мемлекеттік органдардың қызметіне қанағаттану туралы Кері байланыс алу арқылы халықпен жұмыс;
 - Мемлекеттік қызметшілердің қызметі туралы нақты түсінік болу үшін мемлекеттік органның мақсаты мен міндеттерін түсіндіру;
 - Мемлекеттік қызметшінің әдеп кодексінің негіздерін түсіндіру бойынша іс-шаралар өткізу.

Қорытынды

Қорытындылай келе, мемлекеттік қызметшілердің қарым-қатынасындағы проблеманы сипаттайтын жағдайлардың көпшілігінде, егер мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексінің нормаларын қатаң ұстанатын болса, проблемалардың туындауын болдырмауға болатынын атап өткен жөн. Ұсынылған жағдайларды зерттеу және талдау болашақта ұқсас жағдайларда қайталанатын проблемаларды болдырмауға көмектеседі деп болжануда.

Халықтың проблемаларын уақтылы шешпеу проблемалары кадрлардың жетіспеушілігімен, коммуникативтік технологиялар бойынша арнайы оқытылған мамандардың болмауымен, жергілікті мемлекеттік органдар басшыларының коммуникация дағдыларының жеткіліксіздігімен, сондай-ақ азаматтардың әкімдіктерге көптеген өтініштерімен байланысты болуы мүмкін.

Жүргізілген зерттеуді талдай отырып, жергілікті жерлерде үлкен жүктеме, әкімдер мен оның командаларының жиі ауысуы, мемлекеттік

органдар арасындағы коммуникацияның болмауы мемлекеттік қызметтегі тиімсіз жұмысқа және мемлекеттік қызметшілердің қызметін төмен бағалауға алып келеді деген қорытынды жасауға болады. Мемлекеттік қызметшілердің айтуынша, жұмыс орнында күйіп қалу, мотивацияның болмауы және мансаптық өсу перспективалары қызметкерлерге өздері істеп жатқан істеріне сенімділік бермейді. Нәтижесінде, өзінің қызметтік міндеттеріне үстірт көзқарас көбінесе кәсіби міндеттерді орындауға немқұрайлы және Үстірт көзқарасқа әкеледі.

Кейстерді қарау қызметкерлерге қойылатын талаптарды күшейту, жұмысты реттеу және көптеген бюрократиялық рәсімдердің болуы азаматтар үшін ғана емес, мемлекеттік қызметшілердің өздері үшін де қиындықтар мен кедергілер тудыратынын көрсетті. Әр түрлі байланыс арналары арқылы халықпен байланыс орнату бойынша тезистер де терең зерттеуді қажет етеді. Зерттеу барысында сарапшылар Халықпен коммуникацияға тартылған мемлекеттік қызметшілер үшін оқыту бағдарламаларын, сценарийлерді, көшпелі сессияларды құруды ұсынды. Бұл ретте коммуникациялар бойынша курстар мемлекеттік органның ерекшелігіне, мемлекеттік қызметшілердің деңгейіне, міндеттеріне, лауазымына қарай әзірленуі және құрастырылуы тиіс. Бұл жағдайда мемлекеттік қызметшілердің өздері сұранысқа, өзектілікке және олардың тәжірибесіндегі қолда бар жағдайларға сәйкес коммуникативтік құзыреттер бойынша белгілі бір білімге қажеттілікке негізделген курстарды жобалаушы бола алады.

Зерттеу барысында халықпен байланыс орнату қажеттілігі, ақпаратты жеткізе білудің маңыздылығы туралы кең таралған пікір болды. Респонденттердің айтуынша, жоғарыда айтылғандардан басқа, нормативтік - құқықтық база бойынша білімнің, сондай-ақ қазақ тілін білудің жоғары деңгейін, сондай-ақ БАҚ қызметін қамтамасыз ететін бағдарламалардың жетіспеушілігіне назар аудару қажеттігі бар.

Осылайша, зерттеуден мемлекеттік қызметтегі коммуникация проблемасы өзекті болып табылатыны анық, ол мемлекеттік органдар өкілдері арасында, әсіресе халықпен өзара іс-қимыл кезінде коммуникациялық кедергілерді ұдайы жетілдіру және еңсеру мақсатында назар аударуды және одан әрі зерделеуді талап етеді.

Зерттеу ҚР ҒжЖБМ Ғылым комитетін қаржыландыратын «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» контекстінде мемлекеттік қызметшілердің кәсіби коммуникативтік құзыреттерін жетілдіру» (AP14872210) тақырыбы бойынша өткізілді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана. Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года //Url:https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019 (қаралған күні: 10.08.2023)
2. Hands, A. S. Integrating quantitative and qualitative data in mixed methods research: An illustration // Canadian Journal of Information and Library Science, 2022.- Vol. 45. №1. P. 1-20. // https:// doi.org/10.5206/cjilsrscsib.v45i1.10645
3. Bloor, M., Frankland, J., Thomas, M., & Robson, K. Focus groups in social research. SAGE, 2001. // https://doi.org/10.4135/9781849209175
4. Sanchez, A., Koh, C., Kappelman, L., & Prybutok, V. The relationship between IT for communication and e-government barriers. AMCIS, 2003. -104 p.
5. Muste, D. The role of communication skills in teaching process. In Selection and peer-review under responsibility of the Organizing Committee of the conference // The European Proceedings of Behavioral and Social Sciences EpSBS, 2016. P. 430-434.
6. Garnett, J. L. Communicating for Results in Governments. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1992. 336 p.
7. С.К. Искендірова, С.А. Мурзина, М.М. Шалабаева. Анализ восприятия модели компетенций государственными служащими Акмолинской области как основа для управления содержанием обучения // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Экономическая серия, 2023. № 1. — С. 201-217.

REFERENCES:

1. Konstruktivnyj obshchestvennyj dialog – osnova stabilnosti i procvetaniya Kazahstana. Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 2 sentyabrya 2019 goda [Constructive public dialogue is the basis for the stability and prosperity of Kazakhstan. Message from the Head of State to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019]. Url:https:adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019 (Accessed: 10.08.2023)
2. Hands, A. S. Integrating quantitative and qualitative data in mixed methods research: An illustration //Canadian Journal of Information and Library Science, 2022.- Vol. 45. №1. P. 1-20. https: doi.org/10.5206/cjilsrscsib.v45i1.10645
3. Bloor, M., Frankland, J., Thomas, M., & Robson, K. Focus groups in social research. SAGE, 2001. https://doi.org/10.4135/9781849209175
4. Sanchez, A., Koh, C., Kappelman, L., & Prybutok, V. The relationship between IT for communication and e-government barriers. AMCIS, 2003. -104 p.
5. Muste, D. The role of communication skills in teaching process. In Selection and peer-review under responsibility of the Organizing Committee of the conference //The European Proceedings of Behavioral and Social Sciences EpSBS, 2016. P. 430-434.
6. Garnett, J. L. Communicating for Results in Governments. Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1992. 336 p.
7. S.K. Iskenderirova, S.A. Murzina, M.M. Shalabaeva. Analiz vospriyatiya modeli kompetencij gosudarstvennymi sluzhashimi Akmolinskoj oblasti kak osnova dlya upravleniya sodержaniem obucheniya [Analysis of the perception of the competency model by civil servants of the Akmola region as a basis for managing the content of training] // Bulletin of ENU named after. L.N. Gumilyov. Economic series, 2023. No. 1. — P. 201-217.

Бақдаулет Ақын¹, Тимур Дадабаев²

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қиыр Шығыс
кафедрасының жетекші ғылыми қызметкері, PhD
e-mail: aqbaqd@gmail.com
(Алматы, Қазақстан)

²Цукуба университетінің Жапонтану және Еуразиялық
зерттеулер бағдарламасының жетекшісі, профессор
e-mail: dadabaev@gmail.com
(Цукуба, Жапония)

ЖАПОНИЯНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІ ЖҮЙЕСІН РЕФОРМАЛАУ

Аңдатпа. Мақалада жапондық мемлекетті қызметті қайта реформалау мәселесі қарастырылған. Жапонияның мемлекеттік қызмет жүйесі 2014 жылы Мемлекеттік қызмет туралы ұлттық заңға түзетулер енгізу арқылы реформаланды. Түзетілген заң кең ауқымды салаларды қамтиды, бірақ басты мәселе – басшы қызметкерлерді тағайындаудың жаңа процесі. Жаңа процесі енгізу премьер-министр мен атқарушы шенеуніктердің қарым-қатынасын түбегейлі өзгертті. Бұл мақалада ең алдымен жапон үкіметінің мемлекеттік қызметін реформалау аспектілерін сипаттайды және екі өлшемде (яғни, трансформациялық факторлар және транзакциялық факторлар) осы реформаның мазмұны мен процесін талдайды. Содан кейін реформаның премьер-министр мен атқарушы билік өкілдері арасындағы қарым-қатынас қалай өзгергені түсіндіріледі.

Түйін сөздер: Жапония, мемлекеттік қызмет, реформалау, бюрократия, догматизм, секционализм.

Бағдаулет Ақын, Тимур Дадабаев

РЕФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ ЯПОНИИ

Аннотация. В статье рассматривается вопрос реформирования японской государственной службы. Система государственной службы Японии была реформирована в 2014 году путем внесения поправок в Закон о национальной государственной службе. Измененный закон охватывает широкий спектр областей, но главным вопросом является новый порядок назначения руководителей. Введение этого нового процесса коренным образом изменило отношения между премьер-министром и исполнительной властью. В этой статье сначала описываются аспекты реформы государственной службы правительства Японии, а также

анализируются содержание и процесс этой реформы в двух измерениях (т. е. трансформационные факторы и транзакционные факторы). Затем объясняется, как реформа изменила отношения между премьер-министром и представителями исполнительной власти.

Ключевые слова: Япония, государственная служба, реформирование, бюрократия, догматизм, секционализм.

Bakdaulet Akyn, Timur Dadabaev **REFORMING THE JAPANESE CIVIL SERVICE SYSTEM**

Abstract. The article deals with the issue of reforming the Japanese civil service. Japan's civil service system was reformed in 2014 by amending the National Civil Service Law. The amended law covers a wide range of areas, but the main issue is the new procedure for appointing leaders. The introduction of this new process has fundamentally changed the relationship between the prime minister and the executive branch. This article first describes aspects of the Japanese government's civil service reform and analyzes the content and process of this reform in two dimensions (i.e., transformational factors and transactional factors). It then explains how the reform changed the relationship between the prime minister and the executive branch.

Keywords: Japan, public service, reforming, bureaucracy, dogmatism, sectionalism.

Кіріспе

Жапония әлемдегі ең табысты экономикалардың бірі және жапон қоғамы мұндай жетістікке шенеуніктердің қызметі арқасында жетті деген пікір деп жиі айтылады.

Атқарушы биліктегі кәсіби мемлекеттік қызметшілерге жататын шенеуніктер Жапонияны іс жүзінде басқарды десек, шындыққа жанасады. Атқарушы лауазымдағы шенеуніктердің үлесі өте аз. Егер (2022 жылғы көрсеткіш бойынша) мемлекеттік қызметшілердің саны 282 000-ға жуық адамды құрады, өткен жылы тек 500-ге жуық адам атқарушы лауазымға тағайындалды [1]. Атқарушы шенеуніктердің саны аз болса да, олардың билігі өте ықпалды болды.

Олар тікелей саяси қысымнан қорғалды, өйткені саяси лауазымға тағайындаулар тек қана ерекше жағдайда орын алды. Олардың өздері атқарушы лауазымдағы шенеуніктердің тағайындалуын іс жүзінде белгіледі. Осы фактілердің арқасында аталмыш шенеуніктер автономияға ие болды және ұзақ уақыт бойы өз министрліктерінің мүддесін қорғап келді.

Сондықтан ұлттық мемлекеттік қызметті реформалау мәселесі ұзақ жылдар бойы тыйым салынған тақырыптардың бірі болатын. Осы ғасырдың басында билікке келген министрлер кабинеті осы мәселені шеше алмай

келді, себебі, бюрократиялық аппарат мұндай реформаларға күшті қарсылық білдіріп, үкімет мүлдем жұмыс істей алмайтын жағдайға душар болады деп күтілді.

Алайда, премьер-министр Абэ жетекшілік еткен бірінші министрлер кабинеті (2006-2007 жж.) және екінші министрлер кабинеті (2012-2020 жж.) кезінде үкімет осы күрделі мәселені шешу міндетін өз мойнына алды. Өйткені, үкімет премьер-министрдің билігін күшейтіп, бюрократиялық догматизм мен секционализмнің ықпалын барынша азайту қажет деп есептеді.

Осы мақаланың мақсаты – осы реформаның мазмұны мен процесін түсіндіру, сондай-ақ, реформаның премьер-министр мен бюрократтар немесе атқарушы лауазымдағы шенеуніктер арасындағы қатынастарды қаншалықты өзгерткенін талдау.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында жалпы ғылыми әдістер – әлеуметтік, тарихи, салыстырмалы, жүйелеу әдістері қолданылды. Мемлекеттік қызметті қарастыру кезінде көпшілікке белгілі әдістер: бақылау, логикалық, функционалды-құрылымдық әдістер жиі пайдаланылады. Олар мемлекеттік қызметтің жай-күйін бағалап қана қоймай, олардың дамуындағы белгілі бір үрдістерді анықтауға, осыған байланысты шешімдерді әзірлеуге мүмкіндік беріп, осы шешімдерді жетілдіріп, рационалды пайдалануға бағытталады.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Жапон қоғамы өзгеріске ұшыраған сайын бұрын жақсы қызмет атқарып келген жапон мемлекеттік жүйесі ескіріп, туудың азаюы және халықтың қартаюы сияқты жаңа әлеуметтік мәселелерді шешуге қауқарсыз екені байқалды. Жапон үкіметі жоспарлап жүзеге асырған саясат кейде догмалық сипатқа ие болып, халықтың мұң-мұқтажын мүлдем қарастырмайтын.

Сондықтан, үкімет «бекерден-бекер өткізілген жиырмажылдық» үшін қатты сынға алынды. Жапон үкіметінің осы бағытта жұмыс істемеуінің бірнеше себебі болды.

Олардың бірі, «бюрократиямен бақыланатын кабинеттік жүйе». Бұл жағдай халықпен сайланбаған мемлекеттік шенеуніктердің саясаттың көп бөлігін жоспарлап жүзеге асыруынан туындаған еді.

Заң шығару кезіндегі бюрократтардың іс-қимылы да осы мәселенің ерекше сипатын білдіреді. Жапон үкіметінде түрлі министрліктерден көптеген заң жобалары келетін. Мысалы, парламенттің №186 отырысына келіп түскен заң жобаларының шамамен 50% парламент депутаттары тарапынан емес, Министрлер кабинеті, атқарушы биліктегі лауазымды шенеуніктер тарапынан енгізілген еді.

Жалпы қабылданған заңдардың шамамен 80% Министрлер кабинетімен қабылданды. Сөйтіп, атқарушы билік саясаттың көп бөлігін тұжырымдап отырды. Министрліктер сияқты әкімшілік басқару ұйымдарында басшылар немесе төменгі буындағы лауазымды тұлғалар заң жобаларын әзірлеуге

жауап береді.

Мұндай жүйе «принципал-агент проблемасын» (тапсырма беруші-тапсырма алушы) туындатты [2].

Үкіметтік шенеуніктер министрлер атынан шешім қабылдай алды, ал кейде тапсырма алушы өз мүддесін қанағаттандыру үшін тапсырма берушінің мүддесін қорғаудан бас тартатын. Мұндай жағдай моральдық қауіп-қатерге немесе егер адам әлде ұйым іс-әрекет салдарынан босатылған болса, олар жауапсыз әрекет етуіне негіз болды.

Осылайша, кейде үкіметтік шенеуніктер ұлттық мүддені емес, министрліктің жеке мүддесін көздеді. Өйткені, министрліктегі әр кадр бөлімшесі өз кандидаттарын жоғары басшылық лауазымдарға отырғызуды жоспарлайтын.

«Бюрократиямен басқарылатын кабинет жүйесіне» қатысты тағы бір мәселе жапон үкіметі үшін сенімді саясатты жоспарлау мен жүргізу қиындығы.

Сайлау арқылы халықтың сеніміне ие болмаған және қоғамның шешімімен легитимділігі жоқ мемлекеттік қызметкерлер күрт бөлінген реакцияларды тудыратын кез келген саясатты табандылықпен жоспарлап, жүзеге асыра алмайды. Бұрынғы жоғары экономикалық өсу кезінде үкімет шенеуніктері өз дегендерін оңай жүзеге асыратын. Осылайша, мемлекеттік қызметкерлер бұл саясатты жоспарлап, жүзеге асыруда көп қиындық көрген жоқ. Дегенмен, 1990 жылдардан бері Жапония үкіметі туу деңгейінің төмендеуі және аймақтық депопуляция сияқты бірқатар қиындықтарға тап болды. Осылайша, билік басындағылар абдырап, ешбір жетістікке жетелемеген саясатты жүргізуге құлықсыз еді.

Аталмыш мәселе мемлекеттік қызметті кешенді реформалау жөніндегі сарапшылар тобының есебінде ішінара түсіндіріледі.

Жапон үкіметінің сәтсіздікке ұшырауының екінші себебі, «үйретілген, бірақ жарамсыз (қабілетсіз) (адамдар)» ұғымымен түсіндіріледі. Бұл ұғым бұрын сәтті қолданылған үйрену мен дағдыларға негізделген әрекеттерді білдіреді, және өзгерген жағдайларға тиісті жауап бере алмауы мүмкін.

Бұл ұйымның негізгі мазмұндық мақсатынан формалистік мақсаттар маңыздырақ болғанда орын алады. Мертон: «Процесті келесідей қысқаша сипаттауға болады. 1) Тиімді бюрократия сенімді жауап беруді және ережелерді қатаң сақтауды талап етеді. 2) Ережелерді осы сипатта ұстану олардың абсолютті түрге айналуына әкеледі; олар енді мақсаттар жиынтығы деп қабылданбайды. 3) Бұл жағдай жалпы ережелерді жасағандардың ерекше жағдайларға жылдам бейімделуге жол бермейді. 4) Осылайша, жалпы тиімділікке ықпал ететін элементтердің өзі нақты жағдайларда тиімсіз күйге әкеледі. Өздеріне ереже болып саналатын топ мүшелері сәйкессіздікті сирек толық түсінеді. Бұл ережелер ақыр соңында құрамы бойынша утилитарлық емес, символдық сипатқа ие болады» деп тұжырымдайды [3, Merton, 1957].

«Үйретілген, бірақ жарамсыз (қабілетсіз) адамдар» ұғымы бюрократияның ерекшелігіне жататын «дара биліктен айыру» құбылыстарына алып келеді. Оны «зұлымдықтың қарапайым түрі» деп те атайды.

Х. Арендт бұл терминді ұйымда жұмыс істейтін және адам нанғысыз қылмыс жасайтын адамдарды сипаттау үшін қолданған. Алайда, олар құбыжық емес, керісінше, өздерінің моральдық жауапкершілігін елемейтін қарапайым адамдар, жұмыс үстелінде отырып, өз жұмысын істейтін шабыттанбаған бюрократтар болатын [4].

Сонымен бірге, «топтық ой-пікір» мемлекеттік шенеуніктерді иесіз, тұлғасыз күйге келтіреді. Топтық ой-пікір өзгеше көзқарастарды, азшылық пікірлерін сыни тұрғыдан бағалаудан топты тежейді. Ұйым мүшелері ретінде олардың көбісі басқа мүшелердің мойындауын қалайды. Қабылдауға бейім болуына байланысты олар дәлелдердің болжамдарға қаншалықты қайшы келгеніне қарамастан, басқалардың болжамдарымен келісуге бейім келеді. Күмәнданған немесе түрлі көзқараста болған адамдар да топтық консенсус делінетін пікірден ауытқымауға тырысады [5].

«Топ ішіндегі теріс түсінік» те бюрократиялық іс-қимылды күшейте түседі. Өз-өзімізге баға берудің бір бөлігі топ қатарында болумен анықталады және біз қандай да құндылықтар өлшемі бойынша өзімізден асып түсетін өз тобымыздың жеке мүшесі болғанымыздан мақтанамыз.

Бұл теріс пікірлер жауапсыздық сезімін тудырады. Мемлекеттік қызметшілердің жұмыс кезіндегі көзқарасы мен шынайы мінез-құлқы өздеріне сәйкес келеді. Шенеуніктер өздерін жүктелген қызметті атқаратын құрал ретінде қарастырады. Қиялдау (елестету) мүмкіндігінің жетіспеушілігіне байланысты өздерін басқалардың орнына қоя алмайды. Сондықтан олар адамдардың қадірін бағаламай, еш өкінбестен басқаларға зиян тигізуі мүмкін.

Мемлекеттік шенеуніктерде, әдетте, бірге жұмыс істейтіндердің ортақ тағдыры туралы түсінік қалыптасқан. Олар өздерін отбасы мүшелері ретінде сезінеді. Осындай біртекті топта шенеуніктердің көпшілігінде топ ішілік бейтараптық бар. Олар адамдардың мүддесінен гөрі өз тобының мүддесін көбірек ойлайды.

Осы себептерге байланысты Жапонияның мемлекеттік жүйесі сәтсіздікке ұшырады.

Мемлекеттік қызмет реформасының трансформациялық аспектілері

«Бюрократиямен басқарылатын үкімет жүйесі» мәселесін шешу үшін сайлау арқылы халық сеніміне ие болған мемлекеттік шенеуніктердің бюрократтарды бақылауға құқығы болуы маңызды.

Яғни, бастаманы бюрократиядан саясаткерлерге көшіріп, бюрократия басқаратын кабинеттік жүйеден нағыз парламенттік жүйеге өту қажет болды.

Принципал (тапсырыс беруші) агентті (тапсырыс алушыны) қабылдауы үшін принципал агентті сенім білдіретін тұлға сияқты қалайтындай әрекет етуге мәжбүр ететін сызбаларды әзірлеуі керек [6]. Көбінесе, сенім білдіруші агентті сенім білдірушінің мүддесі үшін әрекет етуге итермелеу үшін агентке ынталандыруды ұсынуға тырысады. Кадрлық істерді басқару өкілеттігі, мысалы, бюрократтарды қызмет бабымен көтермелеу және төмендету бойынша дискрециялық өкілеттіктер ең тиімді сызбалардың бірі болып

саналды.

Кадрлық мәселелерді басқару өкілеттігі әкімшілік басқарудың негізі болып саналады және адам ресурстарын басқаруда ең маңызды.

Қызмет бабымен көтермелеу және төмендету – қызметкерлерді жұмысқа күш салуға ынталандырудың ең дәстүрлі және танымал құралы. Сонымен қатар, министрлік секционализмді еңсеру керек. Осындай министрлік секционализм сегменттелген жүйені басқарудың үйлесімді стратегиясының болмауына әкелді. Осылайша, бүкіл ел мен ұлттық мүддеге жауап беретін премьер-министрге шенеуніктердің билігін өз қолына алуы және өзінің айқын көзқарасы мен стратегиясының негізінде оларға күшті басшылық жасау қажет болды.

Сөйтіп, бұл бірінші Абэ кабинетінің маңызды миссияларының біріне айналды. 2006 жылы мемлекеттік қызмет реформасы премьер-министр Абэнің табандылық көрсетуімен басталды. Бұл реформаның ең маңызды мақсаттарының бірі билікті бюрократтардан премьер-министрге беру және министрлік бөлімшесінен арылу үшін жаңа құрылым мен жүйелерді (саясат пен процедураларды) құру мен басшы қызметкерлердің басқару мен ынталандыру әдістерін өзгертеді.

2007 жылы 24 сәуірде Министрлер кабинетінің «Мемлекеттік қызметті реформалау жолы туралы» қаулысы қабылданды. Министрлер кабинеті мемлекеттік қызмет жүйесін реформалау бойынша шаралар «топтамасын» әзірлеу туралы шешім қабылдады. Министрлер кабинетінің қаулысында үкімет премьер-министрдің құзырында «Мемлекеттік қызметті реформалау жөніндегі кешенді кеңесті» құруы керек делінген. Онда мемлекеттік қызметшілерді жұмысқа қабылдаудан бастап зейнеткерлікке шығуға дейінгі мәселелер жан-жақты қарастырылған. Талқылау қорытындысы бойынша комиссия мемлекеттік қызмет жүйесін кешенді реформалау жөніндегі нұсқаулықты қамтитын «Мемлекеттік қызметті реформалау туралы негізгі заң» деп аталатын заң жобасын ұсынуы тиіс. Бұл шешімге сәйкес, үкімет 2008 жылы өткен кезекті отырысында парламентке заң жобасын ұсынуы керек еді.

Мемлекеттік қызметті реформалаумен айналысқан Министрлер кабинеті жанындағы Әкімшілік реформаларды ілгерілету кеңсесіндегі кейбір мемлекеттік қызметкерлер Жапония үкіметі бұрынғыдай жақсы жұмыс істеп жатқан жоқ деген пікірлерін айтты. Сондықтан олар «бюрократиямен басқарылатын кабинет жүйесін» өзгерту мақсатында мемлекеттік қызмет жүйесіндегі миссияны немесе түбегейлі реформаны алға жылжыту үшін осы мүмкіндікті пайдалануға талпынды. Мемлекеттік қызметті реформалау идеясын премьер-министрмен және әкімшілік реформаға жауапты министрмен бөлісті. Бұл мемлекеттік қызмет жүйесінде қоршаған ортаның өзгеруі ұйымдық мәдениеттің бір бөлігіне әсер еткенін білдіреді.

Премьер-министр Абэ мен министрдің басшылығымен Әкімшілік реформаны ілгерілету кеңсесіне мемлекеттік қызмет жүйесін реформалау миссиясын жүзеге асыру стратегиялары енгізілді. Трансформациялық өлшемдегі стратегиялардың бірі ретінде «қате түсінік» тактикасы қолданылды.

Бұл айла-тәсіл Мемлекеттік қызметті реформалау жоспарын енгізу барысында қолданылды.

Министрлер Кабинетінің 2007 жылғы 24 шілдедегі жоғарыда аталған шешімі негізінде Мемлекеттік қызметті кешенді реформалау жөніндегі І-сараптамалық кеңесі өтті. Тіпті, алқалы жиында «кешенді жоспарды» талқылау туралы шешім қабылданған болса да, отырыстардағы пікірталас басында «кешенді жоспардың» не екені туралы түсінік болмады. Сондықтан, сол кездегі жиынды ұйымдастыруды қолға алған Әкімшілік реформаны ілгерілету кеңесі «Ұлттық мемлекеттік қызметті реформалауға қатысты атап өтілген мәселелерді» тарқатып түсіндірді. Талқылауға сараптау тобының мүшелері ғана қатысты.

Жіберілген материалдар негізінде келесі отырыста «әкімшілік персоналды басқару» тақырыбын талқылады.

2008 жылғы 5 ақпанда талқылау қорытындысы бойынша сарапшылар тобы премьер-министрге «Мемлекеттік қызметті кешенді реформалау жөніндегі сараптамалық топ» есебін ұсынды. Есепте мемлекеттік қызметшілер үшін персоналды басқарудың орталықтандырылған жүйесін енгізу қарастырылған.

Баяндама негізінде «Мемлекеттік қызметті реформалау туралы негізгі заң» әзірленді. Бюрократтардың табанды қарсылығына қарамастан, заң жобасы парламентке ұсынылып, 2008 жылдың 13 маусымында қабылданды. Премьер-министр мен мемлекеттік қызметті реформалауға жауапты министр басшылығының арқасында осындай жетістікке қол жеткізілді. Заңда реформаның негізгі тұжырымдамасы мен жетекші қағидалары белгіленді, реформаларды жүзеге асыру үшін басқа да актілер қажет деп саналды.

Негізгі Заң қабылданғаннан кейін кеңсе «Мемлекеттік қызмет туралы» Ұлттық заңға негізгі заңның тұжырымдамасын енгізу түзетулері туралы заң жобасын әзірледі. Заң жобасы парламентке 2009 жылдың 31 наурызында жіберілген.

Алайда, Абэ премьер-министр қызметінен кеткеннен кейін реформаның қарқыны бәсеңдеді. Сондықтан парламентке ұсынылған заң жобасы қабылданбады.

2010 жылы «Мемлекеттік қызмет туралы ұлттық заңға ішінара өзгертулер енгізу» деп аталатын заң жобасы қайтадан Парламентке ұсынылды, алайда ол да қабылданбады.

2011 жылы парламентке «Мемлекеттік қызметті реформалау туралы төрт заң жобасы» ұсынылды, бірақ олар да қабылданбады.

2012 жылдың желтоқсанында Абэ екінші рет премьер-министр болып тағайындалды (Абенің екінші кабинеті). Реформаның қарқыны тағы күшейе түсті.

2013 жылғы маусымда премьер-министр мемлекеттік қызмет реформасын ілгерілету жөніндегі кеңестің бірінші отырысын өткізді. Жиын барысында мемлекеттік қызметтің алдағы реформасы талқыланып, шешім қабылданды.

Мемлекеттік қызмет реформасының транзакциялық аспектілері

Мемлекеттік қызмет туралы заңға өзгерістер енгізу заңы салалардың кең ауқымын қамтиды, бірақ, президенттік билік тұрғысынан алғанда, «атқарушы

мемлекеттік қызметшілер персоналын басқарудың орталықтандырылған жүйесін енгізу» өзекті мәселе болып саналады. Түзетулер туралы заң мемлекеттік қызмет реформасының жүйесі (саясаты мен тәртібі) мен құрылымын анықтайды.

Өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Заңның 61-2, 61-2 және 61-3-баптарында атқарушы мемлекеттік қызметшілердің персоналын басқарудың орталықтандырылған жүйесі көзделген. Министрлер кабинетінің Бас хатшысы премьер-министрдің тапсырмасы бойынша қазіргі басшы қызметкерлердің және басшы қызметкерлерге лайықты қабілеті бар тұлғалардың басшы қызметтегі мемлекеттік лауазымдардың үлгілік міндеттерін атқара алатынын анықтау үшін тексеру жүргізеді. Сонымен қатар, Министрлер кабинетінің Бас хатшысы премьер-министрдің тапсырмасы бойынша біліктілік емтиханын тапсырған басқару органдарына кандидаттардың тізімін жасайды.

Басшылық лауазымдарға кандидаттар тізімінде тұрған адамдар арасынан тағайындалады және премьер-министрмен және Министрлер Кабинетінің Бас хатшысымен келісілгеннен кейін ғана өзінің кадрлық бағалауы негізінде аталған лауазымға тиісті қабілетке ие болады.

Кабинеттің Бас хатшысын премьер-министр тағайындайтынын ескере отырып, бұл жүйенің енгізілуі арқасында премьер-министр үкіметтегі атқарушы лауазымға кандидатураларға veto қою құқығына ие жалғыз тұлға атанады.

Реформаға дейін премьер-министр мен министрлер мемлекеттік шенеуніктердің кадрлық ісіне араласа алмайтын. Атқарушы лауазымды тұлғаларды тағайындау құқығы заңды түрде министрлерге берілгенімен (қолданыстағы заң бойынша мемлекеттік қызметшілерді тағайындау құқығы әлі де министрлерге тиесілі), саяси қызметкерлер мемлекеттік қызметкерлердің кадр мәселесіне араласпауы керек деген жазылмаған ережеге сүйенді.

Түзетулер туралы заң ұлттық мүддеге кедергі келтіретін министрлік мүддеге берілген басымдықты жойды. Премьер-министр енді өз министрліктерінің мүддесін ұлттық мүддеге нұқсан келтірген кандидаттарға тыйым сала алды.

2014 жылғы 30 мамырда кеңсе (бюро) премьер-министрге осы үкіметтің кешенді кадрлық стратегиясын әзірлеуге көмектесу және негізгі мемлекеттік лауазымдарға лайықты кадрларды стратегиялық орналастыру үшін құрылды. Бюроның басшысы Министрлер кабинеті төрағасының орынбасары болып саналады.

Жаңа құрылым мен жүйе шенеуніктердің, әсіресе атқарушы органдардың басқару мен ынталандыру әдістерін өзгертті.

Біліктілік емтиханы мен премьер-министрмен және Министрлер кабинетінің Бас хатшысымен кеңесу нәтижесінде атқарушы билік өкілдеріне қойылатын міндеттерге қойылатын талаптар мен жеке дағдылар/қабілеттер өзгерді. Олар осы мемлекеттік қызмет реформасының миссиясына сай көзқарастарын түзетіп, қабілеттерін шыңдауы керек.

Басшылық қызметке тағайындалатын үміткерлерді премьер-министрдің не ойлайтыны, не істегісі келетіні қатты қызықтырады. Атқарушы билік өкілдеріне премьер-министрдің нұсқауларын себепсіз елемей немесе қарсылық білдіру қиындық туғызады.

Мансаптық өсу – маңызды жеке қажеттіліктердің бірі және ол адамның сыртқы мотивациясын, сондай-ақ ішкі мотивациясын күшейте алады.

Бұл құрылым мен жүйелер ұлттық мүддеге ұмтылуды жігерлендіреді. Сөйтіп, әрбір министрліктегі жұмыс бөлімшелерінің климаты және әрбір министрліктің ұйымдастырушылық мәдениеті өзгерді.

Қорытынды

Жапонияда мемлекеттік қызметшілер Жапония Конституциясына сәйкес «барлық азаматтардың қызметшілері» болып саналады. Осы негізде қабылданған «Мемлекеттік қызмет туралы» Ұлттық заңда әділдікті қамтамасыз ету үшін меритократиялық жүйе қарастырылған. Заң сонымен қатар ҰҰА Министрлер Кабинетінен тәуелсіз, персоналды басқаруға жауапты мамандандырылған мекеме болып есептеледі.

Мұндай жүйе ұлттық мемлекеттік қызметшілерді жұмысқа қабылдау емтиханының әділ өтетіндігіне қоғамның сенімін білдіре отырып, бастапқы тағайындау кезінде саясаттың қысымын болдырмайды және т.б., бұл жүйе мемлекеттік қызметке қажетті әр түрлі және сауатты адам ресурстарын қамтамасыз етуде рөл атқарды.

Жапонияда адам ресурстарын дамыту негізінен жұмыс орнында оқыту (ЖОО) арқылы жүзеге асырылды, бұл персоналдың операциялық деңгейден жоғары лауазымды тұлғаларға дейін дамуына үлкен әсер етті. Дегенмен, қолданыстағы ноу-хау мен білімді ұсынатын ЖОО негізінде адам ресурстарын дамыту қоғам мен экономикадағы жылдам өзгерістерге, сондай-ақ басқарудың күрделілігі мен жаһандануындағы прогреске жауап беру үшін жеткіліксіз.

Тиісінше, оқыту мүмкіндіктерін одан әрі жетілдіре түсу керек.

2000 жылдың сәуірінде «Мемлекеттік қызмет этикасы туралы» ұлттық заңның күшіне енгеніне 15 жыл болды. Осы кезеңде Мемлекеттік қызмет этикасы ұлттық кеңесі Әдеп туралы заң мен Мемлекеттік қызмет этикасы ұлттық кодексінің негізінде елдегі мемлекеттік қызметшілердің этикасын сақтау бойынша шаралар қабылдады және халықтың мемлекеттік қызметке деген сенімін арттыруға күш салды.

Жапонияда қызметкерлердің этикасы сәйкестік тәсілі мен адалдық тәсілінің үйлесімі арқылы сақталады. Қызметкерлердің этикалық санасына баса назар аударатын адалдық көзқарасы тұрғысынан, құқықтық актілермен жүзеге асырылатын материалдарын әзірлеу және мемлекеттік қызметшілерге ақпараттық оқытуды өткізу және т.б. нормативті сананы терең орнықтыру мен қолдаудың тиімді шаралары болып саналады. Сонымен қатар, Әдеп жөніндегі кеңес алдын алу шараларына ерекше көңіл бөледі және келеңсіздіктер анықталған министрліктер қайталанбау шараларын әзірлеуге және хабарлауға шақырылады.

Бұған қоса, еңбек өнімділігіне байланысты сыйақылар мен жалақыны арттыру, зейнеткерлік төлемдер жүйесі және т.б. сияқты тиісті тәртіп Жапониядағы мемлекеттік қызметкерлерді этикалық кодексті сақтауға шақырады.

Жапонияда осындай өзгерістердің болуы және мемлекеттік қызметті реформалау процесінің бірнеше сатыдан өтуі, мемлекетімізге қажетті келесі түйінді ойларды тәжірибе ретінде қолдануға болады:

- орталық билік органдарында мемлекеттік функциялар санын азайту арқылы олардың көп бөлігін жергілікті билік органдарына беру.

- мемлекеттік органдардың азаматтар мен ұйымдарға қызметтерді көрсету сапасын жақсарту және мерзімін азайту үшін «электронды» мемлекеттік қызмет көрсету жүйесін жетілдіру.

- мемлекеттік қызметті жетілдірудің кешенді іс-шараларын қабылдау, осы іс-шаралар мемлекеттің әкімшілік қызметтерін жетілдіруді, басқарудағы бюрократияның ықпалын азайтуды, мемлекеттік аппаратта кәсіби деңгейді оңтайландыруды қамтиды.

Қаржыландыру

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі тарапынан қаржыландырылды («Жас ғалым» жобасы гранттық қаржыландыру № AP14972382).

ӘДЕБИЕТТЕР.

1. The National Personnel Authority. (2015). Annual Report FY2014. // Url:<http://www.jinji.go.jp/en/recomme/annual2014/index.html> (қаралған күні: 31.07.2023)
2. Sakaiya T (2012) Hashimoto Tōru, the Osaka Restoration Association, and the Move to Transform Japan. Nippon.com 15 February. // Url:<http://www.nippon.com/en/currents/d00015/> (қаралған күні: 31.07.2023).
3. Merton RK (1957) Social Theory and Social Structure. Glencoe: Free Press.
4. Arendt H (1963), Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. New York: The Viking Press.
5. Robbins SP and Judge TA (2010) Essentials of Organizational Behavior (10th edn). New Jersey: Prentice Hall.
6. Dutta PK (2000) Strategies and games: Theory and practice. Massachusetts: The MIT Press.

REFERENCES:

1. The National Personnel Authority. (2015). Annual Report FY2014. // Url:<http://www.jinji.go.jp/en/recomme/annual2014/index.html> (Accessed: 31.07.2023.)
2. Sakaiya T (2012) Hashimoto Tōru, the Osaka Restoration Association, and the Move to Transform Japan. Nippon.com 15 February. Available at: <http://www.nippon.com/en/currents/d00015/> (Accessed: 31.07.2023).
3. Merton RK (1957) Social Theory and Social Structure. Glencoe: Free Press.
4. Arendt H (1963), Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. New York: The Viking Press.
5. Robbins SP and Judge TA (2010) Essentials of Organizational Behavior (10th edn). New Jersey: Prentice Hall.
6. Dutta PK (2000) Strategies and games: Theory and practice. Massachusetts: The MIT Press.

Дауылбаев Айдархан

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Халықаралық қатынастар кафедрасының докторанты
e-mail: green-day-1994@mail.ru
(Астана, Қазақстан)*

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ СОЛТҮСТІК ТЕҢІЗ ЖОЛЫ:
ҚИЫНДЫҚТАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР**

Аңдатпа. Мақала Ертіс трансшекаралық өзенінің солтүстікке Арктикаға қарай транзиттік әлеуетін талдауға арналған. Теңізге шыға алмайтын Қазақстан ірі өзен жүйесіне қол жеткізудің арқасында жаңа көлік маршруттарын дамытуға күш салуда. Бұл бағыт Қытайды, Қазақстанды және Ресейді байланыстырады, сондай-ақ Солтүстік теңіз жолының тиімділіктеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Айта кету керек, Қазақстан экспорт пен импорт үшін көлік дәліздерін әртараптандыруға үнемі мұқтаж. Халықаралық жағдайдың шиеленісуі тауарлар мен ресурстар транзиті саласындағы халықаралық уағдаластықтардың осалдығын тағы да көрсетіп отыр. Егер Транскаспий халықаралық көлік бағытын дамыту кенеттен туындаған проблеманың шешімі мен жауабы болса, онда Ертіс көлік бағытын дамыту - ұзақ мерзім шеңберіндегі және келешектегі перспективалар мен мүмкіндіктерге арналған толыққанды жоспар болары ықтимал. Ертіс транзиттік маршрутының ұзақ мерзімді перспективаларына қарамастан, болашақта жаңа бағыттың дамуы үшін талдау және дайындық жұмыстарын жүргізу қажеттілігі осы кезде туындап отыр.

Түйін сөздер: *Қазақстан, Қытай, Ресей, Ертіс, Солтүстік теңіз жолы, Арктика, транзит, өзен, көлік, сауда, экономика.*

Айдархан Дауылбаев

КАЗАХСТАН И СЕВЕРНЫЙ МОРСКОЙ ПУТЬ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. Статья посвящена анализу транзитного потенциала трансграничной реки Иртыш на север в сторону Арктики. Казахстан, не имеющий выхода к морю, прилагает усилия на развитие новых транспортных маршрутов благодаря доступу к крупнейшей речной системе. Данный маршрут связывает Китай, Казахстан и Россию, а также дает доступ к возможностям Северного морского пути. Следует отметить, что Казахстан постоянно нуждается в диверсификации транспортных

коридоров для экспорта и импорта. Обострение международной обстановки еще раз подчеркнуло уязвимость международных договоренностей в сфере транзита товаров и ресурсов. Если развитие транскаспийского международного транспортного маршрута стало решением и ответом для внезапно наступившей проблемы, то развитие Иртышского маршрута имеет перспективы и возможности для будущего, в долгосрочной перспективе. Несмотря на долгосрочность перспектив Иртышского транзитного маршрута существует необходимость уже сейчас проводить анализ и подготовительные работы для развития нового направления в будущем.

Ключевые слова: Казахстан, Китай, Россия, Иртыш, Северный морской путь, Арктика, транзит, река, транспорт, торговля, экономика.

Aidarkhan Dauylbayev

KAZAKHSTAN AND THE NORTHERN SEA ROUTE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract. The article is devoted to the analysis of the transit potential of the transboundary river Irtysh to the north towards the Arctic. Landlocked Kazakhstan is making efforts to develop new transport routes thanks to its access to the largest river system. This route connects China, Kazakhstan and Russia, and also gives access to the possibilities of the Northern Sea Route. It should be noted that Kazakhstan constantly needs to diversify transport corridors for export and import. The escalation of the international situation once again emphasized the vulnerability of international agreements in the sphere of transit of goods and resources. If the development of the trans-Caspian international transport route has become a solution and an answer to a sudden onset problem, then the development of the Irtysh route has prospects and opportunities for the future, in the long term. Despite the long-term prospects of the Irtysh transit route, there is a need to carry out analysis and preparatory work already now for development of a new direction in the future.

Keywords: Kazakhstan, China, Russia, Irtysh, Northern Sea Route, Arctic, transit, river, transport, trade, economy.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының геосаяси рөлі, атап айтқанда Қытай мен Ресей, Азия мен Еуропа арасындағы транзиттік көпірдің рөлі еліміздің Еуразия құрлығының орталығында орналасуымен айқындалады. Осы фактінің арқасында еліміз шығыс елдеріне Еуропа мен Ресеймен географиялық баламасыз құрлықтық көлік байланысын қамтамасыз ете отырып, айтарлықтай транзиттік әлеуетке де ие.

Бүгінгі таңда темір және автокөлік жолдары - Қазақстанның басты көлік

дәліздері. Бұл жолдардың барлығы дерлік шығыстан батысқа қарай бағыт алады. Әрине, олар экономикалық дамудың негізгі жолдары болып қала берсе да, жаңа оңтүстіктен солтүстікке қарай бағытталған осьтің қалыптасуының алғышарттары мен перспективалары бар екенін атап өткен жөн.

Ал бұл жаңа осьті болашақта Қазақстан Республикасының су көлігі қолға алуы ықтимал. Біз Қазақстанды Арктикамен байланыстыратын су жолы туралы айтып отырмыз. Су көлігін пайдаланудың тиімділігі көбінесе оны тиеу үшін жүк ағындарының болуына және көлік түрлерінің үйлесімді жұмысына байланысты. Қазақстан Республикасының су көлігі еліміздің ірі өзендерінің бірнеше мемлекеттің аумағы арқылы ағып өтуіне байланысты айтарлықтай транзиттік-көліктік әлеуетке ие. Елдің ішкі су жолдары - жалпы пайдалану және мемлекеттік меншіктегі жолдар болып саналады. Көлік түрлерінің, соның ішінде су көлігінің дамуы пайдалы қазбалар мен табиғи ресурстарды өнеркәсіптік игерумен тығыз байланысты. Қазақстанда кеме қатынасы келесі өзендер бойынша мүмкін: Жайық, Сырдария, Іле, Есіл және Ертіс. Соған қарамастан, елдің өзен көлігі батыста – Жайық -Каспий бассейнінде, оңтүстік-шығыста – Балқаш-Іле бассейнінде, сондай – ақ шығыста - Ертіс өзенінің бассейнінде дамыған [1].

Зерттеу әдістері

Зерттеудің ақпарат көздері Қазақстан Республикасының заңнамалық құжаттарында, ресми баспа көздерінде, мемлекеттік бағдарламаларда, есептерде, жобаларда, хабарламаларда, тұжырымдамаларда және интернет-ресурстарда қамтылған деректер болып табылады. Мақсатқа жету үшін реферативті-логистикалық, жалпылау, талдау және салыстыру, экономикалық және статистикалық зерттеу әдістері қолданылды. Сондай-ақ, тақырыпты зерттеу кезінде жүйелік тәсіл қолданылды, оның негізінде қатынастар мен өзара тәуелділік көрсетілді. Сонымен қатар, зерттеу барысында зерттеуге қажетті сипаттамалық әдіс қолданылды.

Талқылау

Қазақстанда кеме қатынасы су жолдарының жалпы ұзындығы 2 мың километрден асады. Республиканың кеме тізілімдерінде 700-ден астам өзен көлігі және 18 мыңнан астам шағын көлемді кеме тіркелген [2].

Айта кетерлік дерек, барлық су ресурстарының жартысынан көбі (54,5 км3) Қазақстан аумағында қалыптасады, ал қалған көлемі көршілес елдерден келеді: Қытай – 20 км3 – нан сәл астам, Өзбекстан – 15 км3 – нан сәл аз, Ресей - 8 км3-ға жуық, сондай-ақ Қырғызстан - 3 км3-ға жуық [3].

Өкінішке орай, ішкі су көлігі Республика көлік жұмысының жалпы көлемінде үлес салмағы аз - 0,02 %. 2021 жылы кеме көлігімен 775,6 мың тонна жүк тасымалданған, 2020 жылмен салыстырғанда 13,4% - ға азайған. Және 85,9 мың жолаушы тасымалданған, бұл 2020 жылдың көлемінен 2,2 есе көп [4].

Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Көлік стратегиясының

жобасында тапсырмалар ретінде еліміздің көлік жүйесін әлемдік көлік жүйесіне қосу, транзиттік әлеуетті тиімді пайдалану және оны дамыту қарастырылған. Стратегияда ішкі су көлігі саласында қолданыстағы бағыт Павлодар-Омбы болып табылатыны, ал Ертіс бойынша Қытайға өтпелі кеме қатынасы қазіргі уақытта жоқ екендігі, сондай-ақ Қытай тарапымен мәселені саяси реттеу қажеттілігі атап өтілген.

Көлік стратегиясының мерзімі аяқталғанына қарамастан, оның тапсырмалары мен бағыттары әлі де өзекті болып қала береді [5].

Инфрақұрылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасында Ертіс өзенінің транзиттік келешегі де көрсетілген. Бағдарламада ішкі су көлігінің транзиттік әлеуетін дамыту мүмкіндіктерін Ресей мен Қытайдағы су көлігінің даму перспективаларын ескере отырып қарастырған жөн екендігі атап өтілген. Сондай-ақ, Ертіс өзені бойынша су көлігі қатынасын одан әрі дамыту, оның ішінде транзиттік және экспорттық жүктердің көлемін ұлғайту үшін алғышарттар жасау талап етілетіні хабарланған. Ертіс өзенінің су жолдарымен жүк ағындарын ауыстырып тиеу бойынша Ресей және Қытай тараптарымен меморандумдар жасасу іргелі құжат бола алады. Бұл құжат одан әрі пысықтау арқылы үшжақты бірлескен кәсіпорын құруға ықпал етуі мүмкін.

Осылайша, трансшекаралық өзендердің транзиттік әлеуетін пайдалану арқылы су саясатын жүзеге асырудың құқықтық негізі бұрыннан қалыптасқан. Бірақ қазіргі уақытта Ертіс бағытын Арктикаға дейін бұруға көмектесетін кешенді бағдарлама әзірленуі керектігі сөзсіз.

2019 жылы Еуразиялық Экономикалық Одақ (ЕАЭО) шеңберінде қол қойылған кеме қатынасы туралы келісімнің арқасында қазақстандық тасымалдаушылар өзен тасымалдарын Обь-Ертіс бассейніне дейін кеңейту мүмкіндігіне ие болды. ЕАЭО периметріндегі сауда жолдарын әртараптандыруға бағытталған маңызды мәселелердің бірі - Кеме қатынасы туралы келісімнің күшіне енуі үшін қажетті құжаттарды қабылдау. Премьер-Министрдің орынбасары – сауда және интеграция министрі Серік Жұманғарин атап өткендей, кеме қатынасы туралы келісімді іске асыру Ресейдің ішкі су жолдары арқылы өтуге келісім алу мерзімін 6 айдан 10 күнге дейін қысқартуға мүмкіндік береді [6].

Қазақстан үшін бүгінгі таңда Ертіс өзенін арктикалық бағытқа, Орталық Азия өңірінің мемлекеттері үшін мүмкіндіктер ашатын Солтүстік теңіз жолының трассаларына шығу үшін пайдалану стратегиялық маңызды. Қазір ең өзекті жұмыстардың бірі Ресей мен Қазақстан арасындағы өзен көлігімен жүк тасымалдау үшін өзеннің әлеуетін пайдалану, сондай-ақ Қытайға шығу болып табылады (1-сурет).

Географиялық тұрғыдан алғанда, бұл өзен жүйесі біздің елімізді Солтүстік Мұзды мұхитпен және жалпы Арктикамен байланыстырады. Өзен және теңіз инфрақұрылымын дамытудың жеткілікті деңгейі кезінде Қазақстан эндогендік сауда тарифінен құтыла алар еді. Мұндай перспектива Қазақстан Республикасының әлеуетті сауда, өнеркәсіптік және неғұрлым кең

экономикалық дамуы үшін зор мүмкіндіктер берер еді.

1-сурет. Обь-Ертіс өзен жүйесі және Солтүстік теңіз жолы [7]

Ертіс бассейнінде Қытай шекарасынан Ресей шекарасына дейінгі 1,7 мыңнан астам километр су жолы бар, оның ішінде Шығыс Қазақстан және Абай облыстары бойынша – 1 мың километрден сәл астам, Павлодар облысы бойынша – 600-ге жуық километр. Ертіс өзенінің ұзындығы 4 мың километрден асады, ал Обь өзенімен бірге – шамамен 5 400 километрді құрайды. Ертіс Қытай мен Моңғолия жерленінен бастау алып, одан әрі Ханты-Мансийск маңындағы Обь өзеніне келіп құйылады. Одан әрі ҚХР, Шығыс Қазақстан, Абай және Павлодар облыстары (Қазақстан Республикасы), Омбы, Тюмень облыстары, Югра (Ресей Федерациясы) жерлері арқылы ағады [8].

Ертістің трансшекаралық учаскесіндегі навигациялық маусым 6 айдан асады, бұл өзен бойымен жүк тасымалдау көлемін ұлғайтуға мүмкіндік береді. Бірақ навигацияның әртүрлі кезеңдерінде Ертіс жолының нақты өлшемдерін анықтау қажет.

Ертіс арқылы Қазақстан Ресей Федерациясының Түмен және Омбы облыстарымен байланысты, ал ел ішінде Павлодар, Абай және Шығыс Қазақстан облыстары арасында байланыстар жүзеге асырылуда. Ертіс өзенінің бассейнінде үш кеме шлюзі пайдаланып, соның арқасында Ертіс өзені бойынша навигация жүзеге асырылуда. Шүлбі, Бұқтырма және Өскемен кеме қатынасы шлюздері Ертіс бассейніндегі су көлігінің негізгі стратегиялық объектілері болып табылады және гидротехникалық құрылыстардың

Жоғарғы-Ертіс каскадымен бірге су қоймаларында шамамен 50 млн. км² суды ұстап тұруды қамтамасыз етеді [9].

Павлодар өзен порты Ертіс бассейніндегі негізгі порт болып табылады. Тасымалдаушылар ретінде келесі қазақстандық және ресейлік ұйымдар қызмет көрсетеді: «Нуркас ПВ» ЖШС, «Павлодарлық өзен порты» АҚ, «Алтайимпорт» ЖШС, «Иртыштранс» ЖШС, сондай-ақ ресейлік кеме иелері. Жүктердің негізгі номенклатурасы: балық, қиыршық тас, құм-қиыршық тас коспасы, құм, көмір, әлеуметтік жүктер [8].

«Ертіс су жолдары кәсіпорны» РМҚК Ертіс өзенінің бассейнінде кеме қатынасы қауіпсіздігін және кеме қатынасы шлюздерін ұстауды қамтамасыз етеді.

Соңғы жылдары тасымалдау деңгейінің төмендеуіне және экономикалық дағдарысқа байланысты Ертіс порттарында жүктерді қайта өңдеу көлемі күрт қысқарды. Порт шаруашылығын қалпына келтіруге және жаңартуға бөлінетін қаражаттың үнемі болмауы негізгі құралдардың физикалық және моральдық тозуына әкелді. Осыған байланысты өзен көлігіндегі негізгі міндет Ертіс бассейнінің көлік флоты мен жағалау инфрақұрылымын қалпына келтіру болып табылады.

Ертіс бағытының Арктикаға қол жеткізуінің кілті - Ресейдің Ямало-Ненец ауданын дамытуы. Атап айтқанда, Об шығанағындағы Сабетта портының дамуы Қар теңізіне және Солтүстік Мұзды мұхитқа қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мұндай көлік дәлізі, сайып келгенде, Қазақстан Еуразиядан теңізге шығу үшін қажет инфрақұрылымдық және әлемдік нарықтық серпініне ықпал етуі тиіс. Сабетта порты Оңтүстік Тамбей газ конденсаты кен орнына қызмет көрсету және көмірсутектерді Ямалдан Шығыс Азияға жөнелту үшін салынған. Порт ең алдымен табиғи газды сұйылту және оны тасымалдау үшін жасалғанымен, сонымен қатар мұнда мультимодальды контейнерлік жүк тасымалдау қуаттары дамып келеді.

Сабеттадағы тасымалдау портының тиімділігі қазақстандық экономика мен сауданың ашық теңізге шығуы үшін жүк тек Сабетта портына жетуі керек деген болжам бар. Батыс Сібір жазығындағы аймақтық ресейлік билік қазірдің өзінде Ямал-Ненец плацдармынан шығатын ішкі су жолдарын дамытуда. Осы континентальды өзен көлігі жүйесімен интеграция біздің елімізге өміршең және перспективалы теңіз бағытын құруға мүмкіндік береді [10].

Қазір Қазақстан мен Ресей арасындағы өзен тасымалы негізінен Павлодар-Омбы бағытында дамыған. Өзен бойымен экспортқа құрылыс құмы, әр түрлі қиыршық тас және техникалық тұз, импортқа орман материалдары әкелінеді. Келешекте контейнерлік тасымалдау, мұнай құю және ауыл шаруашылығы жүктерінің бағытын дамыту, жолаушылар және туристік су маршруттарын ұйымдастыру қарастырылады.

Қазақстан мен Ресей арасындағы екіжақты құқықтық база қазірдің өзінде бар екенін атап өткен жөн. Шарттық база Семей, Павлодар және Омбы арасындағы өзен тасымалының көлемін оңай ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Ертіс дәлізінің Қазақстан үшін орындылығы мен пайдасы 2016 жылы Оңтүстік Кореядан Солтүстік теңіз жолы арқылы екі ірі рейс жасалған кезде дәлелденді. Бұл Қазақстан үшін СТЖ бойынша алғашқы жүк Жапон теңізінің жағасында және Оңтүстік Кореяның кеме жасау орталығына жақын орналасқан ірі порт – Ульсан қаласында басталды. «Ульсан-Павлодар» бағытының жалпы ұзындығы шамамен 14 мың километрді құрады, оның ішінде Обь және Ертіс бойынша 2 мыңға жуық.

Павлодар мұнай-химия зауытына ауыр жабдықты жеткізу екі кезеңнен тұрды: алдымен баржа Сабетта портынан Омбыға жүк тасымалдады, одан әрі оны қайта тиіп, Павлодар қаласына жөнелтті. ПМХЗ-ға жеткізілген екі гидротазарту реакторының массасы тиісінше 527 және 550 тоннаны құрады.

Бұл «өзен-мұхит» көлік бағытының ерекшелігі мен тартымдылығы - өте ауыр габаритті қондырғылар мен зауыттық жабдықтар мен әртүрлі машиналар сияқты жүктерді TEU стандартының контейнерлік жүктерінде жеткізу мүмкін еместігі [11].

Өз тарихының көп бөлігінде Қазақстанның экспорттық және көліктік мүмкіндіктері белгілі бір дәрежеде Ресейдің экономикалық дамуына, инвестицияларына және геосаяси жағдайына байланысты болды. Мұның бәрі республиканың арктикалық стратегиясының қазіргі жағдайына да қатысты. Біздің еліміздің арктикалық бағытқа деген ұмтылысы Ресейдің Сабетта портына салған инвестициясы және оның логистикалық торапқа айналуы, Сабеттадан Омбыға дейінгі өзен жолының сенімділігі, Солтүстік теңіз жолы бойынша Ресей-Қытай транзиттік ынтымақтастығы сияқты айнымалыларға байланысты.

Егер Омбы-Сабетта - Солтүстік теңіз жолы бағыты Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азиядан жүктерді тасымалдауда өзінің тиімділігін көрсетсе, онда Омбыдан Павлодар мен Семей бағыттарын дамыту тек уақыт мәселесі болады.

Ертіс бағыты бойынша солтүстікке контейнерлік тасымалдау мүмкіндіктері біздің республикамызды Арктикаға қол жеткізе отырып, теңіз мемлекетіне айналдыра алады. Егер осы дәлізді іске асыру және дамыту мүмкін болса, онда Қазақстан үшін Азия мен Еуропа нарықтары, сондай-ақ бүкіл әлемдік мұхит ашылады.

Айта кету керек, негізгі пайда тек Қазақстанда ғана емес, сонымен бірге Ресей сауда кемелерін және көршілермен экономикалық байланыстарды дамыта отырып, пайда көре алады. Ресей Федерациясының белгілі бір аймақтары үшін трансшекаралық өзендер арқылы бізбен сауда жасау өз еліндегі аймақтарға қарағанда маңыздырақ және тиімді болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта Ресей мен Қазақстанның өңірлік билігі — Омбы және Павлодар облыстарының күн тәртібінде тұрған Ертісте жаңа жүк өзен портын салу мүмкіндігі бар. Омбы инвесторлары құрылысқа шамамен 1,25 миллион АҚШ долларын бөліп, айлақ қабырғасының құрылысын қаржыландыруға дайын екендіктерін мәлімдеді. Экономистердің бағалауы бойынша, салынған порт экспедиторларға шығындарды 30% қысқартуға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта Қазақстанға Ресейден өзен көлігімен орман және ағаш материалдары жеткізіледі, ал экспортқа тұз, қиыршық тас және құм-қиыршық тас қоспалары тасымалданады. Ертіс бойынша жүк тасымалдаудың жылдық көлемі 150 мың тоннадан асады [12].

Павлодар өзен порты басшысының орынбасары Төлеген Құлжанов атап өткендей, Ертісті пайдалану перспективалары өте зор – Қазақстан мен Қытай арасында жүктерді тасымалдауды жолға қою перспективалары бар. Қытайлық кәсіпкерлер тарапынан мұндай жобаларға жоғары қызығушылық байқалады.

Осыған байланысты Қытайдың аймақтағы рөлі жаңа және қосымша элементі болады. Обь-Ертіс өзен жүйесі уақыт өте келе Арктика мен Орталық Азия Жібек жолын байланыстыратын байлам мен көпірге айналуы мүмкін. Ол үшін «Бір белдеу, бір жол» бастамасы аясында Еуразия арқылы инфрақұрылымды дамыту және жаңа Жібек жолын құру қажет.

Осылайша, Обь-Ертіс өзен жүйесінің, Сабетта портының сұйытылған табиғи газды жеткізумен және жыл бойы ашық болып қалатын Солтүстік теңіз жолының кеме қатынасы жолдарымен дамуы Қазақстанның ЕО және Азиямен мультимодальды саудасы үшін болашақ перспективаларды ашады [13].

Қорытынды

Теңізге шыға алмайтын Қазақстан ірі Обь-Ертіс өзен жүйесіне қол жеткізудің арқасында жаңа көлік бағыттарын дамытуға күш салуда. Бұл күш-жігер Қазақстанға Азия мен Еуропадан тауарларды экспорттауға да, импорттауға да мүмкіндік береді. Қазақстан осы жаңа сауда бағыттары бойынша контрейлерлік тасымалдар мен арктикалық кеме қатынасының белсенді өсуінен пайда көруі қажет.

Обь-Ертіс транзиттік бағытын іске асыру ішінара Ресейдің Сабетта портын ғана емес, сонымен бірге қазақстандық Павлодар мен Семей порттарын Ресей өзен жүйесіне қосуға мүмкіндік беретін бағытпен байланысты өзен инфрақұрылымын одан әрі дамытуды жалғастыратынына байланысты болады.

Айта кету керек, Ертіс бағыты Жайық-Каспий бассейніндегі қолданыстағы бағытты алмастырмайды. Бүгінде Қара теңіздегі порттардан қазақстандық порттарға дейінгі жүктер Еділ-Донск кеме қатынасы арнасы арқылы транзитпен жеткізіледі.

Қолданыстағы өңірлік және екіжақты сауда келісімдері мен ынтымақтастық қазақстандық Павлодар мен Семей қалалары мен Ресейдің Омбы арасындағы Ертіс арқылы тауар айналымының өсуіне ықпал ететін болады. Айта кету керек, Қазақстан мен Ресей 2015 жылы күшіне енген Еуразиялық экономикалық одағының (ЕАЭО) мүшелері, сондай-ақ елдер Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы шеңберінде байланысады. 2012 жылдан бастап екі ел кеме жолдарын тереңдету және техникалық қызмет көрсету, сондай-ақ айлақтарды және порт инфрақұрылымын салу және жөндеу саласында ынтымақтасады.

Ресей арқылы арктикалық бағыттың дамуын ұзақ мерзімді перспективада қарастыру қажет. Бұл, ең алдымен, халықаралық қатынастар жүйесінің өзгеруіне және геосаяси жағдайдың өршуіне байланысты. Қазақстан халықаралық аренадағы қақтығыстан кейінгі кезеңде Ертіс арқылы солтүстікке қарай жаңа транзиттік дәлізді толыққанды іске асыру үшін жағалау инфрақұрылымын, порт құрылыстарын және құқықтық базаны дайындауы қажет.

Қауіпсіздік пен экономикалық байланыстар саласындағы Қазақстан-Ресей байланыстары күшті болғанымен, болашақ Мәскеу билігі Қазақстанның амбициясын қаншалықты және қандай шарттарда қолдайтынын әлі де көре жатармыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Инфрақұрылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған "Нұрлы жол" мемлекеттік бағдарламасы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>. (қаралған күні: 12.10.2022)
2. МИИР РК сообщает об открытии навигации 2022 года на внутренних водных путях // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid/press/news/details/371803?lang=ru>. (қаралған күні: 13.10.2022)
3. Новая нацкомпания и новый вуз. Что предлагает госпрограмма управления водными ресурсами до 2030 года? // URL: <https://informburo.kz/stati/novaya-nackompaniya-i-novyyu-vuz-cto-predlagaet-gosprogramma-upravleniya-vodnymi-resursami-do-2030-goda.html>. (қаралған күні: 13.10.2022)
4. Внутренний водный транспорт (Статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан) // URL: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/18/statistic/7>. (қаралған күні: 19.10.2022)
5. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі көлік стратегиясы туралы» Жарлығының жобасы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P050000075>. (қаралған күні: 19.10.2022)
6. Казахстан предлагает принять соглашение о судоходстве в рамках ЕАЭС // URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/kazakhstan-predlagaet-prinyat-soglashenie-o-sudohodstve-v-ramkah-eaes>. (қаралған күні: 20.10.2022)
7. Обь-Ертіс өзен жүйесі және Солтүстік теңіз жолы/ The Ob'-Irtyshev river system and the Northern Sea Route // URL: <https://www.highnorthnews.com/en/kazakhstan-looks-arctic-new-trade-route>. (қаралған күні: 22.10.2022)
8. ЕЭК ООН. Конкурентоспособность логистики и транспорта в Республике Казахстан // URL: https://unece.org/DAM/trans/publications/Report_-_Kazakhstan_as_a_transport_logistics_centre_Europe-Asia_RU.pdf. (қаралған күні: 24.10.2022)
9. Капитальный ремонт судоходных шлюзов в Восточно-Казахстанской области – на контроле // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid/press/news/details/67696?lang=ru>. (қаралған күні: 23.10.2022)
10. Казахстан как арктическое государство и морская держава // URL: <http://casp-geo.ru/kazakhstan-kak-arkticheskoe-gosudarstvo-i-morskaya-derzhava/>. (қаралған күні: 19.10.2022)
11. Из степи в Арктику: Казахстан получил шанс стать морской державой // URL: <https://365info.kz/2019/01/iz-stepi-v-arktiku-kazakhstan-poluchil-shans-stat-morskoj-derzhavoj>. (қаралған күні: 19.10.2022)
12. Новый порт на Иртыше с потенциалом доставки в Китай и Арктику // URL: <https://sf-logist.ru/news/novyy-port-na-irtyshe-s-potencialom-dostavki-v-kitay-i-arktiku>. (қаралған күні: 25.10.2022)
13. Landlocked Kazakhstan Seeks To Connect With The Arctic Ocean To Provide Sea Port Trade Access // URL: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2022/01/20/landlocked-kazakhstan-seeks-to-connect-with-the-arctic-ocean>

REFERENCES:

1. Infraqurylymdy damytudyn 2020 - 2025 zhyldarga arnalgan «Nurly zhol» memlekettik bagdarlamasy [State program of infrastructure development «Nurly Zhol» for 2020-2025] // «Adilet» Qazaqstan Respublikasy normativtik quqyqtyq aktelerinin apparattyq-quqyqtyq zhuiesi. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>. (Accessed: 12.10.2022.)
2. MIIR RK soobshchaet ob otkrytii navigatsii 2022 goda na vnutrennikh vodnykh putyakh [MIID RK announces the opening of navigation in 2022 on inland waterways] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid/press/news/details/371803?lang=ru>. (Accessed: 13.10.2022.)
3. Novaya natskompaniya i novyi vuz. Chto predlagaet gosprogramma upravleniya vodnymi resursami do 2030 goda? [A new national company and a new university. What does the state water resources management program offer until 2030?] // URL: <https://informburo.kz/stati/novaya-nackompaniya-i-novyy-vuz-chto-predlagaet-gosprogramma-upravleniya-vodnymi-resursami-do-2030-goda.html>. (Accessed: 13.10.2022.)
4. Vnutrennii vodnyi transport (Statisticheskie dannye Byuro natsional'noi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan) [Inland water transport (Statistical data of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics)] // URL: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/18/statistic/7>. (Accessed: 19.10.2022.)
5. Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin «Qazaqstan Respublikasynyn 2020 zhyлга deiingi kolik strategiyasy turaly» Zharlygynyn zhabasy [The draft of the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan «On the transport strategy of the Republic of Kazakhstan until 2020»] // «Adilet» Qazaqstan Respublikasy normativtik quqyqtyq aktelerinin apparattyq-quqyqtyq zhuiesi. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P050000075_. (Accessed: 19.10.2022.)
6. Kazakhstan predlagaet prinyat' soglashenie o sudokhodstve v ramkakh EAES [Kazakhstan proposes to adopt an agreement on shipping within the framework of the EAEU] // URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/kazakhstan-predlagaet-prinyat-soglashenie-o-sudokhodstve-v-ramkah-eaes>. (Accessed: 20.10.2022.)
7. The Ob'-Irtys' river system and the Northern Sea Route // URL: <https://www.highnorthnews.com/en/kazakhstan-looks-arctic-new-trade-route>. Accessed: 22.10.2022.
8. EEK OON. Konkurentosposobnost' logistiki i transporta v Respublike Kazakhstan [UNECE. Competitiveness of logistics and transport in the Republic of Kazakhstan] // URL: https://unece.org/DAM/trans/publications/Report_-_Kazakhstan_as_a_transport_logistics_centre_Europe-Asia_RU.pdf. (Accessed: 24.10.2022.)
9. Kapital'nyi remont sudokhodnykh shlyuzov v Vostochno-Kazakhstanskoi oblasti – na kontrole [Overhaul of shipping locks in the East Kazakhstan region is under control] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid/press/news/details/67696?lang=ru>. (Accessed: 23.10.2022.)
10. Kazakhstan kak arkticheskoe gosudarstvo i morskaya derzhava [Kazakhstan as an Arctic State and a Maritime Power] // URL: <http://casp-geo.ru/kazakhstan-kak-arkticheskoe-gosudarstvo-i-morskaya-derzhava/>. Accessed: 19.10.2022.
11. Iz stepi v Arktiku: Kazakhstan poluchil shans stat' morskoi derzhavoi [From the steppe to the Arctic: Kazakhstan got a chance to become a maritime power] // URL: <https://365info.kz/2019/01/iz-stepi-v-arktiku-kazakhstan-poluchil-shans-stat-morskoj-derzhavoj>. (Accessed: 19.10.2022.)
12. Novyi port na Irtyshe s potentsialom dostavki v Kitai i Arktiku [A new port on the Irtys' with the potential for shipping to China and the Arctic] // URL: <https://sf-logist.ru/news/novyy-port-na-irtyshe-s-potencialom-dostavki-v-kitay-i-arktiku>. Accessed: 25.10.2022.
13. Landlocked Kazakhstan Seeks To Connect With The Arctic Ocean To Provide Sea Port Trade Access // URL: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2022/01/20/landlocked-kazakhstan-seeks-to-connect-with-the-arctic-ocean-to-provide-sea-port-trade-access/>. (Accessed: 21.10.2022.)

Карлыгаш Нугманова¹, Эльмира Кагазбаева², Шынар Сейтнур³

¹«Шығыс-Батыс» халықаралық геосаяси болжау орталығының президенті,
саяси ғылымдар докторы
e-mail: politassoc@mail.ru
(Астана, Қазақстан)

²Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ профессоры, саяси ғылымдар кандидаты
e-mail: Kagazbaeva.e@gmail.com

³Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ оқытушысы
e-mail: Shinar.askarovna@mail.ru
(Алматы, Қазақстан)

САНДЫҚ БАҚ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Андатпа. Жақын болашақта сандық бұқаралық ақпарат құралдары кез келген мемлекет үшін ақпараттың негізгі әрі бастапқы көзі болады, демек бұл ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үдерісінде сандық бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі елеулі болмақ екенін білдіреді. Қазақстан Республикасындағы сандық БАҚ маңызды саяси ресурсқа айналуға. Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігіне төнетін қауіп трансұлттық желі және жаңа медиа болып табылады. Олардың кейбіреулері тіпті бұқаралық ақпарат құралдары жүйесінде деструктивті салдарға алып келеді. Аталмыш зерттеудің мақсаты - Қазақстан Республикасында жаңа медианы дамыту саласындағы негізгі үдерістерді талдау болып табылады.

Авторлар медиа кеңістік субъектілері саяси үдерістің белсенді қатысушыларына айнала отырып, саяси шындықты құрастырудың құралы болады деген қорытындыға келеді. Сандық БАҚ-тың ресурстық әлеуеті бірінші кезекте азаматтардың, содан кейін азаматтар мен биліктің өзара іс-қимылы үшін алаңдар құруға, адами әлеуетті тартуға бағытталған технологияларды дамытуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: сандық БАҚ, әлеуметтік желі, ақпараттық қауіпсіздік, қызығушылықтар, байланыс, азаматтық қоғам.

Карлыгаш Нугманова, Эльмира Кагазбаева, Шынар Сейтнур ЦИФРОВЫЕ СМИ КАК ФАКТОР ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В ближайшей перспективе цифровые средства массовой информации станут основными первоисточниками информации для

населения любого государства, следовательно, роль цифровых масс медиа в процессе обеспечения информационной безопасности будет значительной. Цифровые СМИ в Республике Казахстан становятся важным политическим ресурсом. Угрозу информационной безопасности Казахстана представляют транснациональные сетевые, новые медиа, некоторые из которых приводят в системе средств массовой информации к деструктивным последствиям. Цель данного исследования – проанализировать основные тенденции в сфере развития новых медиа в Республике Казахстан.

Авторы приходят к выводу, что субъекты медиа пространства становятся активными участниками политического процесса и выступают инструментом конструирования политической действительности. Ресурсный потенциал цифровых СМИ позволяет создать площадки для взаимодействия, в первую очередь граждан между собой, а затем граждан и государственной власти, развить технологии, направленные на привлечение человеческого потенциала.

***Ключевые слова:** цифровые СМИ, социальные сети, информационная безопасность, интересы, коммуникация, гражданское общество.*

Karlygash Nugumanova, Elmira Kagazbaeva, Shynar Seitnur **DIGITAL MEDIA AS A FACTOR OF INFORMATION SECURITY IN** **KAZAKHSTAN**

Abstract. In the near future, digital mass media will become the main primary sources of information for the population of any state, therefore, the role of digital mass media in the process of ensuring information security will be significant. Digital media in the Republic of Kazakhstan are becoming an important political resource. The threat to the information security of Kazakhstan is posed by transnational network, new media, some of which lead to destructive consequences in the media system. The purpose of this study is to analyze the main trends in the development of new media in the Republic of Kazakhstan.

The authors come to the conclusion that the subjects of the media space become active participants in the political process and act as a tool for constructing political reality. The resource potential of digital media makes it possible to create platforms for interaction, primarily between citizens, and then citizens and state power, to develop technologies aimed at attracting human potential.

***Keywords:** digital media, social networks, information security, interests, communication, civil society.*

Кіріспе

Ұсынылып отырған ғылыми мақаланың өзектілігі келесідей факторларға негізделді: біріншіден, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі сандық бұқаралық ақпарат құралдарының ролін ғылыми талдаудың қажеттілігімен;

екіншіден, қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдарының қызметі көп жағдайда мемлекеттің мүдделерімен немесе ірі медиа-холдингтердің меншік иелерімен анықталады, бұл өз кезегінде ұсынылатын ақпараттың сенімділігі мен сапасына күмән келтіртеді. Үшіншіден, сандық медиа көптеген адамдардың, әсіресе жастардың қызығушылығын тудырады. Оның ақпаратқа жылдам қол жетімділігі, адамдар арасында жылдам байланыс орнату, қарым-қатынас пен бизнесті дамыту мүмкіндігі, сонымен қатар басқа да қосымша артықшылықтары пайдаланушылардың көпшілігінің назарын аудартады.

Медиялық кеңістік ақпараттық кеңістіктің бір бөлігі. Ол қоғамға ақпарат беру өкілеттіктері мен құқықтарын субъектілер арқылы беретін бұқаралық ақпаратты тарату саласы болып табылады. Сондай-ақ, бүгінгі таңда медиа кеңістік саяси және әлеуметтік әлеуеті зор саясаттың институционалдық мәртебесіне ие көпфункционалды саяси және әлеуметтік институт болып саналады.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу салыстырмалы-саяси және жүйелі талдау әдістеріне негізделген. Бұл сандық бұқаралық ақпарат құралдарының Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігіне деген ықпалы мен рөлін анықтауға мүмкіндік берді. Жағдайға ашық дерек көздерден, интернет-ресурстардан, БАҚ-тардағы мақалалардан, ғылыми жарияланымдардан дескриптивті талдау жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері

Сандық бұқаралық ақпарат құралдарын зерттеушілер жиі онлайн БАҚ немесе ғаламторлық БАҚ деп те атайды. Шын мәнінде олар жаңа медиа деген кең ұғымның бір бөлігі болып табылады. Ал бұл «жаңа медиа» (ағылш. new media) ұғымын ғылыми айналымға 1991 жылы американдық зерттеуші Р.Нойман енгізген [1, 516.].

Сандық бұқаралық ақпарат құралдарының дамуы тыңдаушылар мәртебесі өзгерген кезде ақпараттық қоғамның жаһандық өзгерістеріне әкелді: ақпаратты тұтынатын азамат бір мезгілде ақпаратты тұтынушы да, өндіруші де болды. Американдық ғалым Э. Тоффлер өзінің «Үшінші толқын» кітабында алғаш рет «просьюмер» (ағылш. prosumer) деген ұғымды қолданады, бұл өндіруші мен тұтынушының бір адам екенін білдірген [2, 76 б.]. Аталмыш ұғым сандық БАҚ қызметінің даму бағытын көрсетеді. Бір қызығы, просьюмерлер сандық бұқаралық ақпарат құралдарының ақпараттық материалдарын таратумен айналысады, әлеуметтік-креативтік атқарымды орындайды, ақпараттық контенттің медиа сыншысы ретінде әрекет етеді, сонымен қатар осы ресурсқа жеке баға бере алады [3, 75 б.].

Қазіргі кезеңдегі негізгі саяси акторлар қоғамдық тәртіп үдерісіне енгізілген әлеуметтік желілер болып табылады. Желілік қоғамдастық - бұл интерактивті орта, онда қоғамдық пікірді қалыптастыруға әсер ететін әлеуметтік желілер мен блогосфера пайдаланушылары арасында ақпарат алмасу орын алады, сондай-ақ саяси шешімдер қабылдауға ықпал ететін саяси

желілік қоғамдастықтардың жаңа топтары мен қарсы топтары құрылады. Бұл платформаларда саяси диалог және талқылау ұйымдастырылады [4, 207 б.].

Ресейлік ғалымдар А.Э. Гапич пен Д.А. Лушников әлеуметтік желілердің ерекшелігі ақпараттың әлсіз байланыстар арқылы, яғни бейтаныс және таныс емес адамдар арқылы таратылуымен байланысты деп есептейді [5, 45 б.]. Ал америкалық ғалым М. Грановеттер «Әлсіз байланыстар күші» еңбегінде әлеуметтік желілерді ашатын ұтқырлықты дамыту мүмкіндіктерін көрсетті. Ғалым әлсіз байланыстары бар адамдар аз байланысқа ие болғандықтан, ақпарат пен мүмкіндіктер күшті байланыстарға қарағанда әлсіз байланыстар арқылы тезірек беріледі деп тұжырымдады. «Яғни әлсіз байланыстар көпір іспеттес, алайда олардың ұшы-қиыры көрінбейді және қайда апаратыны белгісіз» [6]. Қазіргі кезеңде әлеуметтік желілер азаматтық қоғамның да, мемлекеттік құрылымдардың да қайнар көзі болып табылатыны сөзсіз. Бүгінгі күні кез келген елдің мәселесі, тіпті ең қуатты мемлекеттердің де бақылауынан тыс оқиғалардың көбеюі. Сондықтан корпорациялар мен үкіметтік емес ұйымдардан бастап қылмыскерлерге дейінгі жеке тұлғалар мен жеке ұйымдар әлемдік саясатта тікелей рөл атқара алады.

Ғаламтордың кең таралуы ақпарат тұтынушыларына жаңалықтарды шығару тетіктерін ғана емес, оны тарату платформасын да пайдалануға мүмкіндік берді [7, 610 б.]. Американдық зерттеуші Б. Солис өз назарын әлеуметтік медианың технологиялық жағына қарай аудара отырып: әлеуметтік желілердің кең тараған түрі - пайдаланушылардың жаңалықтарды, ақпараттарды және мазмұнды ашу, оқу және түсіндіру тәсілдері деп санады. Бұл монологтарды (біреуден көпшілікке) диалогқа (көпшіліктен көпшілікке) айналдыратын әлеуметтік элементтер мен озық технологиялардың бірігуі [8, 19 б.]. Сонымен бірге, испандық әлеуметтанушы М. Кастельс әлеуметтік медидағы өзара әрекеттестікке бұқаралық өзін-өзі байланыстырудың жаңа түрі ретінде анықтама берді [3, 74 б.].

Бұқаралық ақпараттың даму тарихындағы негізгі тренд сандық жүйеге көшу тренді болып табылатынын атап өткен жөн. Егер бастапқы кезеңде БАҚ-ты мемлекет иелігінен алу мен тәуелсіз медиа құру үдерісі жүрсе, екінші кезеңде медиа ұйымдар іріленіп, холдингтер құрылды. Қазіргі кезеңде медиа кеңістікті сандық жүйеге көшірудің белсенді үдерісі жүріп жатыр, мультимедиялық журналистика дамып келеді. Қоғамдық пікірді қалыптастыру үдерісіне блогерлер де белсене қосылды. Сондай-ақ теледидар мен радио, тіпті дәстүрлі газеттер де онлайн форматқа белсенді түрде көшті. Сондай-ақ, әлеуметтік желілер мен мессенджерлер бүгінде ақпараттың негізгі жеткізушісіне айналуға [9, 72 б.].

Егер дәстүрлі БАҚ әдетте тыңдаушылармен қарым-қатынасын тік қарым-қатынас үлгісінде құрса, ғаламтордың пайда болуымен қарым-қатынас моделі өзгеріп, көлденең (веб-сайттар, пікірлер, блогтар, форумдар және т.б.) пішінге ие болды.

1. Ұлттық қауіпсіздіктің дәстүрлі тұжырымдамасы қорғаныс пен қауіпсіздік күштерін құруға, қару-жарақ жүйелерін жинақтауға шоғырланған болатын, оларды өз кезегінде мемлекет жауларға қарсы әрекет ету және

оларды жеңу үшін пайдалануы мүмкін [10]. Бұл түсінік Джон Эдвин Мроздың ұлттық қауіпсіздікті «зиянды қауіп-қатерлерден салыстырмалы еркіндік» ретінде тұжырымдамалаған көзқарасына әсер еткен болуы керек [11]. Ресейлік зерттеуші А.И. Поздняков ұлттық қауіпсіздікті аксиологиялық тәсілмен анықтайды. Сонымен қатар оны ұлттық құндылықтарды, ұлттық меншікті елеулі залалдардан қорғау деп айқындайды [12]. 1962 жылы «қауіпсіздік объективті мағынада алынған құндылықтарға қауіп-қатердің болмауымен, субъективті мағынада бұл құндылықтарға шабуыл жасалады деген қорқыныштың болмауымен анықталатынын атап өткен ұқсас көзқарастарды А. Уолферс те ұстанған» [13].

Ақпараттық дәуір жағдайында ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды тетіктерінің бірі ақпараттық қауіпсіздік болып табылады. Көптеген дамыған елдерде ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен күштік құрылымдар, оның ішінде Қорғаныс министрлігі айналысады. Ақпараттық салада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ақпараттық-психологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты. Ақпараттық-психологиялық соғыс теориясында объектілердің бірі «рухани құндылықтар» болып табылса, ал бұқаралық мәдениет үлгілерін насихаттау объектіні зақымдау құралы болып табылады. Деструктивті ақпаратты жеткізу арналары масс-медиа бола алады. Қазіргі кезеңде ақпараттық қауіпсіздік ұғымы кеңейіп, электрондық коммуникация, цифрлық БАҚ және тұтастай алғанда кибер кеңістік саласына таралады.

Қазіргі ақпараттық қоғамда тікелей емес, «жасырын» басқару технологияларын зерделеу неғұрлым өзекті болып отыр. Бұқаралық ақпарат құралдары қоғамдық санаға ақпараттық-коммуникациялық әсер етудің негізгі құралына айналууда. БАҚ саяси мәдениетке ғана емес, саяси идеологияға да әсер ететін қуатты күш ретінде пайдаланылуы мүмкін. Қазіргі кезеңде медиа кеңістікке қоғам мен мемлекеттік құрылымдардың сыртқы және ішкі ақпараттық және коммуникациялық байланыс арналары кіреді. Атап айтқанда, оларға бұқаралық ақпарат құралдары жүйесін, баспасөз, радио хабарларын тарату, теледидар, сонымен қатар, әлбетте, интернетті жатқызуға болады. Ішкі байланыс арналарына меншікті компьютерлік желілер, интерактивті дерекқорлар, сайттар және басқалар жатады.

Медиялық кеңістік ақпараттық кеңістіктің бір бөлігі болып табылады және қоғамға ақпарат беру өкілеттіктері мен құқықтары берілген субъектілер тарататын бұқаралық ақпарат құралдарының таралу саласы болып табылады. Сондай-ақ, бүгінгі таңда медиа кеңістік саяси және әлеуметтік әлеуеті зор саясаттың институционалдық мәртебесіне ие көпфункционалды саяси және әлеуметтік институт болып табылады.

Қазіргі заманғы саясат уақыт өте келе оны медиа саясат ретінде сипаттайтын белгілерге ие болып келеді, сондықтан толық құқықпен медиалық кеңістікті саяси кеңістіктің бір бөлігі ретінде қарастыруға болады. Бұқаралық ақпараттық-коммуникациялық процестер саяси өмір үшін маңызды болып келеді, себебі ақпарат бүгінгі таңда маңызды ресурс және саяси субъектілердің әрекеттерінің алғышарты ретінде әрекет етеді. Ақпарат

шекарасыз, жеңіл таратылады, бұл белгілі бір мақсаттарға қол жеткізу үшін саяси салада сапалы өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді.

Демократиялық және дамыған елдерде ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы, азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл жасау мақсатында мемлекеттің одан әрі дамуы мәселелері бойынша ашық коммуникативтік алаң құрылады.

Озық демократиялық елдерде ақпараттық ресурстарды пайдалана отырып, мемлекеттің одан әрі дамуы мәселелері бойынша азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл жасау үшін коммуникативтік алаң құрылады. Э. Тоффлер биліктің генезисін зерттей отырып, оның үш түрін атап көрсетеді: «қуатқа сүйенетін сапасы төмен билік, байлыққа негізделген орташа сапалы билік, сондай-ақ білімге негізделген жоғары сапалы билік... Қазіргі әлемде билікті молайту көзі бюрократияландыру деңгейін төмендететін және мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыратын білім болып табылады» [14, 27-56 б.]. Осылайша, басқарудың ақпараттық жүйелері мен жаңа ақпараттық қоғамдағы ресурстар саяси биліктің маңызды ресурстарының бірі болып табылады.

«Бұқаралық ақпарат құралдары саясатты медиатизациялау процесінде қоғам мен мемлекеттік билікті байланыстырушы буын болып табылады, өйткені олардың арасында диалектикалық өзара байланыс пен өзара ықпалдасу орнатылады. Адамдардың тыныс-тіршілігін дамыту, жылдам техникалық және әлеуметтік-саяси прогресс, жаңа түрдің пайда болуы, саяси өмірді ақпараттандыру, осының барлығы қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың пайда болуының арқасында мүмкін болды» [15, 13 б.].

Саясатты медиатизациялау барысында ақпараттық технологияларды пайдалану және саяси институттардың қызметі бір деңгейде теріс те, оң да мәнге ие. Сөзсіз, электрондық үкіметті енгізу, мемлекеттік құрылымдарға қоғамдық-саяси мониторинг жүргізу мүмкіндігі ақпараттық технологияларды пайдаланудың оң аспектісі болып табылады. Алайда, сөз бостандығын шектеу, сананы және бұқаралық ақпарат құралдарын бақылау, мақсатты түрде жалған ақпарат беру және зорлық-зомбылықты насихаттау ақпараттық технологияларды пайдаланудың теріс салдары болып табылады.

Қазіргі кезеңде бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі мен маңызы өзгерді. Бүгінде бұқаралық ақпарат құралдары қоғамды ақпараттандыру құралы ретінде де, қоғам тарапынан биліктің қызметін бақылау тетігі ретінде де қызмет атқарады.

Қазіргі заманғы техникалық құралдарды пайдаланатын бұқаралық ақпарат құралдары халықтың жекелеген саяси оқиғаларды қабылдауына үлкен ықпал етеді. Жеке және топтық санаға жасырын әсерді компьютерлік технологиялардың көмегімен және жаһандық желі арқылы жасайды. Әдетте, дәл осы бұқаралық ақпарат құралдары халықтың саяси белсенділігінің немесе пассивтілігінің мониторингімен айналысады. Сондықтан бұқаралық ақпарат құралдары қоғамдық сананы манипуляциялаудың басты құралдарының бірі болып табылады. Жеке адамның санасына әсер етудің кең таралған әдістеріне жала жабу, фактілерді бұрмалау, маңызды фактілерді үнсіздендіру, жалған ақпаратты тарату жатады. Сондықтан да сананы айла-шарғы жасау және ақпаратты кодтау сияқты проблемалар бар. Э. Тоффлердің пікірінше, «жеке

адам кодталған, бірақ сондай-ақ алдын ала жасалған хабарлардың ұлғайып бара жатқан санын ала бастайды» [16, 25 б.].

Желілік және дәстүрлі электрондық құралдармен қатар жоғарыда аталған хабарламалар ақпараттық технологияларды енгізудің арқасында пайдаланылады. Ресейлік ғалым С.Г. Кара-Мурзаның пікірінше, сана айла-шарғысының мәнін анықтау кезінде «ой-пікірлерді бағдарламалау және масса, олардың көңіл-күйлерін, тіпті психикалық жай-күйін, айла-шарғы құралдарын меңгерген адамдарға қажетті мінез-құлықты қамтамасыз ету мақсатында жүзеге асады... Осылайша, манипуляция - адамдардың мінез-құлқын бағдарламалау арқылы оларға рухани әсер ету арқылы үстемдік ету тәсілі болып есептеледі» [17].

Қоғамда құндылық қондырғыларды қалыптастыру, «ыңғайсыз» ақпаратты таратуды шектеу немесе жасыру сияқты манипуляция әдістері қоғамдық пікір айла-шарғы болып табылады және саяси шындықта кеңінен қолданылады. Бұқаралық ақпарат құралдарының көпшілігі ақпарат беруде объективті емес, өйткені көбінесе медиа холдингтер белгілі бір бизнес және саяси құрылымдарға тиесілі. Оның үстіне журналистердің жеке және психологиялық ерекшеліктері де ақпарат беруге әсер етеді. Жұртшылық мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаты туралы, биліктің барлық тармақтарының қызметі туралы ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарының арқасында алатыны сөзсіз. Медиа арқылы алынған ақпарат азаматтардың көпшілігімен дұрыс немесе бұрыстығына байланысты тексерілмейді, сондықтан жеке адамның санасында қауымдастық және мінез-құлық таптаурындары, құндылықтар мен қондырғылар, мінез-құлық үлгілері қалыптасады, олар кейіннен жеке тұрғыда қабылданады.

Сонымен, қоғам дамуының жаһандық тренді виртуалды азаматты қалыптастыруға ықпал ететін әлемнің өзара байланысы болып табылады. Қоғамдық пікір білдіру монополиясына ие болу құқығын дәстүрлі азаматтық қоғам институттарымен қатар жаңа желілік институттар да қолдайды. Веб-технологиялар пайдаланушылармен қарым-қатынас үдерісінде қолданылады. Ғаламторды пайдаланушылардың көпшілігінде блогтар, қоғамдастықтар, күнделіктер, жаңалықтар бар, бұл оларға әлеуметтік желіде қызмет етуге және белсенді түрде әрекет етуге мүмкіндік береді. Сондықтан ғылыми қауым үшін әлеуметтік желілердің таралуы, олардың рөлі мен маңызы аса зор.

Қазіргі жағдайда бұқаралық ақпарат құралдары нағыз саяси бәсекелестік пен күрес жүріп жатқан алаңға айналды. Шетелдік зерттеушілер БАҚ-ты «төртінші билік» деп атайды, себебі олар сайлау науқандары кезінде ғана белсенділік танытып қоймай, қоғамдық пікір қалыптастырады, саяси үдерістерге қатысады.

Нәтижелерді талқылау

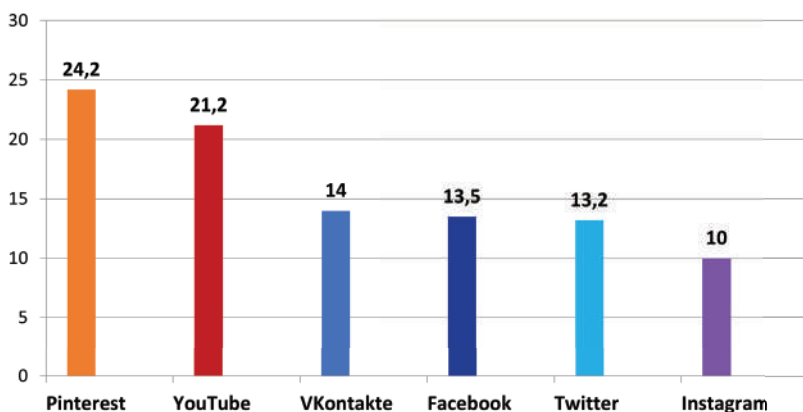
Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін мемлекет тиімді ақпараттық саясатты жүзеге асыруы қажет. 2012 жылғы 6 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 23-бабы ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі

қызметтің негізгі бағыттарын реттейді.

Қоғам мен мемлекет дамуының негізгі қайнар көзі дәл осы ақпарат болғандықтан, ал ақпараттық үдерістер елдің қызмет етуіндегі барлық ішкі және сыртқы саяси үдерістердің маңызды бөлігі болғандықтан, мемлекеттік ақпараттық саясат мақсаттар жиынтығынан тұрады. Олар бірінші кезекте ақпараттық саладағы ұлттық мүдделерді, сондай-ақ мемлекеттік билік пен қоғамның ақпараттық өзара іс-қимылын реттеу үшін мемлекет әзірлеген кешенді басқару стратегиясы мен оларды іске асыру әдістерін көрсетеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда мемлекеттік ақпараттық саясаттың бірыңғай тұжырымдамасы әлі қабылданған жоқ. Дегенмен, қазақстандық ақпараттық заңнама белсенді даму кезеңінде.

Бүгінгі таңда Қазақстанда бұқаралық ақпарат құралдарының екі түрі бар: біріншісі өзге де байланыс арнасы бар (теледидар, баспа басылымдары, радио). БАҚ-тың екінші түрі ғаламторды тындаушылармен байланыстың негізгі арнасы ретінде пайдалану. Ақпараттандырудың арқасында баламалы байланыс арналары, атап айтқанда диалогтық коммуникация пайда болды. Бұл кезде мақсатты аудитория ақпаратты біржақты түрде тұтынып қана қоймай, әлеуметтік желілер арқылы кері байланыс беріп, осылайша қоғамдық пікір қалыптастырады.

Бір қызығы, Қазақстандағы пандемия ғаламторды пайдаланушылардың өсуіне ықпал етті. Мәселен, Digital Kazakhstan 2021 мәліметіне сүйенсек 2021 жылдың басында елімізде 16 миллионға жуық ғаламтор қолданушылары болған және ғаламторға енгізілімдер 82 %-ды құраған. Ал әлеуметтік желілерді пайдаланушылардың саны 12 миллионды құрады, бұл өз кезегінде Қазақстанның жалпы халқының шамамен 64 %-ы [18]. Пандемия кезінде ғаламтор үлесі 25 %-ға өсті, ал теледидар үлесі керісінше 20 %-ға қысқарды.

1-сурет. Қазақстандағы 2021 жылғы әлеуметтік медиа көрсеткіші (% -бен) [19]

1-суретте 2021 жылы Қазақстанда қандай әлеуметтік медиалардың танымал болғаны көрсетілген. Мемлекеттік тапсырыс бойынша шетелдік

Brand Analytics талдау компаниясы Қазақстанда әлеуметтік желілерді пайдалану бойынша зерттеу жүргізіп, мынадай қорытындыларға келген болатын: біріншіден, ең танымал әлеуметтік желі - «ВКонтакте» желісі, одан кейін «Instagram», «Мой мир» және «Facebook». Екіншіден, азаматтардың сеніміне ие болып табылатын WhatsApp мессенджерлері - 16%-ды, Telegram - 12,5%-ды құрады. Үшіншіден, азаматтардың баспа БАҚ-қа сұранысының төмендеуі, басылымдар таралымының қысқаруы және олардың сандық форматқа көшу үдерісі байқалды. Төртіншіден, теледидардың негізгі ақпарат арнасы ретінде танымалдылығы қысқарып, керісінше Қазақстан азаматтары үшін ғаламтор негізгі ақпарат көзіне айналды [20]. Алайда, ғаламтор басылымдарының көпшілігі өзін қоғамдық-саяси емес, ақпараттық-ойын-сауық тұрғысында көрсетеді. Бұл ең алдымен пайдаланушылар тарапынан түсетін сұранысқа байланысты, ал олардың басым бөлігін жастар құрайды.

Бүгінгі таңда Қазақстанда 5189 БАҚ тіркелген, оның ішінде 3676 - мерзімді басылымдар (2180 - газеттер, 1496 - журналдар), 191 - телеарналар, 84 - радио, 539 - ақпараттық агенттіктер мен 420 - желілік басылымдар, 279 - шетелдік телеарналар [21]. Көріп отырғанымыздай, неғұрлым көп топ баспа БАҚ болып табылады. Бұл ретте бұқаралық ақпарат құралдарының саны жыл сайын артып келеді. Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінің мәліметі бойынша 2021 жылы 166 телеарнаның ішінен «КТК», «Qazaqstan», «НТК», «Еуразия бірінші арнасы», «Хабар», «31 арна» сияқты 6 телеарналар ТОП-10 телеарналардың қатарына енді. Оның ішінде 4 мемлекеттік телеарналар («Qazaqstan», «Хабар», «Хабар 24», «Еуразия бірінші арнасы»). Бүгінгі күнде елімізде сандық эфирлік телерадио хабарларын таратумен халықтың 92,35% қамтылған [22].

Осылайша, бүгінгі таңда дәстүрлі БАҚ әлі де сандық тұрғыда басымдыққа ие болғанымен, сандық жүйеге көшіру тренді байқалады. Аталған ғылыми мақала аясында «Орталық Азиядағы ғаламтордағы жаңалықтар материалдарын тұтыну» жобасы аясында жүргізілген 2019 жылғы зерттеу нәтижелері қызығушылық тудырады. Зерттеу Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан сияқты Орталық Азия елдерінде жүргізілді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Қазақстан азаматтары арасында ақпарат көзі ретінде «Instagram» және «Facebook» әлеуметтік желілері көш бастап тұр. Қазақстандағы респонденттердің 60 пайызының ақпарат алмасу желілері «WhatsApp» пен «Telegram» мессенджерлері болып табылады. Сондай-ақ, жаңалықтарды қазақ тілінде алуға деген қажеттілік те байқалды. Бұл ретте, ресми жаңалықтар қызметтеріне және мемлекеттік сайттарға, әдетте, өңірлердегі пайдаланушылар сенеді [23, 57 б.].

Қазіргі Қазақстанда демократиялық үдерістер қоғам тіршілігінің түрлі жақтарын, оның ішінде ақпараттық саланы да қамтиды. Республикада демократиялық ақпараттық кеңістіктің белсенді қалыптасуы жүріп жатыр, оның негізгі қағидаттары сөз бостандығы, жариялық, плюрализм, тәуелсіздік қағидаттары болып табылады. Ақпараттандыру үдерісінің саясатқа әсері бостандықтарды кеңейтуден, саяси өмірге қатысудан, билікті орталықсыздандырудан көрінеді.

Біздің ойымызша, қазірде Қазақстанның алдында тұрған өткір мәселе БАҚ қызметінде құқықтық, саяси-экономикалық, ұйымдастыру шараларын әзірлеу кезінде жеке тұлға, қоғам және мемлекет мүдделерінің теңдестігін қамтамасыз ету мәселесі. Бұл орайда, қарама-қарсы көзқарастағы баламалы БАҚ-қа қатысты салмақты ұстаным қажет. «Шекарасыз репортерлер» халықаралық үкіметтік емес ұйымының зерттеулеріне сәйкес 2022 жылы Қазақстан «Бостандық пен баспасөздің дүниежүзілік индексі» санатында 180 елдің ішінде 122-орынды иеленіп, 48,28 ұпай жинады. Зерттеу сараптамалық бағалау әдісімен жүргізілді. Ұпай неғұрлым жоғары болса, елдегі БАҚ қызметі үшін шектеулер де соғұрлым көп болады [24]. Халықаралық тәуелсіз сарапшылар 1997 жылдан бастап мемлекет қолданыстағы саяси режимді насихаттау арналары болған медиа ландшафтты және дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарын жойғанын атап өтті. Алайда ол мүлдем жойылып кеткен жоқ. Баламалы қазақстандық БАҚ сақталды, атап айтқанда Vlast.kz, Kursiv.kz, Factcheck.kz, Malim.kz. Бүгінде Қазақстанда тәуелсіз сандық БАҚ-тың қалыптасу үдерісі белсенді жүріп жатыр, кәсіби журналистер әлеуметтік желілерде баламалы жобалар ашуда. Ең танымал жобаларды атасақ: YouTube-та «За нами уже выехали» (325 мың тіркелуші), «Гиперборей» (304 мың тіркелуші), Orda.News (161 мың тіркелуші), Jurttyн Balasy (322 мың тіркелуші) және т.б. Қазақ тілді сандық БАҚ арасында «Nartay Aralbayuli» (490 мың тіркелуші), «Barys media» (187 мың тіркелуші), «Ylusmedia» (101 мың тіркелуші), журналист Әсем Жапишеваның «Тіл кеспек жоқ» (109 мың тіркелуші) атап өткен жөн. Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізетін тәуелсіз сандық БАҚ пайда болуда. Ең жарқын мысал ретінде 109 мың тіркелушілерден тұратын Instagram-дағы «Protenge.kz» парақшасы, ютуб арнасындағы - «Shishkin_like» (11,7 мың тіркелуші). Баламалы (тәуелсіз) сандық БАҚ-тың ерекшелігі оларға мемлекет тарапынан ешқандай субсидиялар берілмеуінде, яғни олар тек тіркелушілердің жарнамалары мен донаттарына сенеді. Сондай-ақ, пайдаланушылардың қазақ тілді контентке сұранысы байқалады.

Республиканың қазақ және орыс тілді бұқаралық ақпараттары арасындағы алшақтықтың байқалуын атап өткен жөн. Елдің негізгі екі тілінде шығатын БАҚ бір-бірімен өзара әрекеттеспейді және өзара ынтымақтаспайды, бұл басылымдардың мазмұнына да әсер етпей қоймауда. Қазақ тілінде жарық көретін БАҚ орыс тілді басылымдар жазып отырған мәселелер туралы айтпайды және керісінше орыс тілінде жарық көретін басылымдар қазақ тілді басылымдар жазып отырған мәселелерді қарастырмайды. Бұл кейіннен халықты нашар немесе тіпті қарама-қайшы ақпараттандыруға және тілдік топтардың өсіп келе жатқан түсініспеушілігіне әкелуі әбден мүмкін. Бұдан басқа, қазақ және орыс тілді БАҚ-тың тақырыптық артықшылықтарында, кәсібилік деңгейінде диссонанс байқалады.

БАҚ-тың дамуына қаржылық және саяси екі фактор әсер етеді. Мәселен, көптеген редакторлар мен БАҚ иелері өткен жылдармен салыстырғанда жарнама мен қаржыландырудың айтарлықтай тұрғыда азаюына байланысты жаңа жобаларды қысқартуға, бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту

жоспарларынан бас тартуға мәжбүр болғанын айтты. Редакторлар мен меншік иелерінің бір бөлігі жарнаманың бұрынғы қаржылық көлемі қайтарылған жағдайда жаңа идеяларды енгізуге дайын екендіктерін де атап өтті. Журналистер мен редакторлар бұқаралық ақпараттың дамуы елдегі саяси ахуалға және мемлекеттік құрылымдардың БАҚ-қа көбірек еркіндік беруге деген дайындығына байланысты екендігін айтқан болатын [25, 12 б.].

Редакторлар мемлекет тарапынан, әсіресе электрондық БАҚ-қа қатысты бұқаралық ақпаратты бақылаудың үдерісі алаңдаушылық тудыратынын атаған. Бұл ретте көпшілік мемлекеттік құрылымдар тарапынан бақылау әлсіреген жағдайда, көптеген бұқаралық ақпарат тыңдаушылар үшін неғұрлым сұранысқа ие болып, анағұрлым қызықты және мазмұнды материалдар дайындай алар еді деген пікірде болды [25, 12 б.].

Біздің елімізде блогосфера қарқынды түрде дамып келеді. Блогтар - ғаламторға кіруге мүмкіндігі бар әрбір адам үшін бірегей формат болып табылады. Ағылшын тілінен аударғанда «blog» сөзі «оқиғалар күнделігі» немесе «желілік журнал» дегенді білдіреді. Бұл мәтін, суреттер және мультимедиа бар жазбалар (посттар) жүйелі түрде қосылатын торап. Блог бұл – «пайдаланушының жеке сайты, ол көпшілікке қолжетімді және үнемі жаңартылып отыратын жазбалардан, суреттерден және медиадан тұрады. Оқырман мен автордың қоғамдық пікірталастарын қамтиды» [26]. Қазақстандық зерттеуші Э.Полетаевтың пікірінше, «Мәселен, ресейлік блогосферамен салыстырғанда біздің блогосфераның, ағылшын тілді блогосфераны айтпағанда белгілі бір қосалқы сипаты бар. Ешкім де онымен қала көлеміндегі билік санасатындай дәрежеге жеткен жоқ. Блогосфера сөз бостандығы деңгейіне, коммуникациялар мен жалпы әлеуметтік желілердің дамуына айтарлықтай түрде тәуелді. Тиісті жағдайлар жоқ жерде оның дамуын да күтпеуге болады» [26].

Блогосфераның маңызды бөлігі - тақырыптық қауымдастықтар болып табылады. Блогосфера қоғамдық пікірді қалыптастыруға қатысады. Бұл саладағы ақпарат жұртшылық үшін қолжетімді болады, сонымен бірге медиа мен тыңдаушылар арасындағы өзара іс-қимыл еркін жүзеге асырылып, іс жүзінде ештеңемен шектелмейді. Белгілі бір оқиғалардың жариялылығы жаңа деңгейге көтеріледі. Азаматтық журналистердің «шығармаларының» адамдардың санасына тигізер әсері өте зор болғанымен, отандық ғылыми ортада азаматтық журналистерді қоғамдық пікірді қалыптастыруға пайдалану туралы зерттеулер іс жүзінде жоқ.

Коммерциялық БАҚ тиімділігін арттыру және мемлекеттік ақпараттық тапсырысты тең бөлу, сондай-ақ мүмкіндіктер жасау үшін 2020 жылы 30 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ақпарат мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды. Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігінің хабарлауынша, «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізілмек, атап айтқанда, бұған дейін мәртебесі болмаған «блогер», «әлеуметтік желілер» сияқты жаңа ұғымдар пайда болып, тұжырымдамалық аппарат жаңартылмақ [27].

Қазақстан өзінің ақпараттық саясатын іске асыру үшін бірқатар қадамдар жасады. Біріншіден, соңғы жылдары қазақстандық теледидар мен радионың технологиялық базасы жаңартылды. Онлайн медиаларды дамыту үшін, елдің әрбір қаласындағы, ауылындағы ғаламторға әмбебап қол жеткізу үшін жағдайлар жасалды, ұсынылатын қызметтердің сапасы арттырылды. Екіншіден, Қазақстанның медиа-жүйесін қалыптастырудағы «іс-қимыл жоспары» БАҚ-тың заманауи технологиялық инфрақұрылымын дамытуды жеделдетуге, кабельдік және спутниктік теледидарды белсенді пайдалануға, елдің дәстүрлі және жаңа БАҚ-тарын өндіру саласындағы елеулі өзгерістерге әкелді. Үшіншіден, медиа кеңістіктің субъектілері саяси үдерістің белсенді қатысушыларына айналып, саяси шындықты құру құралы ретінде әрекет етуде. Бұқаралық ақпарат құралдары қоғамдық санаға ықпал ете отырып, демократиялық құндылықтарды енгізеді, азаматтық қоғамды біріктіреді, саяси мәдениетті дамытады.

Дәл осы ақпарат қоғам мен мемлекеттің дамуы үшін негізгі ресурс болып табылатындықтан, ал ақпараттық процестер елдің жұмыс істеуінің барлық ішкі саяси және сыртқы саяси процестерінің маңызды бөлігін құрайтындықтан, мемлекеттік ақпараттық саясат ең алдымен ақпараттық салада ұлттық мүдделерді, сондай-ақ мемлекеттік билік пен қоғам арасындағы ақпараттық өзара іс-қимылды реттеу үшін мемлекет әзірлейтін басқарудың кешенді стратегиясы мен оларды іске асыру әдістерін көрсететін мақсаттар кешенінен тұрады. Қазіргі уақытта Қазақстанда мемлекеттік ақпараттық саясаттың бірыңғай тұжырымдамасы әлі қабылданған жоқ. Қазақстандық ақпараттық заңнама белсенді даму кезеңінде. Қазіргі уақытта Қазақстанда ақпарат саласындағы басшылықты Қазақстан Республикасы Ақпарат және мәдениет министрлігі жүзеге асырады, оның міндетіне мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимылын қамтамасыз ету, қоғамдық сананы жаңғырту және жастар мен отбасы саясатын мемлекеттік реттеу кіреді.

Біз Қазақстан Республикасы Ақпарат және мәдениет министрлігінің 1991-2023 жылдар аралығында қайта құрылуының хронологиясын талдадық. Бір қызығы, 1995 жылдан 1997 жылға дейін Баспасөз және ақпарат істері жөніндегі ұлттық агенттік, ал 2014 жылғы наурыздан 2015 жылғы мамырға дейін Қазақстан Республикасы Байланыс және ақпарат агенттігі жұмыс істеді, олар Үкімет құрамына кірмеді, бұл осы органдарды жеткілікті дәрежеде беделді емес екендіктерімен сипаттады. 1999 жылғы қаңтардан 2003 жылғы қыркүйекке дейін, 2004 жылғы қыркүйектен 2010 жылғы наурызға дейін, 2012 жылғы қаңтардан 2014 жылғы наурызға дейін ақпарат министрлігі мәдениет мәселелеріне де жетекшілік етті. Әрине, министрлікті қайта ұйымдастыру, әдетте, ағымдағы жағдайды ескере отырып жүргізілуі тиіс, алайда 3-кестенің талдауы аталған министрліктің 30 жыл ішінде 12 рет қайта ұйымдастырылғанын көрсетеді [28]. 2019 жылғы ақпанда Президенттің Жарлығы бойынша Қазақстан Республикасы Қоғамдық даму министрлігі мен Қорғаныс және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі қайта ұйымдастырылды. Атап айтқанда, біріншісі Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникация министрлігінен ақпарат саласындағы

функциялар мен өкілеттіктерді бере отырып, Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігі болып қайта құрылды; екіншісі Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникация министрлігінен «электрондық үкімет», байланыс және ақпараттандыру саласындағы өкілеттіктерді бере отырып, Цифрлық даму, қорғаныс және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі болып қайта құрылды. 2023 жылғы 1 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Мәдениет және ақпарат министрлігі болып қайта құрылды [29]. Біздің ойымызша, Жиі қайта құрулар және соған байланысты кадрлық өзгерістер қабылданатын шешімдердің салдары үшін жауапкершілік қағидатының бұзылуына және осы атқарушы органның тиімділігінің төмендеуіне алып келеді.

Ашық дереккөздерден біз 1991 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін қарастырып отырған министрліктің (1995 жылдан 1997 жылға дейін, 2014 жылдың наурызынан 2015 жылдың мамырына дейін - Агенттік) басшылығында мынадай базалық білімі бар министрлер болғанын анықтадық: «журналистика» мамандығы - 5 рет, «тарих» мамандығы - 3 рет, радиобайланыс, радиохабар және теледидар мамандығы - 1 рет, «полимерлерді бұйымдар мен бөлшектерге қайта өңдеу машиналары мен технологиясы» мамандығы - 1 рет, «инженер-экономист» мамандығы - 1 рет. Қазіргі Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрі А.Ф. Балаева базалық білім бойынша орыс тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі болып табылады, 2007 жылы Қазақ ұлттық аграрлық университетін «кұқықтану» мамандығы бойынша бітірген. Осылайша, құрылған сәттен бастап қазіргі уақытқа дейін министрлер 19 рет өзгерген.

Қорытынды

Сонымен, біздің ойымызша, Қазақстандағы мемлекеттік ақпараттық саясаттың тиімділігін төмендететін кемшіліктерді атап өтейік. Біріншіден, Қазақстан Республикасы Ақпарат және мәдениет министрлігінің жиі қайта ұйымдастырылуы (30 жыл ішінде 12 рет) және осыған байланысты кадрларды ауыстыру қабылданатын шешімдердің салдары үшін жауапкершілік қағидатын бұзуға және осы атқарушы органның тиімділігін төмендетуге әкеп соғады. Екіншіден, мемлекеттік органдардың тиімді коммуникация, мемлекеттік органдар, азаматтық қоғам және бұқаралық ақпарат құралдары арасында кері байланыс құру жөніндегі жұмысында тиісті үйлестірудің және жүйеліліктің болмауы. Үшіншіден, ақпараттық алаңды тиісті дәрежеде қорғау қолға алынбаған және плюралистік бұқаралық ақпарат құралдары нашар дамуда.

Ақпараттық егемендікті қамтамасыз ету мақсатында біз келесілерді ұсынамыз:

- басқарудың жаңа ақпараттық технологияларын, баламалы әлеуметтік желілерді, мемлекеттік веб-платформаларды дамыту, Интернетті құқықтық реттеу мен бақылауды жүзеге асыру;

- ақпараттық жұмыстың негізгі бағыттарын және мемлекеттік ақпаратты беру нысанын анықтау мақсатында қазақстандықтардың негізгі

медиа-трендтері мен медиа-трендтерін зерттеуді өзектендіру, медианы тұтынудың ерекшеліктерін анықтау (таңдаулы медиа ресурстар, ақпарат беру тілі, пайдалану жиілігі және т.б.). Халықтың отандық медиа ресурстарға сенім деңгейін бағалау. Отандық медиа нарықтың дамуына кедергі келтіретін факторларды анықтау;

- ақпараттық кеңістік ішінде бәсекелестікті көтермелеу арқылы отандық цифрлық БАҚ-тың бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға бағытталған қызметті дамыту және плюралистік бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту үшін жағдай жасау; сыртқы факторлардың өзіндік ақпараттық өрісін қорғау үшін ұлттық медиа нарықтың инфрақұрылымын жетілдіру;

- интернет журналистикасын дамыту, барлық бағыттар бойынша ақпараттық саясатты күшейту, сапалы қазақ тілді контент құру, мемлекеттік емес бұқаралық ақпарат құралдарының өзін-өзі бақылауы мен өзін-өзі бағалауын күшейту;

- ақпараттық-коммуникативтік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, сондай-ақ ақпараттық-коммуникативтік қауіпсіздік саласында кадрлар даярлау жөніндегі жаңа бағыттарды қалыптастыру жөніндегі жаңа тәсілдер мен тетіктерді әзірлеу және заңнамалық деңгейде бекіту.

Осылайша, сандық БАҚ қорының әлеуеті бірінші кезекте азаматтардың, содан кейін азаматтар мен мемлекеттік биліктің өзара іс-қимылы үшін алаңдар құруға, адами әлеуетті тартуға бағытталған технологияларды дамытуға мүмкіндік береді. Олар азаматтардың көбіне тиесілік сезімін сезінуге, болып жатқан әлеуметтік-саяси, экономикалық үдерістерге өзінің маңыздылығы мен әсерін сезінуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Neuman R. The Future of the Mass Audience. - Cambridge, 1991. - 180p.
2. Тоффлер Э. Третья волна. - М.: АСТ, 1999. - 464 б.
3. Кастельс М. Власть коммуникации. - М.: ГУ ВШЭ, 2016. - 564 б.
4. Мирошниченко И.В. Сетевой ландшафт российской публичной политики. - Краснодар: Просвещение-Юг, 2013. - 295 б.
5. Гапич А.Э., Лушников Д.А. Технологии «цветных революций». - РИОР, Москва, 2010. - 132 б.
6. Сила слабых связей или почему сосед по лестничной клетке иногда важнее лучшего друга // URL: <http://gblor.ru/blogs/sila-slabih-svyazey-ili-pochemu-sos/257055> (дата обращения: 15.04.2022)
7. Балувев Д. Г. Политическая роль социальных медиа как поле научного исследования. Образовательные технологии и общество. – 2013. - № 2. - ББ. 604–616.
8. Solis B. Putting the Public Back in Public Relations: How Social Media Is Reinventing the Aging Business of PR. B. Solis, D. Breakenridge. – Upper Saddle River: Pearson Education Inc., 2009. - 352 p.
9. Loseva N. The audience of new media. How new media have changed journalism. 2012–2016. Under the scientific. ed. S. Balmaeva and M. Lukina. – Ekaterinburg: University of the Humanities, 2016. – P. 31–85.
10. David A. The Concept of Security, British International Studies Association. - Review of International Studies. – 1997. – pp. 5-26. URL: <https://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20%281997%29%20The%20Concept%20of%20Security.pdf>. (дата обращения: 19.10.2022).
11. Vajagic M., Kesetovic Z. Rethinking Security. - December 2014. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/Mesko/208034.pdf>13(дата обращения: 25.10.2022).

12. Поздняков А.И. Сравнительный анализ основных методологических подходов к построению теории национальной безопасности. – Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2013. - № 21(210) - С. 46–53.
13. Wolfers A. *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*. - Baltimore: The Johns Hopkins University Press. XVII, 1962. - 283 p.
14. Тоффлер Э. *Метаморфозы власти*. - М.: АСТ, 2009. - 669 с.
15. Алияров Е.К. *СМИ и политика*. – Алматы: «Қазақ университеті» баспасы, 2011. – 212 с.
16. Тоффлер Э. *Фугурошок*. – СПб.: Лань, 1997. – 205 с.
17. Кара – Мурза С.Г. *Манипуляция сознанием*. – М.: Алгоритм, 2000. – 246 с.
18. Digital in Kazakhstan: All the Statistics You Need in 2021. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-kazakhstan>. (дата обращения: 17.09.2022)
19. Social Media Stats Kazakhstan URL: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/kazakhstan#monthly-202009-202108-bar>. (дата обращения: 17.09.2022)
20. Названа самая популярная сеть в Казахстане // URL: <https://tengrinews.kz/internet/nazvana-samaya-populyarnaya-sotsialnaya-set-vkazhstane-377526/> (дата обращения: 18.09.2022)
21. Официальный сайт Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан, 2021. // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities> (дата обращения: 18.09.2022)
22. Нурбай Р. Развитие и достижения отечественных СМИ // URL: https://www.inform.kz/ru/razvitie-i-dostizheniya-otechestvennyh-smi_a3948648 (дата обращения: 20.09.2022)
23. Bakhtiyar A Nurumov, Michael Brown, Galiya Zh Ibrayeva, Karlyga N Myssayeva. *Online Audiences of Central Asia and Kazakhstan: Choice and Preferences in the Era of Multimedia News Content*. – Вестник Моск. ун-та. Сер. 10, Журналистика. –№ 3. – 2021. – Б. 54–73.
24. Официальный сайт Reporters Without Borders // URL: <https://rsf.org/en/country/kazakhstan> (дата обращения: 21.09.2022)
25. Результаты исследования «Масс-медиа Казахстана: ключевые игроки, возможности, потребности и риски»/ сост. В. Абрамов – Алматы, 2009.
26. Политическое блоггерство в Казахстане: заказы или некомпетентность? – эксперты // URL: <https://365info.kz/2018/07/politicheskoe-bloggerstvo-zakazy-ili-nekompetentnost-eksperty> (дата обращения: 23.09.2022)
27. Дмитриук Л. Как развивается медиа отрасль в Казахстане? // URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-razvivaetsya-media-otrasl-v-kazakhstan/> (дата обращения: 23.09.2022)
28. Официальный сайт Министерства информации и культуры Республики Казахстан // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities> (дата обращения: 25.04.2022).
29. В Казахстане созданы новые министерства // URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/118744/v-kazakhstan-sozdany-novyje-ministerstva.html> (дата обращения: 07.10.2023).

REFERENCES:

1. Neuman R. *The Future of the Mass Audience*. Cambridge, 1991. 180 p.
2. Toffler Je. *Tret'ja volna [The third wave]*. М.: AST, 1999. 464 p.
3. Kastel's M. *Vlast' kommunikacii [Power communication]*. М.: GU VShJe, 2016. 564 p.
4. Miroshnichenko I.V. *Setevoj landshaft rossijskoj publichnoj politiki [Network landscape of Russian public policy]*. Krasnodar: Prosveshhenie-Jug, 2013. 295 p.
5. Gapich A.Je., Lushnikov D.A. *Tehnologii «cvetnyh revolucij» [Technologies of "color revolutions"]*. RIOR, Moskva, 2010. 132 p.
6. Sila slabyh svyazej ili pochemu sosed po lestnichnoj kletke inogda vazhnee luchshego druga [The strength of weak ties or why a neighbor on the stairs is sometimes more important than a best friend] // URL: <http://gblor.ru/blogs/sila-slabih-svyazey-ili-pochemu-sos/257055> (accessed: 15.04.2022)
7. Baluev D. G. *Politicheskaja rol' social'nyh media kak pole nauchnogo issledovanija. Obrazovatel'nye tehnologii i obshhestvo [The political role of social media as a field of scientific research. Educational technologies and society]*. 2013. № 2. P. 604–616.
8. Solis B. *Putting the Public Back in Public Relations: How Social Media Is Reinventing the Aging Business of PR*. B. Solis, D. Breakenridge. Upper Saddle River: Pearson Education Inc., 2009. 352 p.
9. Loseva N. *The audience of new media. How new media have changed journalism. 2012–2016. Under the scientific*. ed. S. Balmaeva and M. Lukina. Ekaterinburg: University of the Humanities, 2016. P. 31–85.

10. David A. The Concept of Security, British International Studies Association. Review of International Studies. 1997. pp. 5-26. URL: <https://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20%281997%29%20The%20Concept%20of%20Security.pdf>. (accessed: 19.10.2022).
11. Bajagic M., Kesetovic Z. Rethinking Security. December 2014. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/Mesko/208034.pdf13> (accessed: 25.10.2022).
12. Pozdnyakov A.I. Sravnitelnyi analiz osnovnykh metodologicheskikh podhodov k postroeniyu teorii natsionalnoi bezopasnosti [Comparative analysis of the main methodological approaches to building the theory of national security]. Natsionalnye interesy: priority i bezopasnost [National interests: priorities and security]. 2013. № 21(210). P. 46-53.
13. Wolfers A. Discord and Collaboration: Essays on International Politics. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. XVII, 1962. 283 p.
14. Toffler E. Metamorfozy vlasti [Power of metamorphosis], M.: AST, 2009. 669 p.
15. Aliyarov E.K. SMİ i politika [Media and politics]. Almaty: «Qazaq universiteti» baspasy, 2011. 212 p.
16. Toffler E. Fuguroşok [, SPb.: Lan, 1997. 205 p.
17. Kara – Murza S.G. Manipulyatsiya soznaniem [Manipulation consciousness], M.: Algoritm, 2000. 246 p.
18. Digital in Kazakhstan: All the Statistics You Need in 2021. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-kazakhstan>. (accessed: 17.09.2022)
19. Social Media Stats Kazakhstan URL: <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/kazakhstan#monthly-202009-202108-bar>. (accessed: 17.09.2022)
20. Nazvana samaja populjarnaja set' v Kazahstane [Named the most popular network in Kazakhstan]. URL: <https://tengrinews.kz/internet/nazvana-samaya-populyarnaya-sotsialnaya-set-vkazahstane-377526/> (accessed: 18.09.2022)
21. Oficial'nyj Ministerstva informacii i obshhestvennogo razvitiya Respubliki Kazahstan, 2021 [Website of the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities> (accessed: 18.09.2022)
22. Nurbaj R. Razvitie i dostizheniya otechestvennykh SMI [Development and achievements of domestic mass media]. URL: https://www.inform.kz/ru/razvitie-i-dostizheniya-otechestvennykh-smi_a3948648 (accessed: 20.09.2022)
23. Bakhtiyar A Nurumov, Michael Brown, Galiya Zh Ibrayeva, Karlyga N Myssayeva. Online Audiences of Central Asia and Kazakhstan: Choice and Preferences in the Era of Multimedia News Content. Vestnik Mosk. un-ta. Ser. 10, Zhurnalistika. № 3. 2021. P. 54–73.
24. Oficial'nyj sajt Reporters Without Borders [Website Reporters Without Borders]. URL: <https://rsf.org/en/country/kazakhstan> (data obrashheniya: 21.09.2022)
25. Rezul'taty issledovaniya «Mass-media Kazahstana: kljuchevye igroki, vozmozhnosti, potrebnosti i riski» [Results of the study "Mass media of Kazakhstan: key players, opportunities, needs and risks"] / sost. V. Abramov, Almaty, 2009.
26. Politicheskoe blogerstvo v Kazahstane: zakazy ili nekompetentnost'? jeksperty [Political blogging in Kazakhstan: demand or incompetence? – expert]. URL: <https://365info.kz/2018/07/politicheskoe-blogerstvo-zakazy-ili-nekompetentnost-eksperty> (accessed: 23.09.2022)
27. Dmitriuk L. Kak razvivaetsja media otrasl' v Kazahstane? [How is the media industry developing in Kazakhstan?] URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-razvivaetsya-media-otrasl-v-kazahstane/> (accessed: 23.09.2022).
28. Ofitsialnyj sait Ministerstva informatsii i kultury Respubliki Kazahstan [Website of the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities> (data obrashcheniya: 25.04.2022).
29. V Kazahstane sozdany novye ministerstva [New ministries created in Kazakhstan]. URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/118744/v-kazahstane-sozdany-novyie-ministerstva.html> (accessed: 07.10.2023).

**Әсемай Силам¹, Теңгеш Қаленова²,
Гаухар Абдрахманова³, Қарғаш Жанпейісова⁴**

¹Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ саясаттану мамандығының магистранты
e-mail: asem.silam@mail.ru

²Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ доценті, тарих ғылымдарының кандидаты
e-mail: kalenovats@mail.ru

³Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ доценті, тарих ғылымдарының кандидаты
e-mail: gauhar-abdrahmanova@mail.ru

⁴Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ доценті, саяси ғылымдарының кандидаты
e-mail: zhanpeisova73@mail.ru
(Астана, Қазақстан)

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ӘКІМДЕРІ САЙЛАУЫНЫҢ
ҚОРЫТЫНДЫСЫ: САЯСАТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ**

Аңдатпа. Мақалада елдіміздегі алғаш рет өткен ауыл әкімдерінің тікелей сайлау процесі туралы айтылады. Қазақстан қоғамын демократияландырудың басым бағыттардың бірі - жергілікті мемлекеттік басқаруды реформалау болып табылады. Биылғы жылы ауыл әкімдерінің сайлауы халықтың саяси белсенділігін арттырып, ауылдық жерлердегі сайлау мәдениетінің жоғарлауы туралы айтылады. Дамыған елдердің көпшілігі жергілікті басқару мен өзін-өзі басқару үлгілерін жетілдіруге ұмтылады. Басқарудың бұл деңгейі халыққа ең жақын болып табылады және халықтың негізгі тұрмыстық қажеттіліктерін қанағаттандыру мәселелерін шешеді. Жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқаруды ұтымды құру кезінде жергілікті ресурстар оңтайлы игеріліп қана қоймай, халықтың билікке деген сенімі де айтарлықтай артады.

Еліміздің саяси жүйесіндегі тұңғыш рет өткен ауыл әкімдерін сайлауы сөзсіз ауыл халқының азаматтық-қоғамдық белсенділігі мен саяси мәдениетін арттыра отырып, елімізде саяси плюрализм принциптерінің қалыптасуының көрсететін қажетті қадам бола білді.

Түйін сөздер: Қазақстан, жергілікті өзін-өзі басқару институты, ауыл әкімдері, сайлау, демократия, саяси жүйе.

**Әсемай Силам, Теңгеш Қаленова, Гаухар Абдрахманова,
Қарғаш Жанпейісова**

**ИТОГИ ВЫБОРОВ СЕЛЬСКИХ АКИМОВ В КАЗАХСТАНЕ:
ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Аннотация. В статье говорится о ходе выборов сельских акимов, которые закрепились как первые прямые выборы в Казахстане. Реформа местного самоуправления представляется как одна из главных направлений демократизации нашего общества. Выборы сельских акимов, которые миновали в нашей стране в 2021 году увеличили политическую активность населения и электоральную культуру в сельской местности. Большинство развитых государств стремятся совершенствовать модели местного управления и самоуправления, так как этот уровень управления особенно приближен к населению и решает задачу удовлетворения главных потребностей населения. При рациональном формировании органов местного управления и самоуправления, вероятно не только оптимальное использование местных ресурсов, но и значительное повышение доверия населения к власти.

Ключевые слова: *Казахстан, институт местного самоуправления, сельские акимы, выборы, демократия, политическая система.*

Silam Assemay, Tengesh Kalenova, Gaukhar Abdrakhmanova, Kargash Zhanpeiissova

ELECTION RESULTS OF RURAL AKIMS IN KAZAKHSTAN: POLITICAL ANALYSIS

Abstract. The article tells about the electoral process of rural mayors, which was the first direct elections in the country. One of the priority directions of democratization of Kazakhstan's society is the reform of local public administration. 2021 year the elections of rural mayors will increase the political activity of the population and increase the electoral culture in rural areas. Most developed countries strive to improve local government and self-government models. This level of management is the closest to the population and solves the problems of satisfying the basic household needs of the population. With the rational construction of local public administration and self-government, local resources are not only optimally mastered, but also significantly increase the confidence of the population in the authorities. The election of rural mayors, which was held for the first time in the political system of the country, was undoubtedly a necessary step in the formation of the principles of political pluralism in the country, increasing the civil and social activity and political culture of the rural population.

Keywords: *Kazakhstan, institute of local self-government, rural akims, elections, democracy, political system.*

Кіріспе

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері барлық салалар бойынша, соның ішінде жергілікті басқару саласы да өзгерген. Жергілікті өзін-өзі басқару инсти-

тутын одан әрі дамыту көбінесе оны жүзеге асыру процесіне қалалық және ауылдық елді мекендердің тұрғындарының қатысуына байланысты болсақ, жергілікті өзін-өзі басқаруды қалпына келтіруге бағытталған реформаларды жүзеге асыруда еліміз айтарлықтай жұмыс атқаруда. Осы са-яси реформалардың негізінде тікелей ауыл әкімдерін сайлауын енгізуі болды. Бұл реформаның мақсаты – халыққа жергілікті биліктің қызметінің ашықтығы мен есеп беруге міндеттілігін қамтамасыз ететін жүйені құру болып табылады.

2020 жылдың 1 қыркүйегінде Қазақстан Республикасының Президенті халқына Жолдауында тікелей ауыл әкімдер сайлауын өткізу туралы бастама көтерді, мұндай сайлау ҚР саяси жаңғыртудың жаңа кезеңі болуы тиіс, - деді. Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасына сәйкес ауыл әкімдерін тікелей сайлауды енгізу бойынша тиісті заң жобалары әзірленіп, қабылданған болатын.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі басқаруды қалыптастырудың басым міндеттерінің бірі ауыл, аудан, кент деңгейіндегі қоғамдастықтың қатысуын, қызығушылығын және жауапкершілігін ынталандыру арқылы басқару шешімдерін қабылдаудағы жергілікті халық қоғамдастықтың жиналыстары (жиындары) арқылы аймақтық маңызы бар мәселені шешудің халықтың рөлін кезең-кезеңімен арттыру болып табылады. Жергілікті өзін – өзі басқарудың тиімді әдістерінің бірі ол – ауыл әкімдерінің сайлауы. Әкімдерді тікелей сайлауды енгізу жергілікті деңгей-де азаматтық қоғамды қалыптастыруға, демократияны ілгерілетуге серпін беруі тиіс. Сайлау арқылы әрбір тұрғын жергілікті басқарудың кері бай-ланысын сезіне алатыны сөзсіз. Ауыл әкімдерінің сайлауы өзін – өзі басқарудың нағыз басты механизмі деп айтуға болады.

Зерттеу жұмысының әдіс-тәсілдері

Зерттеу жұмысының теоретикалық негізі жалпы ғылыми әдістермен негізделді. Зерттеу жұмысының логикалық-жүйелік құрылымы индукция, дедукция, классификация әдістеріне сүйенеді. Сонымен бірге нормативтік құқықтық база ретінде ҚР Сайлау туралы Заңы, мемлекеттік бағдарламалар талданды. Орталық Сайлау комиссиясы мәліметтері пайдаланылды.

Эмпирикалық мәліметтер яғни, қолданбалы бөлімінде 2021 жылы және 2022 жылы өткен ауыл әкімдер сайлауы бойынша Alem.kz бағдарламасының базасы арқылы мониторингтік бақылау және мәліметтерді салыстырмалы талдау арқылы зерттеу жұмысының ғылыми гипотезасы тексерілді.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Елімізде сайлау институты өкілді илікті қалыптастырудағы орны мәселесі де саяси ғылым тұрғысынан зерттеу нысанына айналып жүргенімен, жергілікті өзін өзі басқару институтының дамытудағы ауыл әкімдер сайлауы саясаттанушылардың назарын аударатын тың мәселе.

Батыстық және посткеңестік елдерде де сол сияқты қазақстандық зерттеушілерде сайлау жүйесі,оны ұйымдастыру технологиялары мәселелерін зерттеумен айналысуда. Сайлау жүйесінің зерттелуі нақты белгілі бір

қағидалар немесе згермейтін заңдылықтарға негізделіп жасалмайды. Өйткені, жаһандықғылым мен техниканың жылдам өзгерістеріне сәйкес, сайлау процесі де өзгеріп, дамып, жаңаша зерттеуді талап етіп отырады. Сайлаулардың демократиялық жолмен билікті қалыптастырудағы сипатын зерттеген Р.Даль, А.Токвиль, А.Лейпхарт, Дж. Сартори, К.Поппер, С.Хантингтон, С.Липсет, Р.Роуз. Әсіресе, Р.Даль еңбектері зерттеудің теоретикалық негізі болғандықтан ерекше айтуымыз қажет.

Қазақстанда саяси ғылымның жас екеніне қарамастан, сайлау жүйесі, сайлау технологиялары мәселелерін саясаттанушылар өз еңбектерінде қарастырып отыр. Жалпы қазақстандық ауыл әкімдер сайлауы мәселесін зерттеген қазақстандық зерттеушілер Е.Б.Саилов, Е.Т.Карин, Е.А.Садырбаев, А.С.Серикбаев, Қ.Д.Жанпейісова зерттеу жұмыстарымен айналысуда.

Зерттеу жұмысының дереккөздері

Сайлау жүйесінің нормативтік негізі болатын, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Сайлау туралы заңы, Қазақстан Республикасы Президентінің жолдаулары, Орталық сайлау комиссиясының мәліметтері, сайлау туралы жазылған ғылыми зерттеу жұмыстары мен ғылыми мақалалар зерттеудің деректік көздері болып табылады.

Негізгі бөлім

2021 жылы 25 шілдеде ауылдық деңгейдегі әкімдер сайлауы өтті. Қазақстанның 14 облысында 1 845 сайлау учаскесінде сайлаушылар жалпы тіркелген 2 172 үміткерден 4 жылдық өкілеттік мерзімі аяқталған 730 әкімнің орнына облыстық маңызы бар қала, ауыл, кент және ауылдық округтер әкімдерінің басшыларын сайлады. Алғаш өткізілген ауыл әкімдерін сайлау тікелей сайлау құқығы негізінде жүзеге асты.

Тікелей ауыл әкімдерін өткізу жөніндегі бастаманы алғаш рет мемлекет басшысы 2020 жылғы 1 қыркүйекте өзінің Жолдауында айтқан болатын. Ал 2021 жылдың 24 мамырында президент Қасым-Жомарт Тоқаев ауыл әкімдерін тікелей сайлауды енгізу туралы заңнамаға түзетулер енгізуді көздейтін заңнамалық актілерге қол қойды. 5 маусымнан бастап сайлау заңнамасының жаңа нормалары күшіне енді. Нәтижесінде бір жылдан аз уақыт ішінде бұл бастама жүзеге асырылды. Президент Қазақстан халқының 40 пайыздан астамы ауылда тұратынына тоқталып, бұл саяси шара, ең алдымен, ауыл тұрғындарының мүддесі үшін жасалып жатқанын жеткізді. «Алдағы сайлау біз жүзеге асырып жатқан саяси реформаларға тың серпін береді деп сенемін. Сондай-ақ тұрғындарды ел басқару және шешім қабылдау үдерісіне тартуға жол ашады» деді Мемлекет басшысы [1]. Ауыл әкімдерін сайлау демократияның жарқын белгісі. Сондықтан бұл сайлаудың мемлекет дамуы үшін айтарлықтай орны бол-ды. Ауыл әкімдерінің тікелей сайлауы азаматтардың конституциялық құқықтарын толық іске асыруына, жергілікті атқарушы органдардың халықтың мұң-мұқтаждары мен мәселелерін шешуге, «естуші мемлекет» тұжырымдамасын толық жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

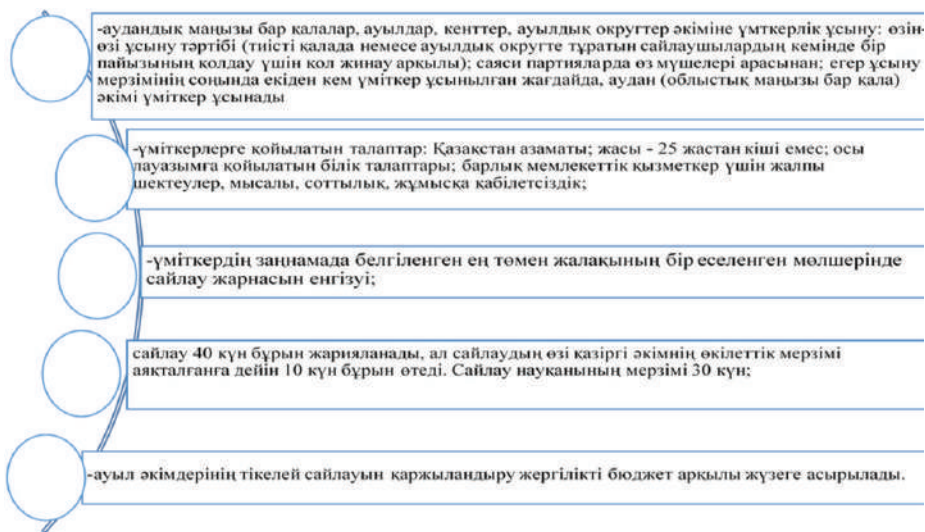
Заң бойынша аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауылдық

округтер әкімін тікелей сайлау енгізіледі.

Ауыл әкімдеріне кандидаттар ұсынуда өзін-өзі ұсыну бойынша және саяси партиялар тізімімен, сондай-ақ ұсыну мерзімінің соңына дейін екі кандидаттан кем болса 6 ауданның әкімін ұсынуы арқылы жүзеге асырылады.

Заң бойынша аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауылдық округтер әкімін тікелей сайлау енгізіледі.

Енгізілген өзгерістер:

Сурет 1. Сурет Қазақстанның ауыл әкімдерінің сайлауына байланысты енгізілген өзгерістер [2]

Енгізілген өзгерістер азаматтардың саяси мәдениеттің арттырып, елімізде саяси плюрализм принциптерін арттыруға септебітін тигізері сөзсіз. Батыс әлемінің қарышты дамуының басты триггерінің бірі жергілікті өзін-өзі басқару принциптері екендігі белгілі. Бұл сайлау Қазақстанда осы өзін-өзі басқару принциптерінің алғышарты болып табылады. Сонымен бірге, тәуелсіздік жылдары халық бірінші рет, жаппай өздерінің әкімдерін тікелей сайлап алуға қол жетіп отыр. Өте үлкен прогрессивті қадам!

«Аталып отырған өзгерістердің бәрі – үлкен бетбұрысты өзгерістер. Мысалға биыл бірінші рет өткізілейін деп отырған ауыл әкімдерінің тікелей сайлауы арқылы 800-ге жуық ауыл әкімі анықталады. Бұрын жанама түрде сайланған ауыл әкімдерінің өкілеттігі тоқтайды. Соған сәйкес, ендігі әкімдер тікелей сайлау арқылы сайланады. Бұл да еліміздің саяси дамуындағы үлкен бір айтулы оқиға, жаңа бір кезең. Себебі біздің халық өзінің әкімдерін тікелей сайлап, сол арқылы өздерінің саяси құқықтарын кең ауқымда жүзеге асырудың тағы бір қосымша мүмкіндігіне ие болады», - деді Ерлан Қарин.

ОСК мәліметтері бойынша, бүгінде Қазақстанда 2346 әкім бар. Биылғы

жылдың соңына дейін шамамен 775 әкімді сайлауы өткен. Осы санаттағы қалған әкімдерді тікелей сайлау олардың өкілеттіктерінің аяқталу мерзімінің әр түрлі болуына байланысты 2022 - 2025 жылдары өтеді. Сонымен бірге, әкімдерді сайлау өткізуге республика бюджетінен шамамен 17,6 миллиард теңге, оның ішінде биыл 4,8 миллиард теңге бөлінді[3].

Өткен жылғы әкімдер сайлауы арқылы өңірлер өз саяси белсенділіктерін көрсеткен болатын. Ең беленді болған өңірлердің тізімін көру үшін кестеге назар аударайық!

Ел тарихында алғаш рет республика көлемінде ұйымдастырылған әкім сайлауында 14 өңірдегі 1847 сайлау учаскесі жұмыс істеді. Онда әкімдерінің өкілеттігі аяқталатын 730 ауыл мен ауылдық округтің, аудандық маңызы бар қала мен кенттің басшысы болудан үмітті кандидаттар бақ сынады. 730 сайлау округіне 2582 кандидат ұсынылып, 2297-сі тіркеуден өткен болатын. Кандидаттардың басым бөлігі өз-өзін ұсынушылар болғанын да айта кету керек.

Сайлау институты Қазақстан тәуелсіздік алған жылдардан бері өкілді билікті қалыптастырушы демократияның басты белгісі мен принципі ретінде қызмет атқарып келеді. Сайлау институтының жетілдірілуі осы жылдарға дейінгі реформалар арқылы жүзеге асуда. Жоғары билік органдарымен қатар, 2021 жылы ауылдық округтардың әкімдерін де сайлау арқылы таңдау мүмкіндігіне халықтың ие болғаны белгілі. Әкімдер сайлауы белгіленген уақыты бойынша 2022 жылы өз жалғасын тапқан болатын. 2022 жылы – 352, 2023 жылы – 499, 2024 жылы – 585, 2025 жылы – 72 ауыл әкімі сайланатын болады деп жоспарланған [4].

Кейінірек ҚР Президенті 2021 жылғы 16 қарашада өткен Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің алтыншы отырысында осы санаттағы әкімдерді сайлауды өткізу тәртібін мыналар арқылы жақсартуды ұсынды:

- арнаулы орта білімі бар азаматтарға осы санаттағы әкімдер лауазымына ұсынуға мүмкіндік беретін норманы бекіту;
- сайлау алдындағы үгітті өткізу уақытын ұлғайту;
- тиісті сайлау науқандарын қаржыландыру кезінде сараланған тәсілді қолдануды қамтамасыз ету [5].

Мемлекет басшысының жоғарыда көрсетілген тапсырмаларының біріншісін орындау барысында Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері агенттігі төрағасының 24.05.2022 жылғы бұйрығымен «Б» корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымдарына қойылатын үлгілік біліктілік талаптарына өзгеріс енгізілді. Нәтижесінде E-R-1 санатындағы аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдері үшін талап етілетін жоғары оқу орнынан кейінгі немесе жоғары білімнің болуы орта білімнен кейінгі немесе техникалық және кәсіптік біліммен толықтырылды.

Тағы бір маңызды шара – Қ.К. Тоқаев хабарлаған 2024 жылы өткізумен аудан әкімдерінің тікелей сайлануын енгізу болды [6]. Президенттің бұл көзқарастары бастапқыда Қазақстан Республикасында 2025 жылға дейін жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытудың өзі бекіткен тұжырымдамасында көрініс тапты. Алайда кейінірек сайлау практикасын облыстық маңызы бар

қалалардың әкімдеріне де қолдану туралы шешім қабылданды.

Мемлекет басшысының аталған тапсырмаларын орындау үшін Үкімет оның 2022 жылғы 24 тамыздағы қаулысымен «Қазақстан Республикасының кейбір конституциялық заңдарына Мемлекет басшысының 2022 жылғы 16 наурыздағы Жолдауын іске асыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» конституциялық заң жобасын әзірлеп, бекітті. Парламент Мәжілісіне ол ағымдағы жылдың 2 қыркүйегінде енгізілді. Ол «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» конституциялық заңға енгізетін түзетулер, атап айтқанда, мыналарды көздейді:

– аудан және облыстық маңызы бар қала әкімінің сайлауын тиісті аумақтық сайлау комиссиясының аталған әкімнің өкілеттік мерзімі аяқталғанға дейін кемінде 60 күн бұрын тағайындауы;

– аталған сайлауды олар тағайындалған күннен бастап 50 күн ішінде өткізу

Сонымен қатар, Мемлекет басшысы осы санаттағы жекелеген әкімдерді сайлауды 2023 жылы пилоттық жоба ретінде өткізу мүмкіндігін қарастыру.

2022 жылдың 16 қаңтар- 11 желтоқсан айларында 470 сайлау өткізілді [7].

1-кесте. 2022 жылғы ауыл әкімдер сайлауының нәтижесі

2022 ЖЫЛЫ ӨТКІЗІЛГЕН АУЫЛ ӘКІМДЕР САЙЛАУЫ. ӨҢІРЛЕР БОЙЫНША САЙЛАУ НӘТИЖЕСІ				
ОБЛЫС АТАУЫ	Аудандық маңызы бар қалалар және ауылдық округтер саны	Ұсыну әдісі (өзін-өзі ұсыну, немесе партиядан)		
		Аманат партиясы	«Ақ жол» партиясы	Өзін-өзі ұсынушы
ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫ	9	2	-	7
ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ	2	2	-	-
АҚМОЛА ОБЛЫСЫ	9	3	-	6
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ	2	-	-	2
АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ	15	7	1	7
ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ	3	3	-	3
ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ	4	2	-	2
АТЫРАУ ОБЛЫСЫ	1	1	-	-
БҚО	6	1	-	5
ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ	4	3	-	1
ШҚО	2	2	-	-

Кестеде 2022 жылғы әкімдер сайлауының қорытындысы үміткерлер үлесі бойынша берілген.

2022 жылғы 13 ақпанға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы.

Батыс Қазақстан облысы Ақжайық ауданының Базартөбе сайлау округінде ауылдық округ әкімінің сайлауы өтті. Әкім болуға үміткерлер саны 3 адам. Әкім болып өзін –өзі ұсынған кандидат сайланды.

Павлодар облысы, Ертіс ауданының Аманкелді және Северный ауылдық округтері әкімдерінің сайлауы өтті. Әкімдікке кандидаттар саны -5 адам. Оның ішінде: өзін – өзі ұсыну арқылы ұсынылған - 5 адам.

Түркістан облысы, Қазығұрт ауданы Қызылқия ауыл округі әкімінің бір сайлау округі бойынша сайлауы өтті. «Nur Otan» партиясынан ұсынылған кандидат сайланды.

Маңғыстау облысында Маңғыстау ауданы, Ақшымарау ауылында әкім сайлауы өтті. Өзін өзі ұсынушы сайланды

2022 жылғы 20 ақпанға тағайындалған аудандық маңызы бар қала, ауыл және ауылдық округ әкімдерінің кандидаттарын тіркеу қорытынды-лары туралы облыстық сайлау комиссиясының хабарламасы.

Ақмола облысында 6 аудандық маңызы бар қала, ауыл және ауылдық округ әкімдерін сайлау 6 ауданда тағайындалды. Барлығы 24 кандидат, оның 6 (25%) – «Nur Otan» саяси партиясынан, 18 кандидат өзін-өзі ұсыну арқылы ұсынылды. Біржан сал ауданы, Буланды ауданы, Жаксын ауданы, Жаркын ауданы, сондай ақ Сандықтау және Целиноград аудандарында әкімдер сайлау өтті.

Ақтөбе облысының ауылдық округтері 2 сайлау округтері бойынша өтті (Мәртөк ауданының Тәңірберген ауылдық округі, Хромтау ауданының Дөң ауылдық округі) Тіркелген 6 кандидат сайлау бюллетендеріне енгізілді (оның 3-і 2 саяси партияның өкілдері, 3 кандидат – өзін-өзі ұсынған). "Nur Otan" партиясынан - 2, "Ауыл" партиясынан - 1. Тіркелген 6 кандидаттың 1-і әйел. Барлық 2 сайлау округтерінде әкімдер сайланды. Оның ішінде: «Nur Otan» партиясынан ұсынылған - 2 адам.

2022 жылғы 18 желтоқсанда Шығыс Қазақстан облысы Самар ауданы Бастаушы және Мариногорка ауылдық округтерінің әкімдерін сайлау өтті. Бастаушы сайлау округі бойынша сайлаушылар тізіміне 675 сайлаушы енгізілді, оның ішінде 673 сайлаушы дауыс берді. АМАНАТ" саяси партиясы ұсынылған кандидат сайланды. Магнитогорка сайлау округі бойынша сайлаушылар тізіміне 496 азамат енгізілді, олардың 411-і дауыс берді. АМАНАТ" саяси партиясы ұсынылған кандидат сайланды.

Жамбыл облыстық сайлау комиссиясының Меркі ауданы Сарымолдаев ауылдық округі әкімінің сайлауы өтті. Сайлау учаскелері бойынша сайлаушылар тізіміне 8110 азамат енгізілді, оның 4419-ы дауыс беруге қатысты. Өзін-өзі ұсыну жолымен - 3 адам сайланды.

Қостанай облысы бойынша ауылдар, ауылдық округтер әкімдерін

сайлау 2022 жылғы 20 ақпанда 4 сайлау округі бойынша ауылдар, ауылдық округтер әкімдерін сайлау өтті. Барлық 4 сайлау округінде әкімдер сайланды. Қарасу, Б.Майлин, Ұзынкөл, Арқалық қаласында, 2 Amanat 2 өзін өзі ұсынушылар.

2022 жылы 20 ақпанда Сырдария ауданы Теренөзек кентінің әкімін сайлау өткізілді. Сайлау округі бойынша 7190 азамат сайлаушылар тізіміне енгізілді, оның 5902-ы (82,1%) дауыс беруге қатысты. Әкімге үміткерлер саны - 3 адам. Сайланған әкім «Nur Otan» партиясынан ұсынылған.

2022 жылғы 6 наурызға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы

Төлеп ауылы бойынша сайлаушылар тізіміне 582 сайлаушы енгізілді, олардың 359-сы дауыс беруге қатысты. Жарамсыз бюллетеньдер саны-18, «Барлығына қарсы» бағаны белгіленген бюллетень 16. «Aq jol» ҚДП партиясынан ұсынылған.

Жетісай ауданды Атамекен ауылдық округі бойынша өзін өзі ұсынушы.

2022 жылғы 13 наурызға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы.

2022 жылдың 13 наурызында ауылдық округтер әкімдерін сайлау 8 сайлау округтері бойынша өтті (Әйтеке би ауданының Қарабұтақ ауылдық округі, Алға ауданының Қарағаш, Тамды ауылдық округтері, Мұғалжар ауданының Ембі қаласы, Мұғалжар ауылы және Талдысай ауылдық округі, Бірғыз ауданының Жайсанбай ауылдық округі, Қобда ауданының Бегалы ауылдық округі). Барлық 8 сайлау округтерінде әкімдер сайланды. Оның ішінде: «AMANAT» партиясынан ұсынылған - 4 адам, өзін-өзі ұсынған - 4 адам.

Атырау облысы, Сағыз ауылы Тойсаған ауылы, «AMANAT» парти-ясынан ұсынылған.

Жамбыл облыстық сайлау комиссиясының Мойынқұм ауданы Мойынқұм ауылдық округі әкімі Өзін өзі ұсынушы.

Павлодар облысы Аққұлы ауданының Малыбай ауылдық округі, Железин ауданының Новомирск ауылдық округі, Шарбақты ауданының Шалдай ауылдық округі әкімдерінің сайлауы өтті. Барлық 3 сайлау округінде әкімдер сайланды. Оның ішінде: "Amanat" партиясы ұсынған - 2 адам, өзін өзі ұсынған -1 адам.

2022 жылғы 27 наурызға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы.

Ақмола облысында Жақсы, Ерейментау, Целиноград аудан әкімдерінің сайлауы өтті. «AMANAT» партиясы ұсынған – үш адам.

Қызылорда облысында Арал ауданының Қамыстыбас ауылдық округінің әкімі, Қазалы ауданының Өркендеу ауылдық округінің әкімі, Жалағаш ауданының Жаңадария ауылдық округінің әкімі екі АМАНАТ. Және бір өзін өзі ұсынушы.

Павлодар облысы Шарбақты ауданының Жылы-Бұлақ ауылдық округі

әкімінің сайлауы өтті өзін өзі ұсынушы сайланды.

2022 жылғы 17 сәуірге тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы

Батыс Қазақстан облысы Ақжайық ауданы Базаршолан ауылдық округі әкімінің және Байтерек ауданы Шалғай ауылдық округі әкімінің сайлауы өтті. Үш өшін ұсынушы бір АМАНАТ

Павлодар облысы, Баянуыл ауданы өзін өзі ұсынушы сайланды.

2022 жылғы 11 желтоқсанға тағайындалған аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімін сайлау туралы.

Ақтөбе облысының ауылдық округтері әкімдерін сайлау қоры-тындылары туралы 4 сайлау округтері бойынша өтті (Мұғалжар ауданының Қандыағаш қаласы, Құмжарған ауылдық округі, Ойыл ауданының Ш.Берсиев атындағы ауылдық округі, Шалқар ауданының Бершүгір ауылдық округі). Барлық 4 сайлау округтерінде әкімдер сайланды. Оның ішінде: «АМАНАТ» партиясы ұсынған үміткерлер саны – 4. Үміткерлердің көпшілігі мұндай қызметке алғаш рет сайланды [8].

Сайлау барысында, саяси партиялардан және өзін-өзі ұсыну жолымен сайланатындықтан саяси аренда бәскелестік дамиды. Ауыл әкімдерін сайлау қазақстандық демократиялық институтты жетілдірудің басты принципі және жергілікті жерлерде орын алатын әртүрлі мәселелерді шешудің жолы ретінде жалғастырылуды қажет ететін институт екенін дәлелдейді.

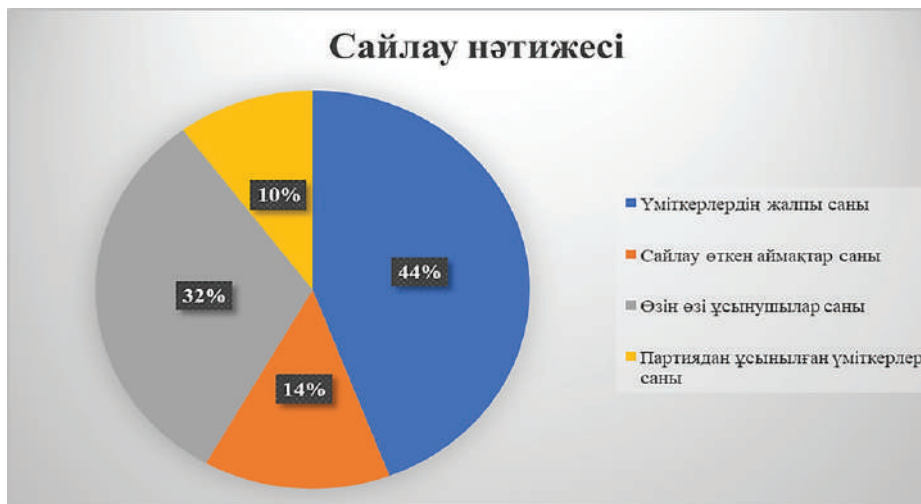

2-сурет. Сайлауға түскен кандидаттар саны

2022 жылғы өткен әкімдер сайлауының кандидаттардың жалпы саны шамамен 165.

Сайлауға Қазақстан Республикасының 52 аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ қатысты. Үміткерлердің ең көп санын өзін-өзі ұсынған кандидаттар ұсынды: 165 кандидаттың ішінде 118-і болды. Өзін-

өзі ұсынудың қоғамның демократиялану жағдайындағы модернизациялық процестерге ұмтылуында тиімді жақтары бар [9].

3-сурет. Әкімдер сайлауының негізгі көрсеткіші

Атап айтатын болсақ, жергілікті әкімдік лауазымға ұмтылушы үміткер өзінің бағдарламасын сайлаушыларға ұсыну арқылы жаңа идея ұсына алады. Үміткер жергілікті жерге яғни, ауылға тың идеялар әкелу арқылы, ауылды көркейту, дамыту сияқты шараларды жүзеге асыра алады. «Аманат» партиясының канди-датурасы (38 адам).

Орталық сайлау комиссиясы деректері келтірген кестеден көріп отырғанымыздай Қазақстандағы ауыл әкімдерін сайлаудың бір ерекшелігі өзін-өзі ұсынған кандидаттардың көп болуы. Бұл саяси партиялардан бөлек азаматтық қоғам белсенділігінің артып келе жатқандығының бір көрінісі [10]. Өзін-өзі ұсынған заматтардың сайлауда жеңіп шығуы ауыл-аймақтағы ерекшеліктерге де тікелей байланысты. Өңірлерде сайлауға түскен кандидаттардың атқарған жұмыстары, ауылдағы абыройы мен бе-делі сайлау нәтижесіне тікелей әсер ететін факторлардың бірі.

Қазақстан үшін ауыл әкімдерін сайлау алдағы жылдары саяси мәдениет пен өркениетті демократиялық құндылықтарды қалыптастыратын болады. Ауыл әкімдерін сайлаудың Қазақстан үшін әкелер тиімді тұстары [11]:

Біріншіден, ауыл әкімдерін сайлауында өзін-өзі ұсынушылар сайлауға түсуіне мүмкіндік жасалған. Бұл халықтың саяси мәдениетін арттырып, сайлауға деген азаматтар арасындағы қызығушылықты оятатындығы сөзсіз.

Екіншіден, саяси партиялардың арасындағы өзара бәсекелестікті артырады. Бұл процесс алдағы жылдары халықтың санасында қай партияның өкілі қандай нақты істер атқарды деген қоғамдық салыстырмалы анализді қалыптастырады.

Үшіншіден, бүгінгі таңда ауыл әкімдерін сайлауда кейбір жағдайда жершілдік пен рушылдық факторлары көрініс беруде. Бірақ Қазақстан

қоғамы бұл жолдан өтуі тиіс. Алдағы сайлауларда ауыл халқы әкімдердің жұмысына баға бере отырып, көрші отырған ауылдарда атқарылған істерді салыстыра келе жұмыс істейтін әкімдерді, нақты еңбегі сіңген үміткерлерді таңдайтын болады. Бұл процесс саяси мәдениет пен өркениетті демократияға жету үшін жүріп өтуіге тиіс жолдың бастамасы ғана.

Төртіншіден, ауыл әкімдерін жоғарыдан тағайындау мемлекеттік басқарудың тиімділігін төмендететін фактор. Әкімдерді тағайындау кезінде ауылдағы кіші мәселелердің өзінде жергілікті халық тікелей орталықты кінәлайтын. Ауыл әкімін халықтың өзі сайлауы, «Ауыл кеңесі» арқылы әкімнің жұмысына тұрғындардың араласуы Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару институтын дамытатын болады. Ауыл тұрғындарының жауапкершілігін де арттырады.

Бесіншіден, әкім сайлауы кезінде кандидаттар халықтың даусын алу үшін саяси бәсекеге түсіп, үй-үйді аралап, халық алдында дебатқа шығып, саяси технологияның қыр-сырын меңгерді. Бұл процесс елімізде саяси бәсеке мен демократиялық процестерді дамытатын оң факторлардың бірі.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдардан бері сайлау институтының қалыптасуы мен дамуының заңнамалық негізі талданып, сайлау институтының эволюциялық дамуы көрсетілді. Қазіргі елдегі саяси институттардың трансформациясы жағдайында құқықтық өзгерістер талданып, әкімдер сайлауына қатысты ұсыныстар берілді. Аймақтық электоратты сайлауға жұмылдырудың көзі ретінде азаматтардың саяси құқықтық сауаттылығы маңызды екені дәлелденді. Зерттеу негізінде Жаңа Қазақстанды дамытудағы әкімдер сайлауын жетілдіру механизмдері талданып, ұсыныстар берілді. 2022 жылғы өткізілген әкімдер сайлауы қорытындысы талданып, Қазақстанның жергілікті өзін-бақару институтының қалыптасып, дамып келе жатқанын дәлелденді.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының демократиялану процесі тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуы жолында жыл санап жетілдіріліп келеді. Мемлекеттің алдында өкілді билік институттарын сайлау арқылы қалыптастыру өзінің даму жолын реформалар арқылы жүзеге асыру мәселелері тұр. Сайлаулардың өкілді билікті қалыптастырушы институт ретіндегі бірден-бір принципі оның әділ, ашық өткізілуінде. Осы талаптардың жүзеге асырылуы үшін Қазақстан Республикасы сайлау институтының заңнамалық-құқықтық негізін қалыптастырды. Оны жетілдіруде саяси реформалар жүзеге асырылды.

Ауыл әкімдерін сайлау практикасы көрсеткендей Қазақстан қоғамында әкімдерді сайлауға деген халықтың көзқарасы оң. Қоғам мен ауыл тұрғындарының басым бөлігі әкімдерді сайлау реформасын қолдайды. Мұның басты себептерінің бірі еліміздегі саяси реформаға деген сұраныстың артуы.

Ауыл әкімдері сайлауының тағы бір ерекшелігі «Ауыл кеңесі» арқылы әкімнің жұмысына бақылау орнатуға болатын мүмкіндіктердің заңнамалық тұрғыда бекітілуі. Ауыл әкімі қызметіне сай болмаса «Ауыл кеңесі» арқылы

жергілікті маслихатқа әкімді қызметінен алу туралы мәселені көтере алу функциясының енгізілуі реформаның тиімді іске асуы үшін қажетті факторлардың бірі.

Жаңа Қазақстанды дамытудағы әкімдер сайлауы Президент бастамасымен іске асып келе жатқан реформалардың бірі. Мемлекет басшысы Тоқаевтың төрағалығымен еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму мәселелері жөнінде кеңейтілген кеңес өткен болатын. Мемлекет басшысы әлеуметтік-экономикалық мәселелері жөніндегі кеңейтілген кеңесте ауыл әкімдерінің 64 пайызы жергілікті халықтың тікелей сайлауымен қызметке келгенін, жергілікті депутаттар аймақтағы тексеру комиссияларымен тығыз қарым-қатынас орнатуы керектігін, бұл комиссиялардың рөлі едәуір артып, жауапкершілігі күшейтілетіндігін айтты.

Алдағы екі жылда пилоттық жоба ретінде аудан және облыстық маңызы бар қала әкімдерін тікелей сайлау арқылы өткізетіндігін жеткізіп, осы орайда қажетті нормативтік базаны және жол картасын әзірлеу қажет екендігін ескертті. Президент 2023 жылы алғаш рет 45 аудан мен облыстық маңызы бар қалалардың әкімдерін тікелей сайлау өтетінін еске салды.

Әкімдердің сайлануы жергілікті өзін-өзі басқару институтын дамытатын, ауыл кеңестері арқылы әкім мен халықтың бірлесе жұмыс істеу механизмдерін бір жүйеге келтіретін болады.

Ауыл әкімдерін тікелей сайлау – Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару институттарын дамытудағы заңды қадам. Ауылдар жергілікті бюджетті бөлудің жекелеген мәселелері бойынша басқарушылық та, сондай-ақ ішінара қаржылық тәуелсіздікке ие болады. Ауыл әкімдерін тұрғындардың өздері тікелей сайлауы азаматтардың өз ауылын, елді мекенін дамытуға бағытталған жобаларды талқылауға қатысуы үшін негіз болады.

Аталған қадам азаматтардың, қоғамның саяси мәдениетін арттыра отырып, елімізде саяси плюрализм принциптерін арттыруға септігін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Интернет ресурс. "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сайлау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000226/links> (қаралған күні: 23.09.2023)
2. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің 730 әкімін сайлау туралы // URL:<https://www.election.gov.kz/> (қаралған күні: 03.10.2023)
3. Подведены итоги выборов сельских акимов <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/5077024-podvedeny-itogi-vyborov-selskih-akimov.html> (қаралған күні: 28.09.2023)
4. Ерлан Карин: С июля прошлого года в Казахстане избраны 1093 сельских акима // URL: <https://www.zakon.kz/sobytiia/6020920-31-iiulia-sostoiatsia-vybory-akimov-v-selskikh-okrugakh-erlan-karin.html> (қаралған күні: 25.09.2023)
5. Президент әкімдерін сайлау мәселелері жөнінде кеңес өткізді // <https://qazaqstan.tv/index.php/news/142650> (қаралған күні: 30.09.2023)
6. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлау қорытындылары туралы // URL:<https://www.election.gov.kz> (қаралған күні: 10.10.2023)
7. Мониторинг СМИ и социальных сетей // URL:<https://alem.kz> (қаралған күні: 01.10.2023)

8. Глава государства принял участие в VI заседании Национального совета общественного доверия // URL: <https://www.akorda.kz/ru> (қаралған күні: 20.09.2023)
9. Ауыл әкімдерін сайлау қалай өтіп жатыр? // URL: <https://strategy2050.kz/news/auyl-kimderin-saylau-alay-tip-zhatyr> (қаралған күні: 28.09.2023)
10. Бауыржан Серікбаев, Ерболат Серғазин Қазақстандағы ауыл әкімдерін сайлаудың партиялар арасындағы бәсекеңі арттырудағы рөлі // URL: <http://journal-kogam.kisi.kz/index.php/kd/article/view/73/44>
11. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясының ашылуына қатысты // URL: <https://www.akorda.kz/kz> (қаралған күні: 02.10.2023)

REFERENCES:

1. Internet resýrsy. "Qazaqstan Respýblikasynyrń kebir Zańynyrń aqtilerine sailay káspshiligi boynsha ózgeristerim men tolyqtırǵyshtar ergizý turaly" Qazaqstan Respýblikasy Zańynyrń jobalary turaly [About the draft Law of the Republic of Kazakhstan "On making changes and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on election issues"]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000022> (accessed: 23.09.2023)
2. Áydandyq mańyzy bar qalalaryń, aýyldaryń, kenterdiń, aýyldyq okryǵterdiń 730 áki sailay turaly [About the election of 730 akims of cities, villages, towns, rural districts of regional significance]. URL: <https://www.election.gov.kz/kaz/> (accessed: 03.10.2023)
3. Aýyl ákimderin sailay qorytyndysy shyǵaryldy [The results of the elections of rural akims have been summed up]. URL: <https://www.zakon.kz/> (accessed: 28.09.2023)
4. Eran Qarin: ótken jyldyń shilde aıynan bastap Qazaqstanda 1093 aýyl ákimi sailandy [Erlan Karin: Since July last year, 1093 rural akims have been elected in Kazakhstan] // URL: <https://www.zakon> (accessed: 25.09.2023)
5. Prezident ákimderin sailay máseleleri jóninde keńes ótkizdi [The president held a meeting on issues of election of akims]. URL: <https://qazaqstan.tv/index.php/news/142650> (accessed: 30.09.2023)
6. 75 Áydandyq mańyzy bar qalalardyń, aýyldardyń, kenterdiń, aýyldyq okryǵterdiń ákimderin sailay qorytyndylary týraly [About the election results of mayors of cities, villages, towns, rural districts of regional significance]. URL: <https://www.election.gov.kz> (accessed: 10.10.2023)
7. Monitoriń SMI ı sosialnyh seter [Monitoring of media and social networks] <https://alem.kz> (accessed: 01.10.2023)
8. Glava gosýdarstva prinál ýchastie v VI zasedaniı Nacionalnogo soveta obshestvennogo doveria. [The head of state took part in the VI meeting of the National Council of Public Trust]. URL: <https://www.akorda.kz/ru> (accessed: 20.09.2023)
9. Aýyl ákimderin sailay qalai ótip jatyr? [How are the elections of village akim going?]. URL: <https://strategy2050.kz/news/auyl-kimderin-saylau-alay-tip-zhatyr> (accessed: 28.09.2023)
10. Baýyrjan Serikbaev, Erbolat Serǵazin Qazaqstandaǵy aýyl ákimderin sailaıdyń partıalar arasyndaǵy básekeni arttırdıǵy róli [Baurzhan Serikbaev, Yerbolat Sergazin The role of election of village mayors in Kazakhstan in increasing competition between parties]. URL: <http://journal-kogam.kisi.kz/index.php/kd/article/view/>
11. Memleket basshysy Qasym-Jomart Toqaeв VIII sailanǵan Parlamenttiń birinshi sessiasynyrń ashylýyna qatysty [Head of State Kassym-Jomart Tokaev VIII participated in the opening of the first session of the elected Parliament]. URL: <https://www.akorda.kz/kz> (accessed: 02.10.2023)

**Гульсара Каппасова¹, Гани Ельмуратов²,
Мейрамгуль Алтыбасарова³, Мадина Рахимбаева⁴**

¹ Торайғыров Университеті, «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD
mail: gulsara_k@bk.ru

² Торайғыров Университеті, «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат» кафедрасының профессоры, саяси ғылымдарының кандидаты,
email: ganielmuratov71@gmail.com

³ Торайғыров Университеті, «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат» кафедрасының профессоры, саяси ғылымдарының кандидаты,
email: mika_al68@mail.ru

⁴ Торайғыров Университеті, «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат» кафедрасының аға оқытушысы
email: www.madina.pvl@mail.ru
(Павлодар, Қазақстан)

«ЖҰМСАҚ КҮШ» ФЕНОМЕНІНІҢ САЯСИ СТРАТЕГИЯ РЕТІНДЕ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Андатпа. Авторлар «жұмсақ күш» феноменін саяси стратегия ретінде қазіргі саяси теория мен халықаралық қатынастар тәжірибесінің призмасы арқылы зерттеді. Мақалада саяси ойлар тарихындағы «жұмсақ күш» мәселесінің пайда болуы мен қалыптасуы, оның қазіргі жағдайы қарастырылып, мемлекеттердің сыртқы саяси аренада «жұмсақ күшті» қолдануының негізгі тәсілдері, ресурстары, мақсаттары мен нәтижелері анықталған. Бұл құбылысты зерттеу нәтижелері саяси шешімдерді қабылдаудың теориялық негізі болып табылады. Бұл зерттеуге жалпы әлемдік және геосаяси кеңістіктегі «жұмсақ күштің» әсері туралы теориялар негіз болды, оның оң және теріс жақтары атап өтілді.

Қазіргі заманғы мемлекеттер үшін қауіпсіздік пен тұрақты дамуды қамтамасыз ету қажеттігі әлі де өзекті міндет болып табылады. Халықаралық аренадағы мемлекеттер ықпал ету мен ресурстар үшін қатаң бәсекелестік жағдайында. Сонымен қатар, соңғы уақытта жаһандық саяси кеңістікте мемлекеттердің өзара әрекеттесуінің «жұмсақ» тәсілдерінің рөлі айтарлықтай өсті, осы мәселеге арналған жаңа көзқарастар мен теориялар пайда болуда. Авторлар «жұмсақ күш» феномені осы концепцияның халықаралық қатынастарды реттеу және әлемдік тәртіпті қалай сақтау керектігі туралы заманауи идеяларға сәйкестігіне байланысты саяси тәжірибе үшін ең үлкен мәнге ие болды деген қорытындыға келеді. Авторлар жүргізген талдау ықпалды саяси стратегия ретінде «жұмсақ күштің» тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: «жұмсақ күш», сыртқы саясат, халықаралық қатынастар, әлемдік саясат, мемлекет, жаһандану, саяси стратегия, геосаясат.

Гульсара Каппасова, Гани Ельмуратов, Мейрамгуль Алтыбасарова,
Мадина Рахимбаева

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА «МЯГКОЙ СИЛЫ» КАК ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ

Аннотация. Авторы исследовали феномен «мягкой силы» как политическую стратегию через призму современной политической теории и практики международных отношений. В статье рассматривают возникновение и формирование проблематики «мягкой силы» в истории политической мысли, его современное состояние, выявляют основные подходы, ресурсы, цели и результаты использования государствами «мягкой силы» на внешнеполитической арене. Результаты исследования данного феномена являются теоретической базой для принятия политических решений. Основой для данного исследования послужили теории о влиянии мягкой силы в общемировом и геополитическом пространстве, выделены ее позитивные и негативные стороны.

Для современных государств необходимость обеспечения безопасности и стабильного развития до сих пор является актуальной задачей. Государства на международной арене находятся в состоянии жесткой конкурентной борьбе за влияние и ресурсы. Вместе с тем, в последнее время значительно возросла роль так называемых «мягких» способов взаимодействия государств в мировом политическом пространстве, появляются новые взгляды и теории, посвященные данной проблематике. Авторы приходят к выводу, что феномен «мягкой силы» приобрел наибольшую значимость для политической практики благодаря соответствию данного концепта современным представлениям о способах регулирования международных отношений и поддержания миропорядка. Выполненный авторами анализ позволяет оценивать эффективность «мягкой силы» как влиятельной политической стратегии.

Ключевые слова: «мягкая сила», внешняя политика, международные отношения, мировая политика, государство, глобализация, политическая стратегия, геополитика.

Gulsara Kappasova, Gani Yelmuratov, Meiramgul Altybassarova, Madina Rakhimbaeva

THEORETICAL ASPECT OF STUDYING THE PHENOMENON OF «SOFT POWER» AS A POLITICAL STRATEGY

Abstract. The authors explored the phenomenon of «soft power» as a political strategy through the prism of modern political theory and practice of international relations. The article considers the emergence and formation of the problem of «soft power» in the history of political thought, its current state, identifies the main approaches, resources, goals and results of the use of «soft power» by states in the foreign policy arena. The results of the study of this phenomenon are the theoretical basis for making political

decisions. The basis for this study was the theory of the influence of soft power in the global and geopolitical space, its positive and negative sides were highlighted.

For modern states, the need to ensure security and stable development is still an urgent task. States in the international arena are in a state of fierce competition for influence and resources. At the same time, the role of the so-called «soft» ways of interaction between states in the global political space has recently increased significantly, new views and theories devoted to this issue are emerging. The authors come to the conclusion that the phenomenon of «soft power» has acquired the greatest significance for political practice due to the correspondence of this concept to modern ideas about how to regulate international relations and maintain world order. The analysis performed by the authors makes it possible to evaluate the effectiveness of «soft power» as an influential political strategy.

Keywords: «soft power», foreign policy, international relations, world politics, state, globalization, political strategy, geopolitics.

Кіріспе

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында әлемде болған өзгерістер шындықты түсіндіре алатын жаңа теорияларды іздеуді ынталандырды, билік ұғымын, билік ресурстарын қайта қарау және заманауи технологияларды әзірлеу қажеттілігіне әкелді, оларды қолдану акторларға геосаяси бәсекелестікке сәтті қатысуға мүмкіндік береді. Бұл өзгерістерге жауап 1990 жылы АҚШ-та халықаралық қатынастардың неолибералдық теориясы аясында пайда болған «жұмсақ күш» тұжырымдамасы болды. Қазіргі уақытта тұжырымдама саяси және саясаттану дискурстарына берік енген деп айтуға болады.

Ғылыми әдебиеттерде билік ресурстарының арақатынасының тарихи динамикасын талдағанда, «жұмсақ күш» тенденциясын маңыздылығын атап өту әдетке айналған. Ал бұл материалданған зорлық-зомбылықтың, қысымның болмауын және әскери мәжбүрлеудің маңыздылығын төмендетуді білдіреді. Екі мемлекеттің тұрақты әскерлерінің бетпе-бет кездесуі екіталай, дегенмен, соғыс әрекеттері өткенге айналды деп айту мүмкін емес: олар қалды, бірақ біржақты асимметриялық сипатты қабылдап, «терроризмге қарсы соғыс» терминге ие болды. Сонымен қатар, әскери күш қолдану демократиялық елдерде халықтың қолдауын қамтамасыз ету үшін моральдық негіздеуді талап еткенімен, көптеген демократиялық емес мемлекеттерде зорлық-зомбылық үшін ақтау талап етілмейді. «Жұмсақ күш» рөлінің артуына ядролық қарудың және экономикалық өзара тәуелділіктің тежеуші рөлдері, мемлекеттік емес акторлар санының артуы ықпал етті.

Соңғы фактор ерекше рөл атқарады: бір жағынан, жаңа технологиялар, ақпаратты берудің жоғары жылдамдығы оқиғаларды жасыру мүмкіндігін азайтты, неғұрлым ақпараттандырылған белсенді жаһандық қоғамның пайда болуына себеп болды, екінші жағынан, олар халықаралық акторлардың қоғамға ықпал ету қабілетін едәуір кеңейтті.

Қазіргі уақытта «жұмсақ күш» тұжырымдамасы әртүрлі елдердің ғылыми орталарында өте танымал, оның теориялық және практикалық бейімделуі

бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде, бірақ терминді анықтауда да, оның негізгі сипаттамаларын анықтауда да бірлік әлі қалыптасқан жоқ, дәл осы жағдай мақаланың өзектілігі мен ғылыми қызығушылығын білдіреді. Ұлы державалардың, дамыған мемлекеттердің (Қытай, АҚШ) жағдайы ерекше қызықты, өйткені бұл елдердің экономикасының күшеюі және әлемдік саясаттағы рөлдің артуы сол елдердің сарапшылардың «жұмсақ күш» саласына қатысты қандай технологияларды қолданатынын ерекше назар аударуға мәжбүр етеді.

«Жұмсақ күш» теориялық тұжырымдамасын талдау кезінде отандық және шетелдік зерттеушілердің көптеген жұмыстары қолданылды.

Қарастырылып отырған теорияны Дж. Най [1] жасаған және кейіннен нақтылаған, сондықтан оның жұмыстары осы зерттеудің бастапқы нүктесі болды. Теориялық тұрғыдан алғанда, «жұмсақ күш» ұғымы жаңа нәрсе емес, сондықтан біз билік, әсер ету, билік технологиялары мәселелеріне қатысты жұмыстарға жүгіндік, оларды «жұмсақ күштің» алдыңғы немесе бәсекелес теорияларына жатқызуға болады. Бұл А.Граммши [2], Р.Даль, С.Стренж [3], Дж.Бодрийяр [4], Дж.Липовецки [5], Х.Моргентау [6], С.Льюкс [7], зерттеулері. Айта кету керек, зерттелетін тұжырымдама жиі сынға ұшырады, соның арқасында Дж.Най теорияны дамытып, нақтылай алды. Сындалылар Фергюссон [8], Альтүссер, Уомакк [9], К.С. Грей [10], П.Бильгин және Б.Элис [11], Э.Лок [12] болып табылады.

Сонымен қатар, еңбектері «жұмсақ күштің» жекелеген аспектілерін зерттеуге арналған зерттеушілерді бөліп көрсету қажет: И. Кацуджи [13] («жұмсақ күш» акторлары), Х.Ким [14] («жұмсақ күш» құралы ретіндегі мәдени дипломатия), М.Фрейзер [15] (халық мәдениеті құрал ретінде «жұмсақ күш»), Ф.Г. Альтбах және П.Макгилл Петерсон [16] («жұмсақ» әсер ету технологиялары арасындағы жоғары білімнің рөлі).

Қазіргі уақытта Ресейде «жұмсақ күш» ұғымын зерттеу нысанына айналдырған авторлар шеңбері қалыптасып үлгерді. Олардың қатарында В.А. Должиков [17], В.М. Капицын [18], Е.Г. Пономарева [19] зерттеушілер.

Егерде, Қазақстан Республикасына келетін болсақ, Мемлекеттік және қоғамдық саясат және құқық мектебінің «Синергия» талдау орталығының жетекшісі Р. Құрманғожиннің Қазақстан үшін өзінің «жұмсақ күшін» қалыптастыру және пайдалану қажет және мүмкін, оларды іске асыру Қазақстанның ынтымақтастығы процесінде, ең алдымен, мәдениет, білім, ғылым, туризм және спорт саласында жүзеге асыруға болады [20]. Зерттеуші С. Джаненова Қазақстанда әлеуетті жұмсақ күш ретінде болатын халықаралық жоғары білім беру саласында табысты жоба ретінде бірегей модель – «Болашақ» бағдарламасы өтті [21]. Орталық Азиядағы Қытайды зерттеу орталығы қоғамдық қорының ғалымдар тобы Қытайдың Қазақстанға «жұмсақ» әсерін, соның ішінде академиялық алмасу саласындағы белсенді білім беру саясатын зерделеумен айналысады. Бұл жерде, сондай-ақ С. Нұрдаулетова мен Г. Курамаева сияқты зерттеушілерді атап өту қажет. Олардың зерттеу нысаны ретінде Қытайдың жұмсақ күші және оны Қазақстанға қатысты пайдалану механизмдері қарастырылды [22].

Мақаланың мақсаты – «жұмсақ күштің» саяси стратегияларына кешенді

теориялық талдау жасау.

Зерттеу мақсаттарына сүйене отырып, мақаланың келесі міндеттері тұжырымдалған:

- «жұмсақ күш» ұғымының генезисін және осы теорияның өзіндік мазмұнын ашу;
- «жұмсақ күш» анықтамасын тұжырымдау, оның негізгі сипаттамаларын, мақсаттары мен тиімді пайдалану шарттарын анықтау;
- «жұмсақ күш» құбылысын зерттеудің негізгі тәсілдерін анықтау, мемлекеттің «жұмсақ күш» зерттеу құрылымын тұжырымдау;
- билік технологиясы ретінде «жұмсақ күштің» ерекшеліктерін айқындау.

Зерттеу әдістері

Мақала негізі «жұмсақ күш» теориясы мен стратегияларын талдаудың көп деңгейлі жүйесін құруға мүмкіндік беретін әдістер, тәсілдер мен теориялар кешені болды.

Зерттеу барысында келесі жалпы ғылыми әдістер қолданылды: салыстыру әдісі, талдау және синтез, тарихи және генетикалық әдістер. Салыстыру әдісі мемлекеттердің «жұмсақ күш» стратегиялық технологияларының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын зерттеуде қолданылды. Талдау «жұмсақ күштің» жеке компоненттерін бөліп көрсетуге және оларды сипаттауға мүмкіндік берді, ал алынған мәліметтерді синтездеу «жұмсақ күш» тұжырымдамасына және «жұмсақ» технологияларды іс жүзінде жүзеге асыруға әртүрлі тәсілдерді жалпылауға мүмкіндік берді. Тарихи және генетикалық әдістер «жұмсақ күш» тұжырымдамасының пайда болуы мен дамуын зерттеуде пайдалы болды. Құрылымдық-функционалдық тәсілді қолдану арқылы «жұмсақ күш» оның негізгі құралдары мен олардың функцияларын сипаттайтын тұтас жүйе ретінде қарастырылды. Институционалдық тәсіл «жұмсақ күш» стратегияларын әзірлеуге және жүзеге асыруға қатысатын негізгі институттарды бөліп көрсету және олардың осы қызметтегі рөлін анықтау үшін пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Қоғамның жаһандық коммуникация дәуіріне енуі қоғамға әсер етудің және оған билікті жүзеге асырудың жаңа тиімді формаларын іздеумен ерекшеленді. Жұмсақ күш (soft power) тұжырымдамасы («жұмсақ билік», «жұмсақ күш») осындай қажеттілікке жауап болды. Оны ғылыми айналымға енгізген американдық саясаттанушы Дж. Най. Алдымен академиялық, содан кейін саяси ортада тез танымал болды, өйткені осы құралды қолдану арқылы серіктестерге, олардың санасына ерікті ынтымақтастыққа немесе басқа мақсаттарға жету үшін әсер ету мүмкіндігі ашылды.

Ғылыми зерттеулер мен журналистикада soft power терминін анықтамасын әртүрлі нұсқаларын табуға болады. Бұл ағылшын тілінің нұсқасы бейнелі, метафоралық болғандықтан, оның танымалдылығына соншалықты сәтті және ықпал етеді, оның түсіндірілуіне және тіпті өмір сүру құқығына қатысты даулы. Power сөзі билік, әсер ету, күш деп аударылады. Мақала үшін аударманың бірінші нұсқасы басым болып табылады, ал билік авторитарлық билік ретінде емес, жалпы мықты билік ретінде, басқалардың санасы мен мінез-құлқына қандай да

бір түрде әсер ету мүмкіндігі ретінде түсініледі.

Осылайша, «жұмсақ билік» және «жұмсақ күш» ұғымдарын синоним ретінде қолдануға болады, дегенмен, осы зерттеуді жүргізе отырып, біз билік пен билік қатынастарымен айналысатынымызды есте ұстаймыз. Билік көзге көрінетін қақтығыстың болуымен айқын көрінуі мүмкін немесе «жұмсақ билік» жағдайындағыдай жасырын болуы мүмкін, бірақ тиімділігің жоғалтпайды.

«Жұмсақ күш» тұжырымдамасы әлемдік саясаттануда талқыланатын тақырыпқа айналғанға дейін, философиялық мәні бойынша оған ұқсас идеялар болған. Мысалы, қытайлық ойшыл Лао Цзы әлемде судан гөрі нәзік және әлсіз зат жоқ екеніне сенімді болды, бірақ ол ең қатты затты да бұзуы мүмкін, деп айтқан болатын.

Зерттелетін тұжырымдаманың ізашары итальяндық философ - марксист А. Грамшидің мәдени-идеологиялық гегемониясы туралы ілім болып саналады. Ол мемлекет екі кит ұстайды деп сенді: күш пен келісім [2].

А.Грамшидің гегемония және Дж. Найдың «жұмсақ күш» іліміндерде ұқсастықтарды көруге болады. Осы және басқа тұжырымдамаларда объектілерге әсер етудің екі түрі бар: А.Грамшидегі зорлық-зомбылық пен келісім, Дж. Найдың «жұмсақ» және «қатал» күштері. Екі автор да гегемонияны сәтті орнату үшін дәстүрлерге, мәдениетке және құндылықтарға үлкен мән береді. Екі зерттеуші де мемлекеттің ықпалын қалыптастыру және қолдау процесінде азаматтық қоғамның үлкен рөлін атап көрсетеді. Дегенмен, берілген тұжырымдамалар арасында айырмашылықтар бар. А. Грамши коммунистік идеологияның жақтаушысы ретінде гегемония ішкі саясаттың мақсаттарына жету үшін, атап айтқанда, үстем таптың билігін сақтау үшін қажет деп санайды. Дж. Най, «жұмсақ күш» сыртқы саясаттың мақсаттарына жетуге бағытталғаның пікірді ұстанады.

«Жұмсақ күш» әрекеті негізделген негізгі механизм, Дж.Най бойынша, тартымдылық, көркемділік. Осы фактіге сүйене отырып, постмодернизм өкілдерінің концепцияларын бір дискурсивті кеңістікке жатқызуға болады: бұл Ж.Бодрийярдың «азғырту» және Ж.Липовецкийдің «арбау» ұғымдары. Тартымдылықтың, азғырудың, арбаудың әсерінің нәтижесінде субъектілер биліктің ұсыныстарын саналы, еркін және ерікті таңдау ретінде қабылдайды.

Осы зерттеу үшін маңызды тағы бір даму С. Льюкстің «биліктің үшінші өлшемі» [23] болып табылады.

Саяси-философиялық ойлар тарихында «жұмсақ күш» ұғымына жақын теориялардың мысалдары бар деп қорытынды жасауға болады: бұл билік көздерін материалдық және материалдық емес деп бөлу, құрылымдарды зерттеу идеялары, құрылымдарды билік ресурстарының жаңа түрі ретінде зерттеу, азаматтардың сана-сезімін өзгерту тәсілдерін қолдана отырып, олар тәртіпті табиғи (өздернікі) деп қабылдай бастайды немесе үкімет талап ететін нәрсені белсенді түрде қалайды. Соған қарамастан, Дж.Найдың еңбегі мынада: «жұмсақ күшті» философия саласынан саясат саласына, ұлттық деңгейден халықаралық қатынастар деңгейіне ауыстырып, американдық практикалық рухта әрекет ете отырып, ол әлемдік аренадағы ықпалды арттыру құралы ретінде «жұмсақ күшті» пайдалану мүмкіндіктері. Бұл тұжырымдаманың теориялық емес, дәлірек айтқанда, технологиялық, практикалық тұрғыдан үлкен мәнге ие болғаны

маңызды: заманауи технологияларды қолданудың арқасында күрделі әсер ету мүмкін болды, ал кеңістіктік мағынада – бұқаралық санаға шексіз дерлік әсер ету.

Концепт туралы алғашқы ескерту 1990 жылы «Жұмсақ күш» (Foreign Policy журналы) мақаласында және «Тағдырланған көшбасшы: американдық биліктің өзгеретін міңез-құлқы» [24] кітабында пайда болды. Одан кейінгі кітаптарында Дж.Най «жұмсақ күш» теориясын аяқтап, дамытты.

Осылайша, «жұмсақ күш» тұжырымдамасы белгілі бір мақсат үшін құрылды: Америка Құрама Штаттарының қуатын арттырудың жолын әзірлеу, академиялық қоғамдастықты және әлемдік қоғамдастықты осы мемлекеттің жақын арада құлдырауының сөзсіздігінен тайдыру және, сайып келгенде, АҚШ-тың әлемдік аренадағы үстем жағдайын сақтау. Бұл теория Американың сыртқы саясаты 1990 жылдардан бері тап болған қиындықтар мен проблемаларға сәйкес дамыды. Дж.Найдың еңбектерін талдау нәтижесінде мынадай тізбекті шығаруға болады: еліктіргіш «жұмсақ күш», сондай-ақ кейбір басқа құралдар, мысалы, гуманитарлық араласулар демократияны тарату процесіне мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде «жұмсақ күшті» қолданудың әсерін күшейтеді, өйткені демократиялық мемлекеттерде қоғамдық пікірге ықпал ету мүмкін болады.

Белгілі бір сыртқы саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін «жұмсақ күш» құралдарын дербес қолданумен қатар, соңғысының тиімділігін арттыру үшін (қолайлы әлеуметтік орта құру, одақтастар санын көбейту) «қатан күшпен» үйлесімде қолданылуы мүмкін. Сонымен қатар, Дж.Найдың соңғы еңбектерінде «жұмсақ күш» теориясының шын мәнінде үш өлшемді (С. Льюкс терминологиясында) болуы маңызды. Оған тарту және сендіру (яғни биліктің бірінші тұлғасы; ол қандай да бір түрде манипуляциялау жасау элементін қамтиды), легитимді күн тәртібін белгілеу мүмкіндігін, сондай-ақ пайдалы ережелер мен институттардың жиынтығын (биліктің екінші тұлғасы) қоса бастайды, сондай-ақ бастапқы преференцияларды қалыптастыру (үшінші тарап билігі).

Халықаралық қатынастардың «координат жүйесіндегі» «жұмсақ күштің» орнын анықтау көбінесе жаһандану мен неолибералдық теорияның өсуімен байланысты. Сонымен, түрік зерттеушілері П. Бильгин мен Б. Элис [25] Дж. Най теориясы биліктің реалист ғалымдар ұмытып кеткен материалдық емес түрлеріне баса назар аударады, сонымен қатар көзден жасырын көрінбейтін билік қатынастарына назар аударады деп есептейді. Олар мемлекеттердің әскери-экономикалық әлеуетіне назар аударатын реалистік көзқарастарды сынап, билікті тікелей ықпал ету арқылы мәжбүрлеу деп түсіндіреді және мемлекеттік емес субъектілердің қызметін елемей, биліктің көзге көрінетін көріністерін ғана зерттейді.

Дж. Найдың пікірінше, «жұмсақ күш» ұғымы мен реализм арасында ешқандай қайшылық жоқ. «Жұмсақ күш» идеализмнің немесе либерализмнің бір түрі емес. Бұл күштің бір түрі ғана - қалаған нәтижеге жету жолы.

Жалпы реалист ғалымдарға «қатан күшпен» салыстырғанда «жұмсақ күштің» сәйкессіздігін мойындау тән. «Жұмсақ күштің» әлеуетін бағалау қиын: ол статистикада да, ақшалай түрде де көрсетілмейді. Олардың пікірінше, «жұмсақ әсер ету» әлеуетін асыра бағалау апатты салдарға әкелуі мүмкін.

Мысалы, Рединг университетінің (Англия) қызметкері, ғарыштық және

ядролық стратегияларды, сондай-ақ қарусыздану мен қару-жарақ мәселелерін зерттейтін К. С. Грей тәжірибе «жұмсақ күш» ұғымының сәйкессіздігін растайды деп санайды. Әскери әдістерді қолдану қажеттілігін негіздеу қазіргі уақытта қиын, бірақ бұл «қатты күш» өткеннің еншісінде дегенді білдірмейді. Кейбір қақтығыстарды әскери емес әдістермен шешу мүмкін емес. «Қатан күшті» пайдалану толығымен үкіметтің бақылауында, ал «жұмсақ күшті» ішінара ғана бақылайды. Әлемнің белгілі бір аймағында «жұмсақ күш» стратегияларын қолданудың тиімділігін абсолютті дәлдікпен болжау мүмкін емес, өйткені жергілікті контекст – мәдениет, құндылықтар мен әдеттер елеулі із қалдырады [26].

Реалистік ғалымдарды сынға алу, сондай-ақ АҚШ саясаткерлерінің алдында тұрған міндеттер Дж. Най теориясының дамып келе жатқандығына әкелді. «Реалистік»: «қатты күшті» пайдалану туралы көптеген ескертулерден, әскери араласулардың маңыздылығының төмендеуінің дәлелі және алғашқы жұмыстарда қамтылған «жұмсақ күшті» пайдалану бойынша күшті ұсыныстар, ол «ақылды күш», яғни контекстік интеллект, диалектикалық байланыс және жағдайға байланысты «жұмсақ» және «қатан» құралдарды біріктіру.

Неолибералдық көзқарастармен бөліспейтін немесе Америка Құрама Штаттарының жетекшілігімен жаһандық үстемдікті сақтау технологиясы ретінде «жұмсақ күшке» қарайтын зерттеушілердің ескертулері қисынды. Мәселен, С. Льюкс былай деп жазды: «АҚШ-тағы рейганизм және коммунизм құлағаннан кейін Ұлыбританиядағы тэтчеризм неолибералдық концепциялардың дүние жүзінде әдеттен тыс кең таралуымен ауыстырылды».

Француз неомаркстік философы Л. Альтюссер де дәл осы мәселеге сілтеме жасай отырып: капиталистік қоғамдардағы билікті жүзеге асыру жіңішке, «маска киген» және жасырын болуы мүмкін. Л. Альтюссердің бағытын жалғастыра отырып, кейбір сарапшылар Дж.Найдың «жұмсақ күш» тұжырымы оны Буш доктринасына қатыстырады деп санайды, өйткені «жұмсақ күш» неолиберализмді, еркін нарықты және әскери күштер қолданылатын құндылықтарды легитимдейді.

Галларотти Д.М. «қатты күшті» пайдалану либералдық саяси принциптерге қайшы келмегенде ғана «жұмсақ» потенциалды арттырады, мемлекетті агрессиядан қорғауға, тираниядан босатуға, бейбітшілікті сақтауға бағытталған деп есептейді [27]

Сонымен қатар, «жұмсақ күш» ұғымын либералды емес қоғамның жағдайлары мен дәстүрлеріне бейімдеу әрекеттерімен бір мезгілде оң бағалану жағдайлары қызықты.

Дж. Най теориясына қатысты әдебиетте бірнеше позициялар қалыптасқанын айтуға болады:

1. Концепті қабылдау және оның негізінде жекелеген мемлекеттердің «жұмсақ күш» әлеуетін талдау;

2. Керісінше, концептіге оң баға беру, оны көпжақты талдау, әртүрлі көзқарастар тұрғысынан зерттеу, оны аз сипаттамалық және академиялық ету әрекеті;

3. Керісінше, концептіге оң баға беру, оны рухы жағынан азырақ американдық ету ниетімен біріктіріліп, теорияның негізін және оның құралдық бөлігін

қалдырып, нақты мемлекеттердің қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне назар аударатын отырып, оны қолдану;

4. «Жұмсақ күш» концептіне сын.

Күрделі және маңызды мәселе - зерттелетін ұғымды анықтау. Дж. Найдың «жұмсақ күш» түсінігінің мағынасын түсіндіруге көптеген талпыныстарына қарамастан, ғылыми ортада терминнің анықтамасы бойынша консенсус болған жоқ. Дж. Най өзінің барлық шығармаларында мынаны білдіреді «жұмсақ күш» «қатты күштен» (соғыс, әскери қауіп немесе экономикалық қысым, санкциялар) өзгеше нәрсе және билікті бөлуді үнемі атап өтеді.

Әрине, Дж. Най «жұмсақ күштің» сипаттамаларын, оның көздерін, билік спектрін (мәжбүрлеуден кооптивтікке дейін) және ең соңында біріктірілген «қатан» сипаттай отырып, «жұмсақ күшті» анағұрлым жағымды түрде анықтауға тырысты және «жұмсақ күшті» стратегиялық комбинацияға айналдырады, оны «ақылды күш» деп атады, бірақ ол, шын мәнінде, «қатан» және «жұмсақ күштің» басқа табиғаты бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеуші нақтырақ анықтама жасаудың орнына, «жұмсақ күштің» білдіру формаларын, көптеген мысалдар келтіреді. Жоғарыда дәлелденгендей, күштің материалдық емес формасының болуы, әскери, экономикалық үстемдік пен идеологиялық билікке қарсы тұру идеясы жаңа емес.

«Жұмсақ күштің» бір көрінісін жіберіп алмау үшін біз оны кеңінен түсінеміз.

Жұмсақ күш (Soft power) – саяси әрекет үшін қолайлы жағдай жасауды көздейтін және үш өлшемді қамтитын билікті жүзеге асыру тәсілі:

- 1) келісімге немесе еліктеуге әкелетін тартымдылық;
- 2) легитимді күн тәртібін, сондай-ақ пайдалы ережелер мен институттардың жиынтығын белгілеу мүмкіндігі;
- 3) халықтың қалауын қалыптастыру.

Сонымен, «жұмсақ күш» ұғымын зерттеу нәтижесінде қолайлы орта құруды көздейтін және үш өлшемді қамтитын билікті жүзеге асыру тәсілі ретінде айқындалды; «жұмсақ күш» технологияларын қолданудың негізгі мақсаттары, сондай-ақ оның сипаттамалары көрсетілген: ұзақ мерзімді, үкіметтің ішінара бақыланбауы, екі жақты сипаттағы (әсер ету мен процестің нәтижесінде), байыпты әрекет ету қажеттілігі, материалдық емес әсер етудің материалдық базасы, сондай-ақ мақсатты аудиторияны есепке алудың шұғыл қажеттілігі, өйткені әртүрлі мәдениеттерде «қатан» және «жұмсақ» күштің әртүрлі өлшемдері тартымды және жеккөрінішті болуы мүмкін. «Жұмсақ күш» шкаласын жергілікті деңгейден жаһандық деңгейге бөлу ұсынылады, ал жаһандық масштабта «жұмсақ күшке» ие болу үшін оның барлық үш өлшемін (тартымдылық, легитимді күн тәртібін құру мүмкіндігі, ережелер мен институттар) белгілеу ұсынылады, қалауын қалыптастыру), сондай-ақ «қатан күштің» сәйкес әлеуеті қажет.

Біртұтас «жұмсақ күш» жүйесін құрайтын жеке компоненттерге назар аударатын зерттеушілер құрылымдық көзқарасты ұстанады. Ол негізгі агенттерді, ресурстарды, институттарды және басқа компоненттерді бөліп көрсетуден және талдаудан тұрады.

Мемлекет «жұмсақ күшке» ие негізгі ойыншы ретінде танылады, бірақ жалғыз емес. Дж. Най тек мемлекеттер ғана емес, корпорациялар, ҰЕҰ (үкіметтік емес ұйымдар), тіпті трансұлттық террористік желілер мен атакты адамдар да

«жұмсақ күшке» ие болып табылады деп пікір білдірген болатын.

«Жұмсақ күштің» тасымалдаушылары танымал брендтер, ғылым, техника, өнер және тіпті сән жетістіктері болуы мүмкін. «Жұмсақ күш» құралдарына коммуникация, соның ішінде ақпараттық технологиялар, әсіресе Интернет, ҰЕҰ, дипломатиялық өкілдіктер, мәдени, ғылыми және білім беру орталықтары, Олимпиада ойындары, ЭКСПО сияқты ауқымды іс-шаралар кіреді.

Бұл тәсіл (құрылымдық) аясында «жұмсақ күштің» құрылымдық компоненттерін ғана емес, сонымен қатар «жұмсақ күштің» жекелеген түрлерін де бөліп көрсету әдеттегідей. Сонымен, О. Ф. Русакова классификациялардың біріне сәйкес номенклатура деп жазады «жұмсақ күш» келесі элементтерді қамтиды: экономикалық «жұмсақ күш» (инвестициялық тартымдылықты қоса алғанда, экономикалық тартымдылық көрсеткіштері), гуманитарлық «жұмсақ күш» (жалпы және университеттік білім беру жүйесінің тартымдылығы, ғылыми және технологиялық қызмет), мәдени «жұмсақ күш» (елдің мәдени мұрасын халықаралық тану, ұлттық мәдениетті танымал ету саясаты және басқа көрсеткіштер), саяси «жұмсақ күш» (саяси демократия институттарының даму деңгейі және адам құқықтарын қорғау), дипломатиялық «жұмсақ күш» (елдің беделі, агрессияның алдын алу, жаһандық күн тәртібін белгілеу қабілеті) [28].

Тұжырымдаманы талдаған кезде тап болған кейбір зерттеушілер «жұмсақ күш» компоненттерін зерттеуден «жұмсақ күш» компоненттерінің жұмыс істеу мәселесіне, яғни процеске бағытталған тәсілге көшеді. Сөйтіп, С. К. Песцов пен А. М. Бобыло тізбектің келесі элементтерін бөлуді ұсынады:

1) «жұмсақ күш» ресурстары (мысалы, мемлекеттің ағымдағы саясаттары мен іс-әрекеттеріне, сондай-ақ мемлекеттің ұлттық шекараларында және одан тыс жерлердегі мінез-құлқы мен іс-әрекеттеріне айтарлықтай тәуелді емес «ұлттық қазына»);

2) «техникалық құралдар» (қаржы, инфрақұрылым, коммуникация арналары) және «технологиялар» құрамдас бөліктері болып табылатын «жұмсақ күшті» айырбастау тетігі – нақты міндеттерді шешуге және тиісті мақсаттарға (жария дипломатия, мәдени байланыстар және Ұлттық брендинг) қол жеткізуге арналған операциялар мен іс-қимылдардың келісілген жиынтығы. Қаржы сияқты кейбір элементтерді конвертациялау механизміне енгізу даулы болып табылады, дегенмен, мысалы, бұқаралық мәдениеттің танымалдығы мен оны ілгерілетуге бағытталған шығындар мен/немесе маркетингтік күш-жігердің арасында байланыс бар екені анық;

3) активтер («күш валютасы») - мейірімділік, жарықтық, сұлулық;

4) құралдар – тартымдылық (мемлекеттің бейнесі, имиджі, бренді, қатысуы) қалай және не арқылы алынуы мүмкін барлық нәрсе;

5) негізгі индикаторлары «бедел» және «хабардарлық» болып табылатын аралық әсерлер;

6) түпкілікті нәтиже-реципиенттің сыртқы белсенділігі (реципиенттің мінез-құлқының субъект-мемлекеттің стратегиясын таңдау ұсыныстары мен нұсқасына сәйкестік дәрежесі).

Процеске бағытталған тәсілді У. Виас ұсынды, ол егжей-тегжейлі теорияны жасап, оны қытай-жапон қатынастары аясында сынап көрді. Ол әртүрлі агенттердің идеялар мен ақпаратты жеткізуге баса назар аударатырып, әртүрлі

деңгейлерде (мемлекеттік, муниципалдық, коммерциялық, жеке тұлғалар деңгейінде) әсер етуінің кейбір механизмдерін сипаттады. Мемлекеттік агенттер-бұл мемлекеттің құрамына кіретін, бақылайтын және оған есеп беретін әртүрлі министрліктер, ведомстволар және басқа акторлар [29].

Егер құрылымдық тәсіл «жұмсақ күшті» анықтайтын параметрлердің әдіснамалық негізделген жиынтығын бөлуді көздейтін болса, онда өлшеу тәсілі шеңберінде бұл параметрлер сандық көрсеткіштерге ие болады және сапалы сараптамалық бағалаумен күшейтіледі.

Осылайша, «жұмсақ күш» түсінігін зерттеу тәсілдерін таңдау белгісіздіктен, жүйеленудің жоқтығынан және зерттелетін пәннің категориялық-семантикалық бұлыңғырлығынан тұратын ғылыми мәселені шешуге ықпал етеді. Құрылымдық тәсілдің шеңберінде «жұмсақ күш» анықтайтын әдістемелік негізделген параметрлер жиынтығы анықталады, агенттерге, ресурстарға, «жұмсақ күш» институттарына және олардың арасындағы қарым-қатынасқа баса назар аударылады. Процесске бағытталған тәсіл агенттер желісінде динамикалық қатынастарды, идеялар мен құндылықтарды тасымалдауды қадағалауға мүмкіндік береді. Жұмыстардың жеткілікті үлкен массивінде «жұмсақ күшке» өлшеу тәсілі негізге алынады, сандық көрсеткіштерді ескере отырып, сараптамалық бағалаумен және ситуациялық түрде қоғамдық пікір сауалнамасының нәтижелерімен бірге. Бұл тәсілдің нәтижесінде «жұмсақ күштің» рейтингі болып табылады, ал олардағы мемлекеттердің жағдайы тандалған критерийлер мен зерттеу ұстанымдарына тікелей байланысты.

Дж. Найдың бір кітабы «Жұмсақ күш: әлемдік саясатта табысқа жету құралы» деп аталады. Дәл осы практикалық жағы ғалымдарды ғана емес, сонымен бірге саясаткерлерді де осы тұжырымдамаға тартты.

«Жұмсақ күшті» технологиялық түсіну мәселесіне әсер ететін материалдар массивін талдау нәтижесінде келесі бағыттар анықталды:

- «жұмсақ күш» пассивті сипатқа ие тартымды күш ретінде, бірақ оны өсіру керек;

- гуманитарлық және мәдени әсер ретінде қарастырылатын «жұмсақ күш»;
- «жұмсақ күш», психологиялық және идеологиялық әсер ретінде түсініледі.

Бұл өлшемдер жеке, бірге немесе бір-бірімен әртүрлі комбинацияларда кездеседі.

«Жұмсақ күшті» пассивті тартымдылықпен байланыстыру жағдайларды талдауға және мұндай тартымдылыққа ие болу үшін қажетті шараларды әзірлеуге әкеледі. Бұл шаралар ұзақ мерзімді немесе қысқа мерзімді болуы мүмкін. Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді жақсарту, саяси реформаларды жүргізу, ғылым мен мәдениет салаларын дамыту үшін жылдар мен саясат сабақтастығы қажет. Беделді қалыптастыру да бір күнде болмайды. Жарияланған саясатты іс жүзінде және оның жүйелілігін сақтау маңызды. Монетаның бір жағы нақты әлеуметтік-экономикалық және басқа да көрсеткіштер болса, екінші жағы – әлемдік қоғамдастыққа табыс туралы ақпаратты жеткізу, сондай-ақ тартымды «орау» жасау. Сондықтан бұл жағдайда имиджді қалыптастыруда, бренд жасауда қолданылатын барлық әдістер мен технологиялар пайдалы. Бұл түсініктің құндылығы «жұмсақ күштің» материалдық құрамдас бөлігінің назардан тыс қалмауында, ол көбінесе тек коммуникативті, имидждік технологиялардан гөрі

үлкен рөл атқарады.

Ішкі саяси мақсаттарға қол жеткізуде «жұмсақ күштің» шоғырландырушы әлеуеті маңызды. «Жұмсақ күш» жалпы принциптер мен нормаларды қалыптастыруға, ұлттық немесе ұлттық-мемлекеттік бірегейлікті құруға, «қоғамдық келісім» ашық және мақсатты дискурсына, қоғамдық және жеке (жеке, корпоративтік, этникалық, аймақтық) үйлесімде негізделген әлеуметтік ымыраға ықпал етеді.

Психологиялық-идеологиялық әсер ету тәсілі ретінде «жұмсақ күшті» түсіну идеяларды өзгертудің нәзік тәсілдерінен (мысалы, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы шындықты түсіндірудің лингвистикалық құрылысы) насихаттауға дейін өте өрескел әдістерге дейін. Бір қызығы, тұжырымдаманы жасаушы Дж. Най, «жұмсақ күш» насихатқа ешқандай қатысы жоқ, бірақ моральдық-этикалық емес, прагматикалық себептерге байланысты болуы керек: автор «жұмсақ күш» сенімге тәуелді, ал үкіметтер манипулятивті технологиялар мен насихатты қолдануға тырысқанда, сенім бұзылады, яғни мемлекет болмайтындай әрекет ету жақсы манипуляция жасады деп күдіктенді. Дж. Най үгіт-насихат бүгінде тез танылады және нашар қабылданады деп сенді. Дегенмен, көптеген зерттеушілер үгіт-насихатты «жұмсақ күштің» таралу тәсілдерінің бірі деп санайды. Бұл өлшем гуманитарлық-мәдени өлшемнен «жұмсақ күшті» көбінесе агрессивті - дұшпандық технология ретінде немесе гуманистік емес, әсерді арттырудың ұтымды және прагматикалық мақсаттарын көздейтін технология ретінде бағалаумен ерекшеленеді.

«Жұмсақ күш» белгілі бір бейнелерді, тілектерді, артықшылықтарды қалыптастыру арқылы жеке адамдардың шындықты қабылдауын өзгерте алады деп айтылады. «Жұмсақ билік» жаһандық ақпараттық салаға түсетін саяси мәселелерді билікке тиімді түсіндіруді қалыптастыру арқылы қоғам мүшелерінің қалауын, демек мінез – құлқын өзгерту қабілетіне негізделген. Биліктің коммуникативті өлшемін зерттей отырып, зерттеушілер «жұмсақ күш» стратегиялары тікелей мәжбүрлеу мен бағынуға емес, алушыларды белгілі бір дискурсивті тәжірибелердің мәнді өрісіне тартуға негізделген деген қорытындыға келеді.

«Жұмсақ күшті» қолдана отырып, белгілі бір қоғамның жеке тұлғаларының санасына екі деңгейде әсер етуге болады:

- 1) стильде, мінез-құлықта, киімде, тамақтануда көрінетін Үстірт, сыртқы әсер;
- 2) сана мен подсознаниеге, архетиптер мен стереотиптерге әсер ететін және нәтижесінде олардың көрінбейтін өзгеруіне әкелетін терең әсер.

Үстірт әсердің ерекшелігі – ол оңай сіңеді, бірақ жаңа менталитет пен мәдениетті қалыптастырмайды, жеке адамдардың мінез-құлқын өзгертпейді және сыртқы саясаттың бағытына әсер етпейді. Сонымен, сіз шетелдік музыканы тыңдай аласыз, Американдық сияқты киініп, сонымен бірге орыс немесе қазақ болып қала аласыз. «Жұмсақ күштің» терең әсері жағдайында дүниетаным, сана және ойлау тәсілі өзгереді. Мұндай қабылдаудың жаппай көбеюі жағдайында ықпал бағытталған елде оның жақтастарының «бесінші бағаны» біртіндеп қалыптасады. Терең әсерге қол жеткізу оңай болмаса да, оған негізінен «жұмсақ күш» таратудың заманауи құралдары бағытталған

Осылайша, «жұмсақ күш» технологиялық түсінігін талдау нәтижесінде

мінез-құлықтың екі негізгі стратегиясы анықталды. Біріншісі-тартымдылықты қалыптастыру үшін қажетті шаралар бағдарламасын әзірлеу және жүзеге асыру. Бұл жағдайда «жұмсақ күш» тартудың пассивті күші ретінде түсініледі, сонымен қатар оның материалдық компоненті, объективті қолданыстағы әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері, іс жүзінде жарияланған саясатты сақтау ескеріледі. Екінші стратегия мақсатты аудиторияға жататын мемлекеттер халқының санасына мақсатты әсер етуді білдіреді. Бұл стратегия екі бағытты анықтады: бұл гуманистік мақсатта әсер ету немесе өзімшілдік мақсатта психологиялық-идеологиялық әсер ету. Гуманистік ықпал адамның рухани жетілуіне байланысты, мұнда «жұмсақ күш» жалпы игілікке жетуге бағытталған.

Бұл ішкі саясатта «жұмсақ күш» технологияларын қолдану кезінде ескерілетін «жұмсақ күштің» гуманистік, шоғырландырушы әлеуеті. Ол жалпы принциптер мен нормаларды қалыптастыруға, жеке басын сезінуді нығайтуға, мәдени дәстүрлерді сақтауға және дамытуға ықпал етеді деп саналады. Санаға психологиялық-идеологиялық әсер нәзік дискурсивті тәжірибелерден бастап үгіт-насихат пен ақпараттық-психологиялық соғыстарға дейінгі құралдардың барлық спектрін ескереді.

Қорытынды

«Жұмсақ күш» тұжырымдамасына арналған көптеген зерттеулер, сондай-ақ осы теорияның аналитикалық жұмыстардан публицистика мен билік органдарына тез ауысу фактісі осы тұжырымдаманың тартымдылығын көрсетеді, бірақ сонымен бірге терминді кеңінен қолдану әрдайым құбылыстың мәніне абсолютті енуді білдірмейді. Бұл зерттеу «жұмсақ күш» құбылысын нақты билік стратегиясы, технологиясы мен ресурсы, сондай-ақ осындай ресурстық әлеуетті арттыру процесі ретінде талдауға арналған.

«Жұмсақ күшке» жан-жақты саяси талдау жасау бұл стратегияның бүгінгі таңда билікті жүзеге асырудың тиімді жанама тәсілі бола алатынын көрсетеді, ол қолайлы орта құруды көздейді және үш өлшемді (тартымдылық, легитимді күн тәртібін белгілеу мүмкіндігі, пайдалы ережелер, сондай-ақ қалауын қалыптастыру).

«Жұмсақ күш» теориясы эволюцияда ұзақ жолдан өтті: ол бастапқыда кооптивтік билік деп аталды және екі негізгі механизммен байланысты болды: тартымдылық және құрылымдарға әсер ету қабілеті, екіншісіне көбірек назар аударылады. Біраз уақыттан кейін «жұмсақ күш» мәжбүрлеу немесе төлемдер емес, тарту арқылы нәтижеге жету мүмкіндігі ретінде анықталды. Концепция авторы сыншылармен пікір таластыра отырып, теорияны бірге-бірге нақтылады: осылайша ол экономикалық және әскери күштердің тартымдылық көздеріне айналуы мүмкін екенін мойындады, ал реалисттердің ескертулері Дж. Най контекстті бағалауға байланысты «жұмсақ» және «қатан күштерді» стратегиялық пайдалануды көрсетеді. Ақырында, соңғы мақалаларының бірінде Дж. Най «жұмсақ күштің» әртүрлі ресми құралдарын біріктіретін және оларды пайдалану тиімділігін арттыратын кешенді стратегиялық технологияға біріктіруге шақырды. Біз «жұмсақ күш» теориясының С.Льюкстің үш өлшемді қуат теориясымен арасындағы ең үлкен байланысын таптық және оның жұмысының соңында Дж.Най концепциясы шын мәнінде үш өлшемді болды: оған тарту және сендіру

кіреді (яғни биліктің бірінші бет-бейнесі), легитимді күн тәртібін, пайдалы ережелер мен институттардың жиынтығын белгілеу мүмкіндігі (биліктің екінші беті) және бастапқы артықшылықтарды қалыптастыру (биліктің үшінші беті).

Мақалада «жұмсақ күш» концепцияға қарсы бірқатар айыптаулар мен сындарды жоюға мүмкіндік беретін қолайлы органы қалыптастыру ретінде анықталады. Технологияларды қолданудың негізгі мақсаттары анықталды «жұмсақ күш» (саяси, экономикалық, сондай-ақ ішкі мақсаттар тобы), оның ерекшеліктері сипатталады (ұзақ мерзімді, ішінара мемлекеттік бақылаудың болмауы, екі жақты сипаттағы, материалдық емес әсер ету үшін елеулі материалдық базаның қажеттілігі, сондай-ақ мақсатты аудиторияны есепке алудың шұғыл қажеттілігі). Концепт авторының оны құндылық-бейтарап ету әрекетіне қарамастан, «жұмсақ күш» өзінің нормативтік сипатын сақтайтыны, сондықтан ғалымдардың оны бағалау халықаралық қатынастардың қай мектебіне жататынына байланысты екені көрсетілген. Теорияны зерттеудің негізгі тәсілдері жүйеленді (құрылымдық, процеске бағытталған, өлшеуіш және технологиялық, ал соңғысының шеңберінде «жұмсақ күш» түсінігі дискурсивтік тәжірибеден ақпараттық-психологиялық шабуылға дейін өзгеруі мүмкін) және алгоритм.

Тәжірибеде «жұмсақ күш» негізінен халық дипломатиясы шеңберінде қарастырылады және бұл мемлекеттерде қалыптасқан институционалдық құрылымдар өте ұқсас. Айырмашылық осы қызметтің мемлекеттік бақылау дәрежесінде. Сонымен қатар, «жұмсақ күш» ауқымы үшін мемлекеттің экономикалық әлеуеті қаншалықты маңызды екенін тәжірибе көрсетіп отыр.

Тақырыпты одан әрі дамытудың болашағы конструктивистік парадигма шеңберінде «жұмсақ күштің» таралуын егжей-тегжейлі зерттеу, сондай-ақ «жұмсақ күштің» отандық стратегиялық моделін іздеу немесе Қазақстанның мәдени-тарихи және саяси ерекшеліктерін ескеретін міндеті бойынша ұқсас теорияны әзірлеу болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Nye J. Soft power: the means to success in world politics. Public Affairs, 2004. 191 p.; Nye J. The paradox of American power. N.Y.: Oxford University Press, 2002. 240 p.; Nye J. Bound to lead: the changing nature of American power. Basic Books, 1990. 336 p.
2. Грамши А. Тюремные тетради. М.: Издательство политической литературы, 1991. 560 с.
3. Strange S. The persistent myth of lost hegemony // International Organization. – 1987. – Vol. 41. – № 4. – P. 551–574.
4. Бодрийяр Ж. Соблазн. М.: Изд-во Ad Marginem, 2000. С. 171.
5. Липовецкий Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме. СПб.: Владимир Даль, 2001. 336 с.
6. Новиков Г. Теория международных отношений. Иркутск: Изд. Иркут. ун-та, 1996. С. 121.
7. Lukes S. Power: a radical view. London: Macmillan, 1974. 64 p.
8. Ferguson. N. Colossus: the price of America's empire. N.Y.: Penguin Press, 2004. 384 p.
9. Womack B. Dancing alone: a hard look at soft power // The Asia Pacific Journal: Japan Focus. 2005. // URL:<http://japanfocus.org/-Brantly-Womack/1975>
10. Gray C. Hard power and soft power: the utility of military force as an instrument of

- policy in the 21st century // Strategic studies institute Monograph. 2011. //URL:https://www.globalsecurity.org/military/library/report/2011/ssi_gray.pdf
11. Bilgin P., Elis B. Hard power, soft power: toward a more realistic power analysis // Insight Turkey. 2008. Систем. требование: Adobe Acrobat Reader. // URL:<http://pbilgin.bilkent.edu.tr/Bilgin-Elis-IT-2008.pdf>
 12. Lock E. Soft power and strategy. Development a strategic concept of power // Soft power and US foreign policy: Theoretical, historical and contemporary perspectives. – London: Routledge. 2010. – P. 32–50.
 13. Katsuji I. Soft Power of NGOs // Soft power superpowers: cultural and national assets of Japan and the United States. NY: An East Gate Book. – 2008. – P. 262–277.
 14. Kim H. Cultural diplomacy as the means of soft power in an information age // Cultural diplomacy. 2011.
 15. Fraser M. American pop culture as soft power // Soft power superpowers: cultural and national assets of Japan and the United States. NY: An East Gate Book. – 2008. – P. 172.
 16. Altbach P.G., McGill Peterson P. Higher education as a projection of America's soft power // Soft power superpowers: cultural and national assets of Japan and the United States. NY: An East Gate Book. – 2008. – P. 37–53.
 17. Должиков В.А. Отечественный опыт применения «мягкой силы» во внешней политике (дипломатия Н.Н. Муравьева-Амурского в 1848–1860 гг.). – 2018. // URL:<http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4467>
 18. Soft Power, мягкая сила, мягкая власть. Междисциплинарный анализ: колл. монография / Под ред. Е.Г. Борисовой. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2015. – 184 с.
 19. Пономарева Е.Г. Железная хватка «мягкой силы» / Е.Г. Пономарева // Однокл. - 2013. - № 6. - С. 18-26; № 7. - С. 18-21.
 20. Курмангужин Р. Может ли у Республики Казахстан быть собственная «мягкая сила»? // URL:<http://www.alternativakz.com/index.php?nid=399>
 21. Джаненова С. Почему важно развивать «мягкую силу» Казахстана? – 2019–// URL:https://forbes.kz/life/opinion/pochemu_vajno_razvivat_myagkuyu_silu_kazahstana/
 22. Нурдаuletova С., Курамаева Г. Политика «Мягкой силы» КНР в отношении стран центральной Азии (на примере Казахстана). – 2019. // URL:<https://www.elibrary.ru/item.asp?edn=xurwst>
 23. Льюкс С. Власть: радикальный взгляд. М. : ГУ ВШЭ, 2010. С. 32.
 24. Nye J. Bound to lead: the changing nature of American power. Basic Books, 1990. 336 p.
 25. Bilgin P., Elis B. Hard power, soft power: toward a more realistic power analysis // Insight Turkey. 2008. P. 5-20. Систем. требование: Adobe Acrobat Reader. // URL: <http://pbilgin.bilkent.edu.tr/Bilgin-Elis-IT-2008.pdf>
 26. Gray C. Hard power and soft power: the utility of military force as an instrument of policy in the 21st century // Strategic studies institute Monograph. 2011. Систем. требование: Adobe Acrobat Reader. // URL:<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB1059.pdf>
 27. Gallarotti G.M. Soft Power: What is it, why it is important, and the conditions under which it can be effectively used // Wesleyan University, WesScholar. 2011. // URL: <http://wescholar.wesleyan.edu/div2facpubs/57/>
 28. Русакова О. Ф. Мягкая сила стран Азии // Дискурс Пи. – 2018. – № 11 – 12. – С. 34.
 29. Vyas U. Soft power in Japan-China relations: state, sub-state and non-state relations. Routledge, 2011. P. 6.

REFERENCES:

1. Nye J. Soft power: the means to success in world politics. Public Affairs, 2004. 191 p.; Nye J. The paradox of American power. N.Y.: Oxford University Press, 2002. 240 p.; Nye J. Bound to lead: the changing nature of American power. Basic Books, 1990. 336 p.
2. Gramshi A. Tyuremnye tetradi [Prison notebooks]. M.: Publishing House of Political Literature, 1991. 560 p.
3. Strange S. The persistent myth of lost hegemony // International Organization. – 1987. – Vol. 41. – № 4. – P. 551–574.
4. Bodriyar ZH. Soblazn [Temptation]. M. : Ad Marginem Publishing House, 2000. P. 171.
5. Lipovetski ZH. Ehra pustoty. Ehsse o sovremennom individualizme [The Era of Emptiness. Essay on modern individualism] SPb.: Vladimir Dal, 2001. 336 p.
6. Novikov G. Teoriya mezhdunarodnykh otnoshenii [Theory of international relations]. Irkutsk: Publishing house. Irkut. Univ., 1996. P. 121.
7. Lukes S. Power : a radical view. London : Macmillan, 1974. 64 p.
8. Ferguson N. Colossus : the price of America's empire. N.Y.: Penguin Press, 2004. 384 p.
9. Womack B. Dancing alone : a hard look at soft power // The Asia Pacific Journal: Japan

- Focus. 2005. URL: <http://japanfocus.org/-Brantly-Womack/1975>
10. Gray C. Hard power and soft power: the utility of military force as an instrument of policy in the 21st century // Strategic studies institute Monograph. 2011. URL: https://www.globalsecurity.org/military/library/report/2011/ssi_gray.pdf
11. Bilgin P., Elis B. Hard power, soft power: toward a more realistic power analysis // Insight Turkey. 2008. Sistem. trebovanie: Adobe Acrobat Reader. URL: <http://pbilgin.bilkent.edu.tr/Bilgin-Elis-IT-2008.pdf>
12. Lock E. Soft power and strategy. Development a strategic concept of power // Soft power and US foreign policy: Theoretical, historical and contemporary perspectives. – London: Routledge. 2010. – P. 32–50.
13. Katsuji I. Soft Power of NGOs // Soft power superpowers: cultural and national assets of Japan and the United States. NY: An East Gate Book. – 2008. – P. 262–277.
14. Kim H. Cultural diplomacy as the means of soft power in an information age // Cultural diplomacy. 2011.
15. Fraser M. American pop culture as soft power // Soft power superpowers: cultural and national assets of Japan and the United States. NY: An East Gate Book. – 2008. – P. 172.
16. Altbach P.G., McGill Peterson P. Higher education as a projection of America's soft power // Soft power superpowers: cultural and national assets of Japan and the United States. NY: An East Gate Book. – 2008. – P. 37–53.
17. Dolzhikov V.A. Otechestvennyi opyt primeneniya «myagkoi sily» vo vneshnei politike (diplomatiya N.N. Murav'eva-Amurskogo v 1848–1860 gg.) [Domestic experience of using «soft power» in foreign policy (diplomacy of N.N. Muravyov-Amursky in 1848–1860)]. – 2018. URL: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4467>
18. Soft Power, myagkaya sila, myagkaya vlast'. Mezhdistsiplinarnyi analiz: koll. monografiya [Soft Power, soft power, soft power. Interdisciplinary analysis: collective monograph] / Ed. E.G. Borisova. – M.: FLINTA: Nauka, 2015. – 184 p.
19. Ponomareva E.G. Zheleznyaya khvatka «myagkoi sily» [The iron grip of «soft power»] / E.G. Ponomareva // However. – 2013. – № 6. – P. 18–26; № 7. – P. 18–21.
20. Kurmanguzhin R. Mozhet li u Respubliki Kazakhstan byt' sobstvennaya «myagkaya sila»? [Can the Republic of Kazakhstan have its own «soft power»?] URL: <http://www.alternativakz.com/index.php?nid=399>
21. Dzhanenova S. Pochemu vazhno razvivat' «myagkuyu silu» Kazakhstana? [Why is it important to develop the «soft power» of Kazakhstan?] – 2019 – URL: https://forbes.kz/life/opinion/pochemu_vajno_razvivat_myagkuyu_silu_kazahstana/
22. Nurdavletova S., Kuramaeva G. Politika «Myagkoi sily» KNR v otnoshenii stran tsentral'noi Azii (na primere Kazakhstana) [Policy of «Soft Power» of the PRC towards the countries of Central Asia (using the example of Kazakhstan)]. – 2019. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?edn=xypwst>
23. L'yuks S. Vlast': radikal'nyi vzglyad [Power: a radical view]. M. State University Higher School of Economics, 2010. P. 32
24. Nye J. Bound to lead: the changing nature of American power. Basic Books, 1990. 336 p.
25. Bilgin P., Elis B. Hard power, soft power: toward a more realistic power analysis // Insight Turkey. 2008. P. 5–20. Sistem. trebovanie: Adobe Acrobat Reader. URL: <http://pbilgin.bilkent.edu.tr/Bilgin-Elis-IT-2008.pdf>
26. Gray C. Hard power and soft power: the utility of military force as an instrument of policy in the 21st century // Strategic studies institute Monograph. 2011. Sistem. trebovanie: Adobe Acrobat Reader. URL: <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/PUB1059.pdf>
27. Gallarotti G.M. Soft Power: What is it, why it is important, and the conditions under which it can be effectively used // Wesleyan University, WesScholar. 2011. URL: <http://wesscholar.wesleyan.edu/div2facpubs/57/>
28. Rusakova O. F. Myagkaya sila stran Azii [Soft power of Asian countries] // Diskursy Pi. – 2018. – № 11 – 12. – P. 34.
29. Vyas U. Soft power in Japan-China relations: state, sub-state and non-state relations. Routledge, 2011. P. 6.

